

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİKLİLER BİLİM DALI**

**ARAP BAHARI SÜRECİNDE
İRAN – SURİYE İLİŞKİLERİ
(2011-2018)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra Nur AKKUŞ

BURSA, 2021

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİKLİLER BİLİM DALI**

**ARAP BAHARI SÜRECİNDE
İRAN – SURİYE İLİŞKİLERİ
(2011-2018)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra Nur AKKUŞ

Orcid: 0000-0002-6194-8562

**Danışman:
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR**

BURSA, 2021

ÖZET

Adı ve Soyadı : Esra Nur AKKUŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : x + 135
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

ARAP BAHARI SÜRECİNDE İRAN SURİYE İLİŞKİLERİ (2011-2018)

Arap Baharı olaylarının Mart 2011’de Suriye’ye sıçraması sonucunda zor durumda kalan Esad yönetiminin en büyük destekçisi İran olmuştur. İran’ın Suriye ile 30 yıllık bir ittifak geçmişi olsa da verdiği destek bu ittifak ilişkisinin çok ötesinde olmuş, İran; Suriye rejiminin ayakta kalmasını kendi güvenlik meselesi olarak görmüştür. İran bu süreç içerisinde Suriye yönetimine askeri, diplomatik ve ekonomik anlamda her türlü desteği sağlamış; yönetimin ayakta kalabilmesi için tüm imkânlarını seferber etmiştir. İlmli politikaları ile öne çıkan Ruhani zamanında dahi İran’ın Suriye politikasında yumuşama görülmeyişi ikili ilişkilerin temellerinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. İran’ın Suriye politikasını belirleyen ana dinamik stratejik çıkarlar olsa da ittifak ilişkisinin 1979 İran İslam Devrimi sonrası başlamış olması stratejik çıkarları belirleyen dinamikleri de araştırma ihtiyacını doğurmuştur. Zira devrim öncesi İran’ın çıkarları Suriye ile zıt düşerken, devrim sonrası koşullar İran’ın Suriye ile ittifak ilişkisi geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu da devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti’nin devlet ve lider yapısı ile ilgilidir. Bu kapsamda çalışmanın amacı İran-Suriye ittifak ilişkisinin nasıl başladığını ve hangi temeller üzerine inşa edildiğini araştırmak, tüm bunların Arap Baharı sürecine yansımaları incelemektir. Yapılan çalışma konuyu, devletlerin dış politikalarını onların lider algılarıyla değerlendiren neoklasik realizm perspektifinden okumakta, İran’ın Suriye politikasını, bu devletin karakteristiği ve lider yapısı ile birlikte değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, İran, Arap Baharı, Neoklasik Realizm, Ortadoğu, İran Devrimi

ABSTRACT

Name and Surname : Esra Nur AKKUŞ
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field/ Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : x + 135
Dagree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

IRAN SYRİA RELATIONS IN ARAB SPRİNG (2011 2018)

Iran was the biggest supporter of the Assad administration, which was in a difficult situation as a result of the Arab spring events spreading to Syria in March 2011. Although Iran has a 30-year history of alliance with Syria, its support has been far beyond this alliance, Iran has seen the survival of the Syrian regime as its own security issue. During this process, Iran provided military, diplomatic and economic support to the Syrian government; It has mobilized all its resources for the survival of the administration. Even in the time of Rouhani, who was known for his moderate policies, the lack of softening in Iran's Syria policy brought about the questioning of the foundations of bilateral relations. Although the main dynamic that determines Iran's Syria policy is strategic interests, the fact that the alliance relationship started after the 1979 Iranian Islamic Revolution has led to the need to research the dynamics that determine strategic interests. Because while pre-revolutionary Iran's interests were at odds with Syria, post-revolutionary conditions made it necessary for Iran to develop an alliance with Syria. This is related to the state and leader structure of the Islamic Republic established after the revolution. In this context, the aim of the study is to investigate how the Iran-Syria alliance relationship started and on what foundations it was built, and to examine the reflection of all these on the Arab Spring process. The study reads the subject from the perspective of neoclassical realism, which evaluates the foreign policies of states with their perceptions of leaders, and evaluates Iran's Syria policy with the characteristics and leadership structure of this state.

Keywords: Arab Spring, Iran, Syria, Neoclassical Realism, Middle East, Iran Revolution.

ÖNSÖZ

2010 yılının son aylarında başlayan Arap Baharı ayaklanmaları 2011 yılının Mart ayında Suriye'ye sıçradığında bölgede uzun yıllar sürececek bir kaos başlamış, tüm dünya gözlerini buraya çevirmiştir. Bölgede yaşananlar iç savaşın ötesinde vekâlet savaşlarına dönüşmüş, Suriye küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bu da Suriye'deki savaşı daha karmaşık hale getirmiştir. ABD, Türkiye ve Sünni Arap ülkelerinin büyük çoğunluğunun isyancıları desteklediği ortamda, İran'ın Suriye rejimini tüm gücüyle desteklemesi, rejimin ayakta kalmasında büyük rol oynamıştır. İranlı yöneticiler Suriye'de var olan rejimin devamlılığını kendi ülkesinin güvenliği ile özdeşleştirerek Suriye yönetimine diplomatik, askeri ve ekonomik alanda her türlü desteği sağlamıştır. Bu da İran'ın Suriye politikasının arkasında yer alan motivasyonun sorgulanmasına sebep olmuştur. Konuyla alakalı yapılan çalışmaların bazılarında İran'ın Şii milliyetçiliği yaptığı ileri sürülmekte bazılarında ise İran'ın bölgede stratejik çıkarları adına mücadele ettiği iddia edilmektedir. Yapılan çalışma ikinci hipoteze yakın dursa da İran'ın stratejik çıkarlarının devletin kendisine özgü karakteristiği ve lider yapısından etkilendiği hipotezi üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı 1979 Devrimi ile başlayan İran-Suriye ilişkilerine, İran'ın devrim sonrası oluşan devlet karakteristiği ve lider bakış açısı ile yaklaşarak konuya geniş bir perspektif sunmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, devlet karakteristiği ve lider yapısı gibi iç politik faktörleri analizlere dahil ederek (uluslararası sistemin etkilerini yadsımaksızın) devletlerin dış politikalarını açıklamaya çalışan “neoklasik realizm” teorisinden bahsedilerek teorinin çalışmaya uygunluğu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde neoklasik realizm bakış açısı çerçevesinde devletlerin dış politikalarını etkileyen dinamiklere değinilmiş; ikili ilişkiler, devrim öncesi ve sonrası olarak İran'ın değişen devlet yapısı çerçevesinde kıyaslanarak incelenmiştir. Son bölümde ise devrim sonrası gelişen ittifak ilişkisinin Arap Baharı sürecine yansımaları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma devletlerin dış politikalarında tamamen rasyonel olamayacağına, analizlere devletlerin karakteristik yapısı ve karar alıcıların dış politikaya etkisinin de dâhil edilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Zira devletler hayatta kalma güdüsü ile çıkarları doğrultusunda hareket etse de söz konusu çıkarların salt ve her şeyden bağımsız olarak ele alınması ve devlet adamlarının rasyonel olduğu kabulüyle hareket edilmesi dış politika analizlerinde eksikliğe yol açmaktadır. Lisans döneminden beri Ortadoğu bölgesine duyduğum ilgi, uzun zamandır güncel bir konu olan Suriye Krizi üzerinde çalışıyor olmam ve konu ile ilgili önemli bir unsur olan İran-Suriye ilişkilerine yönelik çalışmaların yetersiz olması beni konuya yönelten önemli unsurlar olmuştur.

Çalışmamın ortaya çıkması ve şekillenmesinde öncü rol oynayan, yazım sürecinde bilgi birikimi ve deneyimleriyle bana yol göstererek tez danışmanlığı yapan değerli hocam Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bunun yanında konu ile ilgili yazdığım makalede bana yardımcı olan ve tezimin şekillenmesinde önemli rol oynayan Sayın Dr. Sabir Askeroğlu'na ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam süresince bana destek olan, engin bilgisi ve sabrı ile çalışmamın tamamlanmasında yardımcı olan babam Cemal Akkuş'a; çalışma sürecim boyunca yardım ve desteklerinden dolayı arkadaşlarım Sümeyye Durmuş ve Nuray Tuna'ya teşekkür ederim. Ayrıca manevi desteklerinden dolayı annem Ayla Akkuş'a, nişanlım İlker Varol'a ve arkadaşım Gamze Kör'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
HARİTALAR LİSTESİ	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM

1. TEORİK ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM.....	5
1.1. Klasik Realizm	6
1.1.1. Edward H. Carr ve Realizm.....	7
1.1.2. Morgenthau ve Realizm.....	8
1.2. Neorealizm.....	12
1.3. Neorealizme Getirilen Eleştiriler ve Neoklasik Realizm	14
1.3.1. Bağımsız Değişken (Sistemik Unsurlar)	18
1.3.2. Ara Değişkenler	20
1.3.2.1. Karar Alıcılar	21
1.3.2.2. Stratejik Kültür	23
1.3.2.3. Rejim Tipi.....	24
1.3.2.4. Yerel Dinamikler	25
1.3.2.5. Otonomi	26
1.3.2.3. Küçük Devlet.....	26
1.3.3. Bağımlı Değişken (Dış Politika).....	27
1.4 Neoklasik Realizmin Konu İle İlişkilendirilmesi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN SURIYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2. İRAN SURIYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	30
2.1. Tarihsel Arka Plan ve Suriye Tarihi	30

2.2. Tarihsel Arka Plan ve İnan Tarihi	36
2.2.1. İnan Muhalefeti ve Humeyni'nin İslam Devlet Modeli	42
2.3. 1979 Devrim Öncesi İnan-Suriye İlişkileri	47
2.4. 1979 İnan Devrimi	54
2.5. İnan İslam Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı ve Dış Politika	57
2.6. 1979 Devrimi Sonrası İnan-Suriye İlişkileri	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE SURIYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3. ARAP BAHARI ve SURIYE-İRAN İLİŞKİLERİ	70
3.1. Arap Baharı.....	70
3.1.1. Arap Baharı Sürecinde İnan	71
3.2. Arap Baharı Sürecinde Suriye Krizi.....	75
3.2.1. İnan'ın Suriye Politikasını Belirleyen Dinamikler.....	78
3.2.1.1. İdeolojik Sebepler.....	78
3.2.1.2. Stratejik Sebepler.....	81
3.2.1.3. Bölgesel Güç Olma Politikası.....	83
3.2.1.4. Ekonomik Sebepler.....	85
3.2.2. Suriye Krizinde İnan Politikası	87
3.2.2.1. Diplomasi ve Diyalog Yoluyla Çözüm Arayışları	88
3.2.2.2. Askeri Desteğin Arttırılması.....	91
3.2.2.3. İŞİD'in Yükselişi	96
3.2.2.4. İnan'ın Suriye Politikasında Açmazlar ve Yeni İttifak Arayışları.....	100
3.2.2.5. Diyalogun Kurumsallaşması: Astana Süreci	101
3.2.2.6. Suriye Üzerinde İnan-Türkiye Rekabeti	103
3.2.2.7. Suriye Üzerinde İnan-Rusya Rekabeti	105
3.2.3. Arap Baharı Sürecinde İlişkilerin Ekonomik Boyutu.....	108
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	128

HARİTALAR LİSTESİ

Harita:1. Suriye'nin Etnik ve Dini Yapısı.....	112
Harita:2. 1. Dünya Savaşı Sonrasında Biladu'ş Şam'da Nüfuz Bölgeleri.....	113
Harita:3. Bereketli Hilal Bölgesi	114
Harita:4. Levant Bölgesi.....	115
Harita:5. Eylül 2013 Suriye Genel Durum Haritası	116
Harita:6. 2014-2015 Suriye İç Çatışmasında Meydana Gelen Farklar.....	117
Harita:7. Fırat Kalkanı Harekatı	118
Harita:8. 2018 Yılında Suriye'de Genel Durum	119
Harita:9. 2019 Yılında Suriye'de Genel Durum	120

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyetleri
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
Ed.	Editör
İŞİD	Irak İslam Şam Devleti
No.	Numara
PKK	Partîya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
PYD	Partîya Yekîtiya Demokrat (Demokrat Birlik Partisi)
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t.y	Basım tarihi yok
Vol.	Volume (Cilt)
YPG	Yekîneyên Parastina Gel (Halk Koruma Birlikleri)
y.y	Yıl yok

GİRİŞ

2010 yılının son aylarında Tunus'ta başlayan Arap Baharı ayaklanmaları domino etkisiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak bölgeyi kısa sürede geri dönülmez bir duruma sokmuştur. Ayaklanmalar bazı ülkelerde yönetimin değişmesini sağlarken bazılarında fayda etmemiş, gösteriler bir şekilde yönetimler tarafından bastırılabilmiştir. Arap Baharının son halkası olan Suriye'de ise durum çok farklı ilerleyerek süreç her iki tarafın birbirine baskın gelemediği iç savaşa dönüşmüştür. Giderek kaos yerine dönen Suriye bir süre sonra küresel ve bölgesel güçlerin "vekalet savaşları" sahnesi haline gelmiştir. ABD, Türkiye ve Arap ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun isyancıları desteklediği ortamda rejime en büyük desteği İran ve Rusya sağlamıştır.

Suriye'de Esad rejiminin yönetimde kalabilmesinin önemli sebeplerinden birisi şüphesiz ki, İran desteğidir. İran; sürecin başından beri askeri, diplomatik ve ekonomik anlamda Suriye yönetimine gereken her türlü desteği göstermiştir. Rejimin daha fazla direnemeyeceğinin öngörüldüğü zamanlarda dünyanın çeşitli ülkelerinden getirdiği yabancı savaşçılar aracılığıyla, kendisi de savaşa dâhil olarak rejimin ayakta kalmasını ve yeniden yükselişe geçmesini sağlamıştır. İran savaşa o kadar angaje olmuştur ki savaşın gidişatı ile birlikte İran'ın durumuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Rejimin düşüşe geçtiği zamanlarda İran'ın güçten düştüğü konuşulurken, rejim kazanımlar elde ettiğinde İran'ın güçlendiği dile getirilmiştir.¹

İran'ın Suriye rejimine verdiği destek ılımlı politikalarıyla öne çıkan Ruhani zamanında bile değişime uğramamış, aksine artarak devam etmiştir. İran'ın istikrarlı bir şekilde Suriye'yi kendi topraklarıymışçasına savunması ikili ilişkilerin nasıl ve neden başladığı, nasıl devam ettiği, İran'ın Suriye politikasına etki eden faktörlerin neler olduğu, Suriye'nin İran için öneminin ne olduğu sorularını beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışma da bu sorulara cevap aramaktadır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda İran'ın kriz boyunca Esad rejimini desteklemesinin arkasında yer alan motivasyonla alakalı çeşitli değerlendirmeler

¹ Jubin Goodarzi, "Iran and Syria at the Crossroads: The Fall of Tehran- Damascus Axis?", Wilson Center, Viewpoints, no:35, Ağustos 2013.

yapılmış, çeşitli hipotezler ileri sürülmüştür. Kimi çalışmalar İran'ın mezhep temelli politika güttüğünü ileri sürerken kimisi verilen desteği güvenlik temelli stratejik çıkarlarla açıklamaya çalışmıştır.

Suriye'de Esad rejiminin mensup olduğu Alevilikle, İran'daki Caferilik inancı birbirinden oldukça farklıdır. Hatta öyle ki 1970'lere kadar İranlı din adamları Aleviliği sapkın bir inanış olarak değerlendirmekteydi.² Kaldı ki İran, Azerbaycan-Ermenistan çekişmesi örneğinde olduğu gibi bazen ana akım Şii'lere bile destek vermemekte, bu daha çok İran'ın çıkarları ile alakalı olmaktadır.³ Bu da İran'ın Suriye hükümeti ile olan ilişkilerini stratejik temellere dayandıran diğer seçeneği öne çıkarmaktadır. Yapılan çalışma da bu hipoteze yakın durmaktadır. Ancak İran'ın Suriye politikasına etki eden stratejik çıkarların her şeyden bağımsız olarak ele alınması devrim öncesi bozuk olan ilişkilerin sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Devrim öncesi bu kadar önemli olmayan ilişkiler devrim sonrasında nasıl bu kadar önemli hale gelmiştir? Daha önce bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların, ilişkileri salt mezhep veya salt çıkarla açıklanması bu soruyu havada bırakmakta, ilişkilere geniş bir perspektiften bakma ihtiyacını doğurmaktadır. Yapılan çalışmada bu konunun seçilmesinin sebebi devrim sonrası birden değişen ilişkilere açıklık getirerek, bunun Arap Baharı sürecine yansımalarını incelemek ve konuya farklı bir bakış açısı getirmektir.

Yapılan çalışma konuya İran perspektifinden yaklaşmakta, İran'ın devrim sonrası değişen politika ve stratejilerini devletin değişen karakteristiği ve siyasi yapısıyla birlikte değerlendirmektedir. İran İslam Devleti'nin kurucusu olan Humeyni, devrim sonrası devletin kimliğini ideolojik bir karaktere dönüştürmüş, eşi benzeri görülmemiş bir devlet modelini ortaya koymuştur. Devrim öncesi ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden olan İran, devrim sonrası Humeyni'nin fikirleri doğrultusunda geçirdiği dönüşüm ile birlikte ABD ve İsrail'in bölgedeki en büyük düşmanı haline gelmiştir. Böylece devletin ideolojik dönüşümü dış politikasının dönüşümünü beraberinde getirmiş ve tüm bunlar Suriye'yle olan ilişkileri ve ona olan bakışı doğrudan etkilemiştir. Amerika ve İsrail karşıtlığı konusunda ortak noktada buluşan İran ve Suriye arasındaki ilişkiler, ilerleyen zamanlarda (ideolojik dönüşümden

² Kamal Alam, "The View From Damascus Tabrizi", *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*, Ed: Aniseh Bassiri Tabrizi & Raffaello Pantucci, *Ağustos Rusi*, 2016.

³ Yusuf Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, İstanbul: Matbuat, 2015.

bağımsız olmayan) ortak tehdit ve çıkarlar kapsamında ittifaka dönüşmüştür. Tarihi süreç içerisinde yaşanan gelişmeler ve İran'ın yeniden formüle ettiği politika ve stratejileri; Suriye ile olan ilişkileri hayati bir konuma sokmuştur. Tüm bunlar Arap Baharı sürecinde ilişkilere doğrudan yansımıştır.

Anlaşılabacağı üzere, İran'ın dış politikası ve dolayısıyla Suriye ile olan ilişkileri devletin içsel dönüşümü ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışma İran'ın dış politikasını, lider ve ideolojik karakteristik yapısı ile birlikte değerlendirilmekte ve 3 bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, devletlerin dış politikasına odaklanan ve bunu liderlerin algılarıyla açıklayan neoklasik realizmin temel varsayımları ele alınmıştır. Neoklasik realizmin seçilmesinin sebebi; teorinin devletlerin dış politik davranışlarını, onların iç karakteristik yapısı ve liderleri ile ele almasıdır. Teoriyle birlikte ideoloji, devletin kurumsal yapısı, yönetim şekli gibi iç faktörlerin; devletin reel politik ve stratejik çıkarlarını belirleyen liderin algılarını nasıl etkilediği ortaya koyulmuştur. Bu da devrimle birlikte iç faktörleri dönüşüm geçiren İran'ın, aynı anda değişen Suriye ile ilişkilerinin teorik bir temele oturmasını sağlamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İran'ın devrim sonrası nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve Suriye'yle olan bağlarının nasıl ortaya çıktığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada görülmektedir ki devrim öncesi ikili ilişkilere karşılıklı bir rekabet veya soğuk bir barış hakimken devrim sonrası ani gelişen yakın ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkiler kısa sürede ittifaka dönüşmüştür. İran'ın Suriye ile geliştirdiği ittifak ilişkisini, onun dönüşen lider ve siyasal yapısıyla değerlendiren çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak devrim öncesi dönem incelenmiş; tarihi süreçle birlikte iki devletin Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı Soğuk Savaş dönemine nasıl girdikleri, liderlerin bu dönemde nasıl algılara sahip oldukları, çıkarlarını nasıl tanımladıkları ve çıkarlarına göre devrim sürecine kadar nasıl bir ilişki içerisinde oldukları ortaya koyulmuştur. Daha sonra bu bölümde devletin büyük bir dönüşüm geçirmesini sağlayarak İslam Cumhuriyeti'ni kuran ve devletin 40 yıl sonraki pozisyonunu dahi etkileyen kararlar alan Humeyni'nin düşünce-inanç yapısı, ideal devlet fikri ortaya koyularak onun ve yakınlarının geliştirdiği uluslararası bireysel ilişkiler değerlendirilmiştir. Böylece devrim sonrası Suriye'yle kurulan ilişkilerin kökenleri incelenmiştir. Son olarak devrimin ortaya çıktığı

koşullar, nasıl gerçekleştiği, nasıl ideolojik kimliğe büründüğü ve bunların devletin dış politikasına nasıl yansıdığından bahsedilmiştir. İran'ın devrim sonrası Suriye ile değişen ilişkileri teorik çerçeveye oturtularak içsel dönüşümü ile birlikte incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde uluslararası boyutta giderek derinleşen kutuplaşmalar ele alınmış ve ilişkiler küresel ve bölgesel boyutlarla incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde devrimle başlayan ilişkilerin Arap Baharı sürecine yansımaları incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Arap Baharı olaylarının nasıl başladığı ele alınmış; bölgeyle ilgilenen, bölgesel bir güç olmak isteyen İran'ın Arap Baharı'nda nasıl bir politika izlediği ortaya koyulmuştur. Çalışmada görülmektedir ki İran, olaylar Suriye'ye sıçrayana kadar rejimler karşısında muhalefeti desteklemiş ve buradaki devrimleri kendi devrimi ile özdeşleştirerek ayaklanmaların Amerika destekli rejimlere karşı öfkeden kaynaklandığını savunmuştur. Suriye'de ise tam tersi bir tutum sergileyerek yukarıda bahsedildiği üzere rejime gereken her türlü desteği sağlamıştır. İran'la Suriye arasındaki ilişki onlarca yıla dayansa da burada verilen desteğin bölge müttefikine verilebilecek desteğin çok üzerinde olması sebebiyle İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye'ye bakışının alt metni; 'vekalet savaşlarına' dönen Suriye krizindeki kutuplaşmaların içerisinde, tarihi süreçle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Suriye'nin İran için ne kadar hayati bir önemde olduğu ortaya koyulduktan sonra İran'ın rejimi korumak adına konjonktüre göre ortaya koyduğu çeşitli stratejiler ele alınmıştır.

Yapılan araştırmada geniş bir literatür çalışması yapılmış, kütüphaneler, online kütüphaneler ve web sitelerinden faydalanılmıştır. Birincil ve ikincil kaynakların tercih edildiği çalışmada kitaplar, makaleler, dergiler, haber kaynakları, haritalar ve konferanslarda yapılan değerlendirmeler baz alınmıştır. Araştırmalarda ağırlıklı olarak nitel/kalitatif yöntem kullanılmış olmakla birlikte yer yer nicel/kantitatif yöntemlere de başvurulmuştur. Ekonomik ilişkilerin incelendiği son bölümde finansal tablolar ve sayısal verilerden yararlanılmıştır. Literatürde fazla yer almayan bu konu, yapılan daha önceki çalışmalara göre konuyu tek bir hipoteze dayandırmadan geniş bir perspektif ile sunmayı amaçlamaktadır.

1. BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM

Uluslararası ilişkiler; asırlarca uluslararası hukuk, siyaset felsefesi, tarih gibi disiplinler içerisinde yer almış, özerk bir çalışma alanı haline gelmesi 1. Dünya Savaşı sonunu bulmuş bir bilim dalıdır. Bu anlamda 1. Dünya Savaşı sonrasında Aberystwyth'deki Wales Üniversitesi'nde Wilson Uluslararası İlişkiler Kürsüsü'nün kurulması uluslararası ilişkiler disiplininin özerk hale gelmesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁴ Zira, yaşanan savaşın sonuçlarının ciddi boyutu ve böyle bir savaşın tekrar yaşanmaması adına yapılan çalışmalar disiplinin özerk bir alan haline gelmesini sağlamıştır.⁵

Uluslararası ilişkiler disiplininin özerk bir alan olarak karşımıza çıkması; uluslararası siyaseti anlayabilmemiz, açıklayabilmemiz, olayları ve olguları belli bir çerçeveye oturtabilmemiz açısından teori gereksinimini doğurmuştur.⁶ Ancak bugüne kadar uluslararası ilişkiler disiplininde herkesin üzerinde karar kıldığı bir teori uzlaşması söz konusu olmamıştır. Disiplinin ortaya çıktığı tarihten bu yana birçok teori ortaya atılmış, pek çok da tartışma yaşanmıştır. Bunların arasından 4 ana tartışma ise uluslararası ilişkiler tarihine damgasını vurmuştur. Bunlardan ilki 1930 ve 1940'larda belirginlik gösteren realizm-liberalizm tartışması, ikincisi teorilerin bilimselliği ölçüsünde var olan gelenekselcilik - davranışsalcılık tartışması, üçüncüsü paradigmlar arası tartışma olarak da bilinen neo realizm - neo liberalizm tartışmasıdır. Dördüncüsü olan son tartışma ise modernizm - post modernizm tartışmasıdır.⁷

Yapılan çalışmanın ana odak noktası olan neoklasik realizm; yukarıda ifade edilen birinci tartışmanın tarafı olan realizm ve üçüncü tartışmanın tarafı olan neorealizmin türevi olarak ortaya çıkmıştır. Zira söz konusu teoriler bir zamanlar uluslararası ilişkilere damga vurmuşsa da değişen dünya ile birlikte zaman içerisinde açıklayıcı özelliğini yitirmeye başlamaları, bu teorilerin geliştirilme ihtiyacını

⁴ Scott Burchill & Andrew Linklater, "Giriş", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s.18.

⁵ Yasin Yaylar, "Uluslararası İlişkiler Teorileri özet", der: Ramazan Gözen, *Acedemia*, https://www.academia.edu/20201624/ULUSLARARASI_ILISKILER_TEORILERI_ozet_s.1 (20.01.2020)

⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 8. Basım, Bursa: MKM Yayıncılık, 2013, s. 30.

⁷ a.g.e., ss. 40-41.

beraberinde getirmiştir. Neoklasik realizm bu ihtiyacın bir sonucu olarak doğmuştur. Bu sebeple neoklasik realizm teorisini daha iyi anlamak açısından, onu realizm ve neorealizmle birlikte ele almak ve realist teorisinin dönüşümünü incelemek önemlidir.

1.1. KLASİK REALİZM

1940'lardan ve 1960'lara kadar olan uluslararası ilişkiler çalışmalarının ağırlığını oluşturan realizm, liberal düşünceye ve bu düşüncenin iki savaş arasındaki düzenlemelerine tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁸

Liberaller 1. Dünya Savaşı'ndan sonra böyle bir savaşın bir daha yaşanmaması için çalışmalarda bulunmuş ve savaşın aslında durdurulabilir bir şey olduğuna inanmışlardır. Çünkü liberallere göre savaşlarda uluslararası ilişkilere hakim olan anarşi kadar, yanlış anlaşılmalarda rol oynamaktadır⁹ ve bu kapsamda iç siyasette edindiğimiz birtakım kavramları uluslararası sahaya uygulayarak başarıya ulaşmamız mümkündür.¹⁰ Bu bakış açısıyla Wilson'un 14 ilkesinde atıf yapılan kolektif düzenlemeler uyarınca Milletler Cemiyeti'ni kuran liberal düşünce sahipleri, bu yolla savaşlara engel olabileceklerine inanmışlar,¹¹ self determinasyon ve milletlerin kendi devletini kurma hakkına sahip olması gibi fikirlerle barışçıl bir dünyaya ulaşılabilirliğini ileri sürmüşlerdir.¹²

Ancak tüm bu çalışmalara ve Milletler Cemiyeti'ne rağmen barış havasının çabuk dağılması ve akabinde savaşın yaşanması; bu teoriye olan güveni sarsmış ve teoriye bir tepki olarak doğan realizmin yükselişinin önünü açmıştır. 30 yıla yakın popülerliğini koruyan bu yaklaşımın temelleri ise E.H. Carr tarafından atılmış, Morgenthau tarafından ise bir teori haline getirilmiştir. Nicholas Skypman, R. Niebuhr, Lippman, John Herz, Raymond Aron gibi isimler de yapmış oldukları çalışmalarla bu teoriye katkı sağlamışlardır.¹³ Temel dayanaklarını güç ve çıkar üzerine kuran bu realist

⁸ a.g.e., s. 137.

⁹ Burchill& Linklater, a.g.m., ss. 20-21.

¹⁰ a.g.m., s. 19.

¹¹ Stephen McGlinchey, Rosie Walters and Dana Gold, "Getting Started with International Relations Theory", *E-International Relations*, 24 Aralık 2017, s. 4.

¹² Ahmet Ateş, "Fikir Babalarının Işığında Realizm ve Neorealizm", *Tuiç*, 17 Ekim 2011, <http://www.tuicakademi.org/fikir-babalarinin-isinginda-realizm-ve-neorealizm/> (26.01.2020)

¹³ Arı, a.g.e., s.137.

teori, insan doğası üzerinden sosyal düzene dair çıkarımlarda bulunmakta ve bu şekliyle tümevarımsal bir yaklaşım sergilemektedir.

1.1.1. Edward H. Carr ve Realizm

“20 Yılın Krizleri” adlı eserinde; 1. Dünya Savaşı’nın üzerinden henüz 20 yıl bile geçmeden 2. Dünya Savaşı’nın başlamış olmasını hayretle karşıladığını ifade eden Carr, konu ile alakalı idealizme yönelttiği ağır eleştirilerle klasik realizmin doğmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴

Carr’a göre 1. Dünya Savaşı sonrası kolektif güvenlik sistemini kuran idealistler aslında ütopyacıdır ve gerçekleri göz ardı eden bir yaklaşım sunmaktadır. Ona göre savaşların anlaşılabilmesi için uluslararası sistemdeki güç eşitsizliklerini anlamak gerekmektedir. Zira uluslararası ilişkilerde barış ancak statükoyla mümkün olmaktadır. Hatta devlet çıkarları zaman içerisinde değişim gösterebileceği için yaşanan değişim mevcut statükoyu da değişime zorlayabilecek ve bu kapsamda gücünü arttırmak isteyen devletlerin diğer devletlerle çıkarlarının çatışması da kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla uluslararası sistemde bütün devletlerin, Milletler Cemiyeti gibi bir kolektif güvenlik sistemini arzuladığına ve savaşların böyle bir sistemle durdurulabileceğine inanan idealistler büyük bir yanılgı içerisine düşmektedirler. Çünkü bu düşünce uluslararası ilişkilerde analizlerin odak noktası olan güç ve çıkar ilişkilerini göz ardı etmektedir.¹⁵

Bu şekliyle E.H. Carr “ütopyacı düşünce” olarak isimlendirdiği idealizm düşüncesini eleştirirken, onun bazı temel noktalarına da vurgu yapmıştır. “Çıkarların uyumu tezi” bunların en önemlisidir.¹⁶

Carr’a göre kendi çıkarları adına çalışan bir devletin, aynı zamanda tüm dünyanın çıkarları için çalışmış olacağı şeklindeki “çıkarların uyumu tezi”; aslında güçlü ve zengin, istemli ya da istemsiz kendi çıkarlarını herkesin çıkarıymış gibi sunma eğilimidir ve gösterisidir.¹⁷ Bunu hayalperest bir düşünce olarak gören Carr, idealistleri

¹⁴ Arı, a.g.e., s.151.

¹⁵ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, Küresel Siyasete Giriş, Evren Balta (ed.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 113-114.

¹⁶ a.g.e.

¹⁷ Arı, a.g.e., s. 153.

naif bir taşkınlıkla suçlamıştır.¹⁸ Halbuki 1. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzen galip devletler eli ile gerçekleştirilmiştir ve savaştan yenilgiyle çıkan Almanya, devrimle sistem dışına itilen Rusya, savaştan istediğini alamayan Japonya ve İtalya mevcut koşullardan memnun olmamıştır. Sonuçta hoşnutsuz olan bu devletler 1929’da yaşanan ekonomik buhranda, galip liberal devletlerin zor durumda kalmasından faydalanarak sistemden revizyon talebinde bulunmuşlardır. Tam bu noktada savaşmanın mantıklı olmadığını ve revizyonizm isteyen güçlerin de bunu istemeyeceğini varsayan İngiltere ve Fransa “Yatırım Politikası” izleyerek en büyük hatayı yapmışlardır. Sonuçta bu iki devlet Çekoslovakya’nın tamamını Almanya’ya kaybetmişler, üstelik Rusya’yı da Almanya ile dostluğa itmişlerdir. Yani Carr’a göre iyilik ve ahlaklılık gibi kavramlar barışın sürdürülmesini sağlayamamıştır.¹⁹ Ayrıca politikayı etik karşısında üstün kabul eden Carr, güçlü olanların yöneten konumunda, zayıf olanların ise yönetilenler yani tabii olanlar konumunda olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre zayıf olanın tek seçeneği güçlü olana tabii olmaktır. Dolayısıyla sorumluluk ahlak ve etikle değil, güçle alakalıdır.²⁰

Kısacası liberal düşünceye ağır eleştiriler getiren Carr, uluslararası ilişkileri ve savaşları güç ilişkileri açısından incelemiş, bu şekilde klasik realizmin doğmasına zemin hazırlamıştır. Ancak ona göre salt realizme dayalı, belli olguları temel kabul eden bir yaklaşım değişime kapalı bir siyasete yol açmaktadır. Dolayısıyla Carr’ın bu çalışmaları bir teori oluşturmak, onu şekillendirmekten çok idealizme yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Ancak uluslararası sistemi güç ve kurallarla ilişkilendirmesi açısından; teoriyi şekillendirmiş veya oluşturmuş olmasa da realizmin temellerini atan kişi olarak kabul görmektedir.²¹

1.1.2. Morgenthau ve Realizm

Realizmin fikir babası ve kurucusu olarak kabul edilen Hans J. Morgenthau; “Politics Among Nations” adlı eserinde realizmi sistemli bir şekilde ifade ederek teoriye

¹⁸ Linklater, a.g.m., s. 21-22

¹⁹ Tuğtan, a.g.m., s. 115-116.

²⁰ Arı, a.g.e., s. 152.

²¹ Ateş, a.g.m.

şekil vermiştir.²² Tıpkı E.H. Carr gibi Morgenthau da çalışmalarında idealizme yönelik eleştirilerde bulunmuş, liberal demokratik statükocu devletlerin, saldırgan ve revizyonist devletler karşısındaki başarısızlığını idealizm düşüncesi ile açıklamıştır. Morgenthau'ya göre uluslararası ilişkiler karmaşıktır ve siyasete rasyonel bilim açısıyla yaklaşan liberaller büyük bir yanılğı içerisindedir. Yine ona göre liberallerin, insanın eğitim yoluyla mükemmelleşebileceğine olan inancı bütünüyle hatalı ve 2 savaş arasındaki düzenlemelerin başarısızlığının temel sebebidir.²³ Bir kere başta insan doğası ve sosyal düzene ait yanlış anlamalar söz konusudur ve insana hakim olan duygular anlaşılmadıkça doğru bir analiz yapabilmek mümkün değildir. Çünkü uluslararası ilişkiler ve savaşlar insan doğasının sosyal düzene yansımalarının bir sonucudur. İnsan doğasının altında da iktidar olma ve güç arzusu yatmaktadır. Yani Morgenthau'nun öncüsü olduğu realizme göre güç ve çıkar mücadelesi, çatışmaların temel analiz noktasını oluşturmaktadır²⁴ ve varsayımlarını güç, çıkar ve insan doğasıyla açıklayan Morgenthau, kurucusu olduğu realizm teorisini 6 maddede özetlemektedir. Bunlar sırasıyla;

1. Uluslararası İlişkiler, kaynağını insan doğasından alan evrensel kurallar tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla sosyal düzeni anlamak, insana hâkim olan duyguları anlamak ve onu analiz noktasına oturtmaktan geçmektedir.²⁵ Realistlerin insan doğasına bakışı liberalistlerin aksine olumsuzdur. Realistlere göre insan denen varlık doğuştan kötü, şiddete eğilimli, çıkarıcı ve günahkardır. Bencil ve egoist olan insan daima kendi çıkarları peşinde koşmakta ve bu kapsamda şiddete meyil etmektedir.²⁶ Bu kapsamda insan doğasından uluslararası ilişkilere yönelik çıkarımlar yapan realistler; devletlerin de doğasının kötü olduğunu varsaymakta, devletleri kendi çıkarları peşinde koşan rasyonel aktörler olarak kabul etmektedirler.²⁷

²² Arı, a.g.e. s. 137.

²³ Tuğtan, a.g.m., s. 117.

²⁴ Jack Donnelly, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 55.

²⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations The Struggle For Power and Peace*, New York: McGrawHill, 7. Basım, 2005, s. 4.

²⁶ Arı, a.g.e., s. 138.

²⁷ Röyşen İbrahimov, "Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması", *Academia*, https://www.academia.edu/9894311/ULUSLARARASI_ILISKILERDE_REALISTLER_VE_REALIZM_PARADIGMASI Röyşen İbrahimov, s.5. (20.02.2020)

2. Devletler güç açısından tanımlanan çıkarlara göre davranmaktadır.²⁸ Bu kapsamda ana amacın güç kazanmak olduğunu ileri süren Morgenthau'ya göre güç; bir devleti diğer bir devlet karşısında kuvvetli yapan unsurlardır. Yani Morgenthau'ya göre güç kıyaslandığı zaman anlam kazanmaktadır. Burada gücün fiziksel olmayan güç unsurları dikkate alınsa da çoğunluk güç genel olarak maddi kapasite toplamı olarak ele alınmakta ve askeri güç bir adım daha öne çıkmaktadır.²⁹

3. Güç açısından tanımlanan çıkar evrensel ve sabittir. Yani Morgenthau'ya göre, güç açısından tanımladığı ve politikanın özü olarak belirlediği çıkar kavramı zaman ve mekan fark etmeksizin bütün devletler için geçerlidir ve çok eski bir tarihe dayanan Thucydides'in istatistiklerinde de bu görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla devletler her koşulda, her zaman ve her yerde çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve güç pesinde koşmaktadır.

4. Realizm, ahlaki eylemin öneminin farkındadır ancak asıl olan devlet çıkarlarıdır. Dolayısıyla devlet çıkarları ve ahlaki eylemin çatıştığı bir ortamda ahlaki eylemin önemi de kalmamaktadır. Yani siyasetin gerektirdiği eylemler esasen daha ahlaki olarak gösterilmektedir.³¹ Bu kapsamda önemli olan devletlerin çıkarlarını ne kadar gerçekleştirdiği ve ne kadar güçlü olduğudur. Ahlaki değerler ise asıl amacın gizlenmesi gerektiği durumlarda kullanılmaktadır.

Esasında Morgenthau'nun bu ilkesini Machavelli'nin ahlaka bakışına benzetmek mümkündür. Machiavelli de "Prens" adlı eserinde esas olanın devlet çıkarları olduğunu ortaya koymuş ve Prens'in ahlaklı görünse dahi mecbur kaldığı durumlarda devlet çıkarını düşünmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira ona göre devlet çıkarlarının ön plana alınması zaten daha ahlaklı olan davranıştır.³²

5. Realizm bir ulusun ahlaki isteklerini evreni yöneten ahlaki ilkelerin seviyesine yükseltmeyi reddetmektedir.³³

6. Tıpkı iktisatçılar, hukukçular ve felsefecilerde olduğu gibi siyasal alanın özerkliği bulunmaktadır. Nasıl ki iktisatçılar zenginlik açısından tanımladığı çıkarı,

²⁸ Arı, a.g.e., s. 154.

²⁹ age., ss. 143-144.

³⁰ Morgenthau, a.g.e., s. 12.

³¹ a.g.e., s. 14.

³² Machiavelli, *Prens*, Çev: Nazım Güvenç, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2. Baskı, 1994, s. 110.

³³ Morgenthau, a.g.e., s. 14.

hukukçular eylemlerin yasallığı açısından inceliyorsa siyaset de güç açısından tanımlanan çıkarla ilgilenmektedir.³⁴

Morgenthau, bu 6 özellikten yola çıkarak belli varsayımlar geliştirmiş ve teorisini bu varsayımlar üzerine inşa etmiştir.

Uluslararası ilişkilerin ana aktörü devletlerdir ve uluslararası ilişkiler terimi ile kastedilen aslında devletlerarası ilişkilerdir. Bununla birlikte realizme göre bütün devletler birbirine eşittir ve devletlerin bir araya gelmesi ile oluşan uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler gibi kuruluşlar uluslararası sistemde aktör değildir. Aynı eşit ve aralarında hiyerarşi bulunmayan devletlerin üzerinde herhangi bir otorite bulunmamaktadır. Bu sebeple uluslararası sistem hiyerarşi değil anarşi olarak görülmektedir. Ama klasik realizmde ele alınan anarşi kavramı, neorealizmde ele alınan aksine bir neden değil sonuçtur. Ayrıca çıkarlarını gerçekleştirmek ve sürekli daha fazla güç kazanmak dürtüsüyle hareket eden devletler amaçları doğrultusunda rasyonel davranmaktadır. Yani devletler çıkarları doğrultusunda bütün olasılıkları görür ve seçenekler arasında en doğru ve rasyonel olanıyla yoluna devam eder. Bu noktada iç dinamikleri yok sayılan devletler bilardo topu gibi sadece dışı ile temas eden bütüncül yapılara benzetilmektedir.³⁵

Kısacası hem Edward H. Carr ve H. Morgenthau, idealist düşünce analizini 2 savaş arası yaşanan krizlerin sorumlusu olarak görmekteydi. Onlara göre idealist düşünce, uluslararası ilişkileri analiz ederken güç ve çıkar ilişkilerini göz ardı etmekte ve bu sebeple büyük bir yanılğı içerisine düşmektedir. Halbuki realizmde güç ve çıkar analizin esas odak noktası olmalıdır. Zira devletler güç kaygısı ile hareket etmektedir. Devletlerin esas amacı güçtür ve her devlet sınırsız bir şekilde güçlenme hırsıyla hareket etmektedir. Realizm bu çerçevede oturttuğu teorisinde insan doğasından yola çıkmaktadır. Realizme göre insan doğasına hâkim olan olumsuz özelliklerin uluslararası alana yansımaları bulunmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte 1960'larda bazı akademisyenler klasik realist teoriyi fazla izlenimci ve bilimsellikten uzak bulduklarını açıklamaya başlamışlardır. Onlara göre Morgenthau teorisinde tarihi örneklerde bulunurken uluslararası ilişkilere yönelik

³⁴ Morgenthau, a.g.e., s. 15.

³⁵ Arı, a.g.e., s. 138.

genel geçerli yasalar belirlemekten ziyade bu örnekleri kendi izlenimsel varsayımlarını desteklemek için kullanmaktaydı. Halbuki iktisat gibi alanlar, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlere benzer yöntemlerle daha kapsamlı yasalar koymakta ve insan davranışlarını bu şekilde tahmin edebilmekteydi. Böylece uluslararası ilişkileri geliştirmek amacıyla bilimsel yöntemlerin kullanılması girişimlerine başlamışlardır. Hedley Bull gibi düşünörlere ise uluslararası ilişkilerin bilimsel çalışmalarla analiz edilemeyeceğini savunmuş, bu şekilde gelenekselci - davranışsalcı tartışmaları alevlenmiştir.³⁶

1970'lerde uluslararası ilişkilerde bilimsel yöntemi savunan yaklaşımlardan neoliberaler ortaya çıkmaya başlamış, Keohane, Nye gibi düşünörler uluslararası ilişkileri ekonomik, sosyal, siyasi ilişkilerin iç içe geçtiği çok aktörlü bir örümcek ağına benzetmişlerdir. Bu düşünöceye göre devletler temel aktör olmaya devam etse de tek aktör olmaktan çıkmıştır. Bu kapsamda realizme yöneltilen eleştiriler, Waltz tarafından cevaplanmaya çalışılmıştır. Waltz, neorealizm olarak ifade edilen teorisinde realist teoriyi bilimsel temele oturtmaya çalışmıştır.³⁷ Bu kapsamda neorealizmin, davranışsalcılığın hâkim olduğu dönemde ortaya çıkan neo-neo tartışmasının eseri olduğunu söylemek de mümkündür.³⁸

1.2. NEOREALİZM

Waltz'ın öncülüğünü yaptığı neorealizm; klasik realizme yönelik bir eleştiri niteliği taşıyan ve onun eksik kalan yönlerini bilimsel olarak kapatmaya çalışan teoridir. Waltz'a göre klasik realizm varsayımlarının boşlukları bulunmaktadır ve teori artık entelektüel sorulara cevap verememektedir. Bu noktada neorealizm, uluslararası sistemdeki yapıları tanımlar ve devlet davranışlarını uluslararası sistemin yapısı üzerinden açıklar. Neo realizme göre devletlerin gücünü arttırmak istedikleri varsayımı doğrudur. Ancak devletlerin güçlerini arttırmak istemelerinin sebebi insan doğasından değil sistemin yapısından kaynaklanmaktadır.³⁹ Daha derinden açıklamak gerekirse;

³⁶ Linklater, a.g.m., s. 12.

³⁷ Arı, a.g.e., s. 58.

³⁸ Yaylar, a.g.m. s. 8.

³⁹ Ateş, a.g.m.

Waltz'a göre ulusal ve uluslararası sistemin sembolize olduğu iki tip yapı vardır. Bunlar sırasıyla, anarşi ve hiyerarşidir. İktidarlar arasında bir hakimiyet ilişkisi varsa bu hiyerarşik yapı, değilse anarşik yapı olarak adlandırılmaktadır ve bu iki yapı arasında siyaseten oldukça büyük farklar bulunmaktadır.⁴⁰ Burada ulusal sistemler emir-itaat ilişkisini içeren hiyerarşik yapıyı temsil ederken, uluslararası sistemde koordinasyon ilişkileri bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde emir ve itaat etme zorunluluğu söz konusu olmamaktadır. Çünkü uluslararası arenada devletleri kontrol edecek bir hükümet (üst otorite) bulunmamaktadır ve bütün devletler birbiri nezdinde eşit olarak konumlanmaktadır. Her ne kadar uluslararası örgütlerin varlığı söz konusuysa da bunlar devletlerin birleşiminden oluşmaktadır ve onların varlığının üstünde tarafsız bir idareci konumunda değildirler. Ki zaten devletler de kendi yetkilerini kısıtlayan bir varlığın içerisine katılmaya gönüllü değildirler. Devletler kendilerini denetleyen bir üst otoritenin bulunmadığı ortamda hayatta kalmanın yollarını aramaktadır ve devletlerin amaçları sonsuzluk gösterse de esas amacı hayatta kalmak olmaktadır ve devletler esas olarak bu güdü ile hareket etmektedir.⁴¹ Devletlerin doğasının savaş olduğu böylesi bir belirsiz ortamda işler, şiddetin gölgesi altında yürümektedir. Bu durumda devletler ya gerektiğinde şiddete başvurabilecek bir güce sahip olmalı ya da komşularından merhamet beklemelidir. Waltz'a göre böylesi bir ortamda güç kullanımından kaçınmak oldukça gülünç görünmektedir.⁴² Görüldüğü üzere neorealist analizlerde de güç, uluslararası ilişkilerde başat roledir, ancak realistler gibi amaç değil araç olarak ele alınmaktadır. Realizmde güç insan doğasından kaynaklanan bir dürtü olsa da neorealizmde durum farklıdır. Neo realizme göre devletler anarşik olan uluslararası ortamda güvenliklerini sağlayabilmek için güce başvurmakta, bu gücü araç olarak kullanmaktadır. Sahip olunması gereken gücün miktarı ise yine rasyonel olan devlet adamları tarafından kararlaştırılmaktadır.⁴³

Waltz'a göre yerel siyasetteki var olan itaat ilişkileri yapıyı oluşturan birimlerin farklılaşmasını sağlarken, uluslararası sisteme hakim olan anarşi onu oluşturan devletlerin benzerliğini sağlamaktadır.⁴⁴ Daha net olarak ifade etmek

⁴⁰ Jack, a.g.m. s. 60.

⁴¹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politic*, California: Addison-Wesley Publishing Company, 1979, ss. 88-92.

⁴² a.g.e., s. 102.

⁴³ Arı, a.g.e., ss. 156-157.

⁴⁴ Waltz, a.g.e., s. 97.

gerekirse; uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin davranışlarını sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla devletler farklı sistemlerle yönetilse ve farklı ideolojilere sahip olsalar da benzer şekillerde davranmaktadır.⁴⁵ Bu noktada neorealizm, farklı yapılarda devletlerin neden benzer davranışlar sergilediğini açıklamaktadır. Waltz'a göre anarşik olan uluslararası ilişkilerde devletler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olduğu için benzer şekilde davranmakta ve farklı işlevleri yerine getirecek kimse bulunmamaktadır. Dolayısıyla anarşik olan ortam devletler arasındaki farklılıkları da ortadan kaldırmaktadır.⁴⁶ Neo realizmde devletlerarasındaki farklar onların karakteristik özelliklerinden değil, güçlerin dağılımından kaynaklanmaktadır. Burada sistem büyük güçler tarafından belirlenmektedir ve büyük güçlerin sayısına göre sistemin kutupluluğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁷ Dolayısıyla devletlerin ideolojisinin, yönetim sisteminin ve karakteristiğinin bir önemi bulunmamaktadır.⁴⁸

Kısacası klasik realizmin insan doğasından yola çıkarak oturttuğu güç ve çıkar temelli realizm teorisi, neorealizmde bilimsel temele oturtulmak istenmiş ve bu kapsamda daha öncesinde bir sonuç olarak görülen anarşik uluslararası sistemden yola çıkarak tümünden gelimci bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu şekilde kurgulanan neorealizm bakış açısına göre devletlerin doğasında var olan savaşların ve güç isteğinin sebebi sistemde var olan belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Burada sistemde var olan belirsizliklerin devletleri benzer davranışlara sürüklemekte olduğu ve tek farkın güç eşitsizliğinden kaynaklandığı varsayılmaktadır.

1.3. NEOREALİZME GETİRİLEN ELEŞTİRİLER VE NEOKLASİK REALİZM

Realizmin birey odaklı değerlendirmesini indirgemeci bulan ve bu doğrultuda teoriyi bilimsel bir zemine oturtmaya çalışan neorealizm, Soğuk Savaş'ın bitimini açıklamak konusunda yetersiz kalmış ve bu gelişme karşısında hiçbir öngörude

⁴⁵ Arı, a.g.e., ss. 156-157.

⁴⁶ Jack, a.g.m., s. 60.

⁴⁷ a.g.m., s. 60.

⁴⁸ Waltz, a.g.e., ss. 98-99.

bulunamamıştır. Bu durum ise yeni bir tartışmayı ve teorinin yeni bir güncellemesini gündeme getirmiştir.⁴⁹

İki kutuplu sistemde, çok kutuplu sisteme göre savaş çıkma olasılığını oldukça düşük gören⁵⁰ ve bu kapsamda herhangi bir sıcak çatışmanın yaşanmadığı Soğuk Savaş Dönemini barış ve istikrar dönemi olarak yorumlayan neorealizm kuramı, bu yorumunu 3 aşama olarak ifade etmiştir. Bunlardan ilki; döneme iki kutuplu sistemin hâkim olmasıdır ki, neorealizme göre iki kutuplu sistem en istikrarlı sistemdir. İkinci olarak; bu iki kutup arasında güçler dengesi mevcuttur ki, bu da iki kutup arasında yetenek ve imkanların eşit olduğu anlamına gelmektedir. Neorealizme göre yetenek ve imkanların eşit olması bu iki kutbun birbirine karşı caydırıcılığının artmasına sebep olmaktadır. Üçüncü ve sonuncu olarak ise bu dönemde nükleer silahların varlığı söz konusudur ve bu da yine iki kutup arasında caydırıcılığa sebep olmaktadır. Çünkü bu silahların kullanılması ve dolayısıyla bu silahlara dayalı bir savaşın yaşanması akıl kârı değildir ve bunun farkında olan devlet adamları böyle bir savaşı göze alamadıkları için krizleri tırmandırmamaktadır. Dolayısıyla, bu üç sebepten ötürü savaş yaşanmamış ve bu dönem istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın bir şekilde sona ermiş olması ve neorealizmin istikrarlı olarak tanımladığı bu sistemin çökmesi, bu kuramın önermelerini boşa çıkarmış ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerden biri de kuramın yalnızca sürekliliği açıklayabilmesi, değişimler karşısında ise öngörü ve kavram yetersizliği ile karşılaşmış olmasıdır. Zira neorealizm, değişim yaşanan bu dönemi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca değişimin, birim ve devlet düzeyinden kaynaklanan sebeplerden ötürü yaşanması da bu kurama yönelik eleştirilere sebep olmuştur. Daha açık şekilde anlatmak gerekirse; Soğuk Savaş'ın sona ermesi, dönemin SSCB liderinin değişen politikaları sonucunda meydana gelmiştir. Glasnost ve Perestroika politikaları sonucunda devletin güçleneceğine inanan Gorbaçov'un bu politikaları SSCB'nin dağılmasına ve bağlı cumhuriyetlerin ondan ayrılmasına sebep olmuş ve iki Almanya'nın birleşmesine karşı da sessiz kalan SSCB'nin bu politikaları Soğuk Savaş'ın bitimine yol açmıştır.⁵¹ Birim düzeyinde yaşanan gelişmeler sonucunda uluslararası ilişkilerin seyrinin değişmesi ise uluslararası ilişkileri yalnızca sistemik

⁴⁹ Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", Ankara: *Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C:20, S:2, 2018, s. 419.

⁵⁰ Arı, a.g.e. s.158.

⁵¹ Kiraz, a.g.m., ss. 419-420.

olgularla açıklayan neorealizmin varsayımlarının indirgemeci ve yetersiz olduğu tartışmalarının başlamasına sebep olmuştur. Bu da realizm odaklı bakış açısının güncellenmesine ve ona yeni bir yorum getirilmesine yol açmıştır.

Realizmin birim, Neo realizmin ise sistem odaklı tek taraf odaklı yaklaşımlarına karşın yalnızca tek bir odağa indirgemeksizin analiz yapan Neoklasik realizm, bu iki odağı birleştirmiş ve sistemik faktörlerin iç faktörlerin süzgecinden geçtiği daha kapsamlı bir yaklaşım oluşturmuştur.⁵² Yani Neoklasik realizm; klasik realizmin birim odaklı bakış açısı ile neorealizmin sistem odaklı açıklamalarını birleştiren bir yaklaşım geliştirmiş ve sistemik faktörlerin uluslararası ilişkilere olan etkisini göz ardı etmeksizin iç faktörlere odaklanmıştır. Teorinin isminin “neoklasik realizm” olmasının sebebi ise bu birleştirici yaklaşımdır.⁵³

Klasik realizme ve neo realizme yeni bir bakış açısı sunan ve karmaşık ilişkileri içeren sistem ile iç faktörlerin bir arada değerlendirilmesi yoluyla dış politikayı açıklamaya çalışan neoklasik realizm Gideon Rose tarafından geliştirilmiştir.⁵⁴ Rose’a göre neorealizm; uluslararası ilişkilerde devletlerin birbiriyle etkileşimlerinin ortaya çıkarttığı çıktılarla ilgilenmekte ve bu kapsamda uluslararası politika teorisi niteliği taşımaktadır. Ancak uluslararası ilişkilere hâkim olan gelişmelerin incelenmesi için dış politika teorilerinin uygulanması gerekmektedir ve neoklasik realizm de bu açığı kapatmak adına ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Burada neoklasik realizm, neorealizmin yaptığı gibi uluslararası ilişkilere belli kurallar getirmemekte, bunun yerine belli olaylara odaklanarak bu olayları açıklamaya çalışmaktadır.⁵⁶

Neoklasik realizmi geliştiren Rose, dış politikayı açıklayan teorileri 4 başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı iç politikaya odaklanan yaklaşımlardır. Bunlar, dış politikayı bütünüyle iç faktörlerle açıklamaya çalışan yaklaşımdır. Diğer ikisi ise realizmin türleri olan saldırgan ve savunmacı realizmdir.⁵⁷

⁵² Didem Ekinci, “Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Alternatif Politika*, 2019, C:11, S: 1, 2019, s. 33.

⁵³ Birkan Ertoy, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C: 1, S:1, s. 16.

⁵⁴ Jalal Denghani Firoozabadi and Mojtaba Zare Ashkezari, “Neo-classical Realism in International Relations”, *Asian Social Science*, C. 12, S: 6, Mayıs 2016, s. 95.

⁵⁵ Kiraz, a.g.m., s. 420.

⁵⁶ Ertoy, a.g.m., s. 12.

⁵⁷ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *Cambridge University Press*, C:51, S:1, 1998, s. 146.

Tüm devletlerin hegemon güç olmak istediği varsayımı üzerimde duran ve ülkeleri sürekli güç elde etmek isteyen yapılar olarak gören saldırgan realizm⁵⁸, iç politikaya odaklananların tersine dış politikayı sistem üzerinden açıklamaya çalışmakta ve dolayısıyla sistemik faktörlere odaklanmaktadır. Ancak Rose'a göre, güvenliği devletlerin dış politik önceliği gören ve güvenliği sağlamak için sağlanan gücü yeterli göre Savunmacı realizm, saldırgan realizme göre çok daha yumuşak bir çizgide olmasına rağmen o da genel hatlarıyla sistemik faktörlere odaklanmakta olan bir teoridir.⁵⁹

Rose'a göre iç politikaya odaklananların ana sorunu, salt olarak her şeyi iç faktörlere indirgemiş olmasıdır. Bu sebeple benzer devletlerin neden farklı davrandığı ya da farklı devletlerin neden benzer davrandığı konusuna açıklama getirememektedir. Karşı karşıya kalınan bu sorundan kaçmaya çalışan neo realist kuram ise sisteme odaklanmakta ancak, onlar da bazı durumlarda benzer devletlerin neden farklı davrandığı sorunsalı ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla bu teoriler her ne kadar cesur ve öngörü sahibi olsa da basitleştirilmiş, indirgemeci olmaktan öteye gidememektedirler.⁶⁰

Rose burada neoklasik realizm olarak adlandırdığı yaklaşımı dördüncü kategoriye sokmaktadır. Rose, devlet davranışları ve hırslarının devletlerin maddi güç kapasiteleriyle ilişkili olduğunu kabul etmektedir. Ancak neoklasiklere göre sistemik unsurların dış politikaya olan etkisi doğrudan değildir ve dolayısıyla bu unsurlar birim düzeyindeki iç politik faktörlerle dönüşüme uğrayacak ve bu şekilde bir dış politika çıktısına dönüşecektir.⁶¹ Burada neoklasik realizm bağımsız değişken olarak adlandırdığı sistemik unsurları, ara değişken adını verdiği birim düzeyindeki unsurların süzgecinden geçirmekte ve bu şekilde iç ve dış unsurları birleştiren bir dış politika formülü sunmaktadır.⁶² Zira neoklasik realistlere göre sistemik baskıların dış politika üzerinde etkili olması, içsel unsurların dış politikadan bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Burada elbette analize uluslararası sistemden başlanmalıdır. Bunun uluslararası ilişkilere etkisi yadsınamaz ancak, burada bireysel nedenlere vurgu yapmak

⁵⁸ Arı, a.g.e. s.169.

⁵⁹ Rose, a.g.m.

⁶⁰ a.g.m., ss. 148-150.

⁶¹ a.g.m., s. 146.

⁶² a.g.m., s. 153.

ve ulusal ve bürokratik nedenler gibi içsel faktörleri de görmek gerekmektedir.⁶³ Çünkü Schweller'in de "Çıkarlar Dengesi" teorisinde belirttiği ve ileride daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere sistemik faktörlerin okunması neorealist bakışta olduğu gibi açık ve net değildir. Hatta bu faktörlerin okunması çoğu zaman karmaşıktır ve liderin algısı gibi süzgeçlerden geçmek durumundadır. Yani her ne kadar ideal olan rasyonel devlet davranışı olsa da gerçek hayatta durum böyle değildir. Her zaman devletler dış tehditleri doğru algılayamamakta ve her zaman onları rasyonel bir şekilde dengeleyememektedir. Burada iç faktörlere yoğunlaşmak ve sistemik unsurları onun süzgecinden geçirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.⁶⁴ Neoklasik realizme göre dış politika çıktısının nasıl oluştuğunu anlamak için başlıkları tek tek incelemek ve bu kapsamda ayrıntıya girmek daha faydalı olacaktır.

1.3.1. Bağımsız Değişken (Sistemik Unsurlar)

Neo klasik realizm dış politika analizlerinde uluslararası sistemin yapısını dikkate alır ve bu bağlamda ulusal çıkarları, bu çıkarlara yönelik tehditleri ve maddi güç dağılımlarını tanımlar. Teori, bu şekilde önermelerine realizmin klasik bir bakış açısıyla başlar.⁶⁵ Schweller "Çıkarlar Dengesi" teorisinde devletlerin aslında korku ve hırsları tarafından yönlendirildiğini ileri sürmüştü ve uluslararası ilişkilerde analizlerin çıkış noktasının maddi güç kapasiteleri olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Yani esasında neoklasik realistler sistemik unsurları maddi güç açısından inceleyerek bu anlamda neorealizmle aynı noktada buluşmaktadır ve teorinin başlangıç noktası realizmin bildiğimiz öğeleriyle oluşmaktadır. Ancak neo klasik realistler sistemik unsur olarak kabul ettikleri maddi güç dağılımını farklı şekilde tanımlayarak analize dahil etmektedirler. Neo klasik yazarlardan Wolforth, güç kavramına mukayeseli bir anlam yükleyerek güce bir devletin başka bir devlet üzerinde etki kurmasını sağlayacak kaynak ve kapasiteler şeklinde yaklaşmıştır. Burada güç, tıpkı neorealizmdeki gibi ulusların tercih ve hedeflerini şekillendirirse de bu sistemik unsurun etkisi doğrudan olmamakta, burada

⁶³ Fareed Zakaria, "Realism and Domestic Politics: a Review Essay", *International Security*, C: 17, S:1, 1992, s. 197.

⁶⁴ Ranadall L. Schweller, "Unanswered Threats: A neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, C: 29, S: 2, 2004, s. 165.

⁶⁵ Nicholas Kitchen, "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", *LSE Research Online*, C: 36, S: 1, Ocak 2010, s. 132.

⁶⁶ Arı, a.g.e., s. 174.

gücün algılanış biçimi öne çıkmaktadır.⁶⁷ Toparlamak ve daha net bir şekilde anlatmak gerekirse; neoklasik realistler tıpkı neorealistler gibi dış politikada sistemik unsurlara öncelik vermekte ve sistemik unsurlara maddi güç kapasitesi açısından yaklaşmaktadır. Yine de neoklasik realizme göre maddi güç kapasitesi dış politikaya doğrudan bir aktarım şeklinde geçmemekte, burada dış politika kararlarını veren liderler ön plana çıkarılmaktadır. Yani gücün fiziksel özelliğinin yanı sıra dış politika karar vericileri tarafından nasıl algılandığının da önemi bulunmaktadır. Dahası dış politika karar vericileri her zaman söz konusu kaynakları dilediğince özgür kullanamayabilmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla burada neorealistlerin dış politikaya doğrudan etki ettiğine inandığı maddi güç kapasitesi, birim düzeyindeki liderlerin algı süzgecinden geçerek dış politikaya dönüşmektedir. Zaten neoklasik realizmi neorealist bakış açısından ayıran da budur.

Tüm bunlarla birlikte neo realizm düşüncesinin çıkış noktasını oluşturan anarşi olgusu, neoklasik realizmde de bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Ancak neoklasik realizmin anarşiye bakışı yine neorealizmden farklıdır. Esasında neoklasik realizm de anarşinin belirsizlik ve tehdit yarattığını ve bunun uluslararası ilişkileri belirlediğini kabul etmektedir. Ancak uluslararası ilişkilere hâkim olan anarşinin okunması neorealizmdeki gibi doğrudan değildir. Neo klasik değerlendirmeye göre uluslararası anarşinin okunması karanlık ve zordur.⁶⁹ Schweller bu bağlamda tehdit altındaki devletlerin doğrudan bu tehditleri okuyarak rasyonel davranabileceği anlayışını reddetmiş ve tarihte bu tarz dengesiz örneklerin varlığına dikkat çekmiştir. Ona göre elitler ve toplumlar birbirinden ayrı düştüğü zaman tehditleri dengelemek zorlaşmakta ve devletler rasyonel karar verememektedir. Burada Schweller, içsel faktörlere vurgu yaparak yine sistemik faktörlerin iç faktörlerle şekillendiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla devletler benzer olan sistemik unsurlara karşın farklı tepkiler verebilmektedir.⁷⁰ Yani yine bu düşünceye göre uluslararası ilişkilere hâkim olan anarşik karakteristik, dış politikayı etkilemektedir ve bu bağlamda analizlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ancak burada bahsedilen anarşik sistem içindeki tehdit ve fırsatların okunması zorluğuyla karşılaşılacağından sisteme doğrudan cevap verilmesi

⁶⁷ Kiraz, a.g.m., s. 427.

⁶⁸ Rose, a.g.m., ss. 146-147.

⁶⁹ a.g.m., s. 152.

⁷⁰ Schweller, a.g.m., ss. 160-164.

söz konusu olmayacaktır. Burada yine devlet, anarşik sistemden gelen tehdit ve fırsatları kendi içsel süzgecinden geçirerek cevaplayacaktır.

Ripsman, devletlerin sistemik unsurlara doğrudan cevap verdiğini öngören neorealistle getirdiği sınırlamaları şöyle sıralamaktadır: ilk olarak, liderler her zaman sistemsel uyarılara doğrudan rasyonel olarak cevap vermeyebilirler. Burada liderler dışarıdan gelen tehdit ve fırsatları doğru algılasalar bile rasyonel olmayan biçimde davranabilirler. Karar vericiler tüm seçeneklerin farkında olmayabilir, bazı seçeneklerini tanıyamayabilir veya bunlar arasında kararsız kalabilirler. Çünkü bazı durumlarda, sistem bazen tehdit ve fırsatları açık bir şekilde sunmamaktadır. Yine bazen iç politik ve ekonomik maddi koşullar nedeniyle de devletler elindeki kaynakları değerlendiremeyebilirler. Elindeki kaynakları yeterince rasyonel olarak değerlendiremeyen dış politika karar vericileri sistemik gerekliliklere yeterince cevap vermeyebilirler. Ayrıca bu irrasyonelliğin sebebi maddi koşulların ve yerel politiğin yanı sıra toplumsal muhalefetten de kaynaklanabilir ve karar alıcılar dış politikalarında toplumsal veto, çıkar grupları ve yasama gruplarının tepkileriyle karşılaşabilirler. Bu tarz bir muhalefetle karşılaşan bir devlet yine rasyonel kararlar veremeyebilir.⁷¹

1.3.2. Ara Değişkenler

Daha önceden de ifade edildiği üzere uluslararası ilişkilerde yapısalcı realizm olarak da bilinen neorealizm, devletlerin dış politika davranışlarında sistemsel unsurlara odaklanmıştır. Bu kapsamda birey ve devlet düzeyinde yapılan açıklamaları göz ardı eden neorealizm devletleri adeta bir bilardo topu gibi görmüş ve onları “kara kutu” olarak değerlendirmiştir. Bu noktada devletlerin sistemden gelen tehdit ve fırsatlara karşı kaynakları harekete geçirme kabiliyeti, liderin siyasal seçenekleri değerlendirmesi ve siyasi gündemi elinde tutması gibi olguları göz ardı eden neorealizm, devletlerin aynı sistemde aynı şeylere benzer tepkiler vereceğini varsaymıştır. Neo realizmin 1991 sonrası ortaya çıkan gelişmelere karşı analiz eksikliğine çözüm odaklı geliştirilen neoklasik realizm ise, iç faktörlerin de değerlendirmelere dahil edilmesi ve bu şekilde

⁷¹ Norrin M. Ripsman, “Neoclasical Realizm, Oxford Research Encyclopedia International Studies”, *International Studies Association and Oxford University Press USA*, Temmuz 2011, ss. 3-6.

dış politika analizi yapılması gerekliliğini savunmuştur.⁷² Bunu yaparken neorealizmin sistem düzeyindeki varsayımlarını reddetmese de farklı analiz seviyelerini değerlendirmelerine dahil ederek dış politikayı daha iyi açıklamaya çalışmıştır.⁷³ Yapılan analizlere içsel unsurları ekleyen neoklasik realizm, bu şekildeki değerlendirmesiyle dış politikadaki ani değişimleri daha anlaşılır hale getirmiştir. Örneğin İran'da 1979 devrimi ile yaşanan ani dış politika gelişmeleri karşısında yapısalcı realizm açıklama yetersizliğine düşecek ve bu noktada neoklasik realizmin bakış açısına ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü neorealizm bakış açısına göre devletlerin aynı sistem içinde benzer davranışları göstermesi gerekmektedir. Ancak ileride daha ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere İran, yaşanan devrim ile birlikte köklü dış politika değişikliğine gitmiştir ve bu da onun iç yapısı ve devlet yapılanmasında değişen stratejik kültür ile ilişkilidir. Aynı sistemsel uyarıların farklı içsel süzgeçten geçmesi sonucunda oluşan ani politika değişimlerinin anlaşılması adına ara değişken unsurlarını tek tek detaylandırmak gerekmektedir.

1.3.2.1. Karar Alıcılar

Neoklasik realizmin ara değişken olarak ele aldığı birim düzeyindeki analiz unsurlarının başında karar alıcılar gelmektedir. Karar alıcılar, dış politika kararları konusunda yetkili olmakla beraber dış politika değerlendirmelerinin her aşamasında da var olan kişilerdir. Devletin iç yapısından kaynaklanan değişimlerden doğrudan etkileniyor olmaları, devletle alakalı her türlü bilgiye erişiyor olmaları ve uluslararası sistem içerisindeki her türlü veriye ulaşma konusunda öncelikli olmaları gibi faktörler karar alıcıları analiz düzeyinde önemli bir hale getirmektedir.⁷⁴

Bütün kararları alan ve uygulayan aktörler olmaları, karar alıcıların algılamalarını da ön plana çıkarmakta; bu kapsamda karar alıcılarının fikir yapısı, karakteristik özellikleri ve ideolojileri gibi unsurları analizde önemli bir hale getirmektedir. Zira bu unsurlar karar alıcının algılarını etkileyen faktörler olmaktadır. Neoklasik değerlendirmeye göre karar alıcıların iki aşamada değerlendirilmesi gerekmektedir: Birincisi, liderin güç dağılımı ve elinde var olan kaynaklarla ilgili imkân

⁷² Ertoý, a.g.m, ss. 15-16.

⁷³ Firoozabadi, a.g.m., s. 96.

⁷⁴ Kiraz, a.g.m., s. 431.

ve kabiliyetlere dair sahip olduğu bilgilerdir. İkincisi ise, bu bilgilerin nasıl değerlendirileceği, yani nasıl karar alıcılar tarafından nasıl algılandığıdır.⁷⁵ Bu noktada Rose; görelî maddî gücün fiziksel varlığının tek başına bir anlamı olmadığını, bu fiziksel gücün liderler tarafından nasıl algılandığı ve yönlendirdiğiyle birlikte önemli olduğunun altını çizmiştir.⁷⁶

Liderlerin ve onların algılamalarının önemsenmediği, devletlerin kara kutu modeli olarak ele alındığı ve sadece görelî maddî gücün fiziksel varlığının devlet davranışlarını belirlediği neorealist çerçeveden bakıldığında; 1. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük güçler olarak ortaya çıkan İngiltere ve ABD arasında 2. Dünya Savaşı sonrası ABD-SSCB arasında olduğu gibi büyük bir çekişme yaşanması beklenirdi. Fakat bu iki devlet ittifak ilişkisi içerisinde kalmışlardır. Bunun sebebi neoklasik realist bakış açısına göre lider algılamalarından kaynaklanmaktadır. ABD lider algılarına göre SSCB düşman devlettir ve onun gücü ABD açısından problem kaynağı olmaktadır. İngiltere içinse böyle bir problem söz konusu değildir. Yine bugün Kanada'nın nükleer program geliştirmesi ABD açısından hiçbir sorun teşkil etmezken İran'ın böyle bir girişimde bulunması aynı ABD'yi oldukça rahatsız etmektedir. Ki, bu durum yine neoklasik realistlerce karar alıcıların algısı tarafından açıklanacaktır. Çünkü ABD karar alıcılarının algısına göre İran bir tehdit unsurudur ve bu devletin silahlanması kendi aleyhine bir gelişmedir. Tehdit olarak algılanmayan Kanada'nın nükleer silah üretiyor olması ise kendi aleyhine değildir ve bu durumun kendisine herhangi bir zararı bulunmamaktadır.⁷⁷

Özetle neoklasik realizm bakış açısına göre; karar alıcılar ve onların sistemik faktörlere yönelik algılamaları dış politika analizlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Zira dış politika konusunda yetkili olmaları ve dış politikanın her aşamasına katılıyor olmaları, karar alıcıları ve onların algılarını dış politikanın başrolü haline getirmektedir. Bu sebeptendir ki dış politikanın başrolü olan karar alıcının karar almasını etkileyecek her faktör de dış politika analizlerinde kullanılmalıdır. Yerel dinamikler, otonomi, stratejik kültür gibi her faktör bu kapsamda ele alınacaktır. Unutmamak gerekir ki bu faktörlerin hepsi hem birbiriyle hem de doğrudan ve dolaylı yollarla karar alıcıyla

⁷⁵ a.g.m., s. 432.

⁷⁶ Rose, a.g.m., ss. 146-147.

⁷⁷ Ertoy, a.g.m., s.19.

ilişkilidir. Çeşitli etkileşimler sonucu algıları ve karar verme otonomisi etkilenen karar alıcı, sistemik uyarıları bu etkileşimler sonucunda dış politikaya dönüştürmektedir.

1.3.2.2. Stratejik Kültür

Liderlerin algısına dolayısıyla da dış politikaya etki eden faktörlerden birisi de stratejik kültürdür. Stratejik kültür üzerinde uzlaşmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Çeşitli sosyal bilimcilerin bu terim üzerinde farklı yorumları vardır. Mesela Snyder stratejik kültürü; bir toplumun üyelerinin öğrenmek veya taklit etmek suretiyle edindiği fikirler, alışkanlık olmuş davranış biçimleri ve belli durumlara verdiği duygusal tepkiler olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda SSCB'ye değinen Snyder'e göre bu devletin davranışları rasyonel devlet tanımına uymamaktadır. Çünkü SSCB'nin kendine has tarihi, kurumsal devlet yapısı ve kendine özgü geliştirdiği ideoloji ve stratejisi bulunmaktadır.⁷⁸ Yine İran İslam Cumhuriyeti'nin de tarihte eşi görülmemiş bir kurumsallaşması, ideolojisi ve stratejisi mevcuttur.

“Stratejik Kültür” kavramını yorumlayan isimlerden birisi Johnson'dır. Johnson; stratejik kültürü bir toplumun öğrenme veya taklit yoluyla edindiği kimlik değer, normlar, algısal lensler ve bunlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlamıştır. Johnson tanımlamasına göre kimlik, bir devletin karakteriyle ilgili olarak küresel veyahut bölgesel ilişkilerinde kendine biçtiği roldür. Değerler, bir devletin diğer devletlere nazaran kendisinde daha fazla barındırdığını düşündüğü öğelerdir. Algısal lens bir ulusun bakış açısını şekillendiren fikir ve inançlar sistemidir. Normlar ise beklenen davranışlardır. Bu 4 öge bir devletin tarihi, coğrafyası, eğitimi, ideolojisi, gelenekleri gibi birçok faktörden etkilenmektedir.⁷⁹ Yani aslında stratejik kültür, devletlerin birçok faktörün sonucunda öğrenerek veya taklit yoluyla edindiği düzenli politik çizgidir.

Bahsedilen tanımlardan anlaşılacağı üzere; stratejik kültür bir devletin karar alıcılarının tercihlerine doğrudan etki etmektedir. Neo klasik realizme göre tarih, coğrafi konum, milliyetçilik ve ideoloji gibi birçok kavram tarafından şekillenen bu olgu, devlet

⁷⁸ Emine Akçadağ Alagöz, “Stratejik Kültür Perspektifinden Kuzey Kore'nin Nükleer Programı”, *Uluslararası İlişkiler*, C: 16, S: 61, 2019, s. 114.

⁷⁹ Özgür Körpe, “Stratejik Kültür ve Güncel Kuramsal Tartışmalar” *Güvenlik Stratejileri*, s:24, 2012, ss.160-161.

davranışlarının arkasında yatan sebeplerin bulunması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Burada devletin rasyonel davrandığı fikri öne çıkarılmamakta, aksine devletlerin farklı davranışlarının ve dış politikalarının arkasında yatan nedenler ortaya çıkarılmaktadır.⁸⁰ Devlet liderleri çeşitli unsurların birleşimi sonucunda edindikleri stratejik kültür neticesinde dış politik algılamalarını şekillendirecek, bu da onların politikalarını yeniden oluşturacaktır. Mesela devrim öncesine kadar ABD'nin müttefiki olan İran, devrim sonrasında geçirdiği ideolojik dönüşüm ile beraber çeşitli faktörlerin de etkisiyle ABD ve İsrail'e düşman bir stratejik kültür geliştirmiş, bu da onun daha öncesi ile taban tabana zıt politikalar izlemesine sebep olmuştur. Suriye ile kurulan ani dostluğu da bu stratejik kültürün bir parçası olarak ele alabiliriz. Zira ittifak ilişkisi ortak düşman algısı üzerine inşa edilmiş ve sonrasında edinilen stratejik kültürün bir parçası olarak devam etmiştir. Konuya ileride ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.3.2.3. Rejim Tipi

Neoklasik realizmde rejim tipi devletlerin dış politikalarına etki eden önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Çünkü rejim tipi, devletlerin karar alıcıları olan liderlerin dış politika rolünü ve karar alma gücünü bizzat belirlemektedir. Mesela rejim tipinin otoriter olduğu devletlerde karar alıcı olan liderlerin, liberal demokratik devletlerin liderlerine göre daha az bir kısıtlama ile karşılaşacağı varsayılır. Çünkü bu tarz devletlerde yürütme erki, yasama ve yargıya göre daha üstün konumdadır ve liderler daha geniş bir yetki ile donatılmıştır. Bu tarz devletlerde liderler değişse bile otoriter rejim devam edeceği için radikal dış politika değişimlerinin yaşanması pek öngörülmemekte, dış politikada devamlılığa daha olası gözle bakılmaktadır. Böyle bir rejimde karar alıcılara daha geniş bir yetki tanınacağı için karar alıcılar, ara değişkenler anlamında dış politikada daha önemli bir role bürünecektir. Yine içsel anlamda daha az kısıtlamayla karşılaşan liderler dış politika kararlarını güçlü yürütebilmektedir.⁸¹

⁸⁰ Birkan, a.g.m., s. 18.

⁸¹ Ekinci, a.g.m., s. 37

1.3.2.4. Yerel Dinamikler

Neoklasik realizme göre devletlerin dış politikalarını yönlendiren diğer bir unsur da yerel faktörlerdir. Tabii yerel faktörlerin dış politikaya etkisi karar alıcıların algıları ya da sistemik unsurlar kadar güçlü değildir, fakat yine de farklı koşullarda ve oranlarda karar alıcıyı ve dış politikayı etkilemektedir. Genel hatlarıyla ele almak gerekirse; tarihi geçmiş, toplumsal ve kültürel yapı, devlet kurumlarının yapısı, bu kurumların işleyişi, çıkar-baskı grupları, kamuoyu, medya, askeri yapılanma gibi çok çeşitli faktörler bir devletin yerel dinamikleri içerisinde değerlendirilmektedir. Tabii bu faktörlerden hangilerinin yerel faktör olarak kabul edileceği de devletten devlete ve koşuldan koşula göre fark etmektedir. Burada devletin yapısı, yönetim şekli, sahip olduğu gücü, otonomisi ve bulunduğu uluslararası çevre önemli olmaktadır.⁸² Bu faktörler hangi yerel dinamiklerin ne ölçüde etki edeceğine dair fikir vermektedir. Sonuçta Neoklasik realizm, neorealizm gibi uluslararası ilişkilere dair keskin kurallar koymamaktadır ve her olayı kendi şartları içerisinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin her biri birbirini farklı koşullarda farklı ölçülerde etkilemektedir. Mesela oy potansiyeli bulunan gruplar, seçimleri kazanmak için önemli olacağı için demokratik devletlerde önemli bir unsur olacaktır. Bu oy potansiyelini kaybetmek istemeyen yöneticiler bu grupların isteklerini de göz önünde bulunduracaklar, dış politikalarında onlardan etkilenecektir. Bir devlette ekonomik açıdan önem taşıyan çıkar grupları da potansiyel bir iş alanı olarak önem taşıdığı için belirleyici olabilmekte bu kapsamda dış politikayı yönlendirebilmektedir. Yine medyalar bu çıkar gruplarıyla bir olup dış politikaya etki edebilmektedir.⁸³

Sonuç olarak, Neoklasik realizme göre yerel dinamikler dış politikada önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Neoklasik yazarlardan Ripsman, devletlerin ve liderlerin dış politikada her şeyden bağımsız rasyonel aktörler olduğunu reddetmiş ve yerel dinamiklerin, liderleri dış politikalarında sınırlandırabileceğine dikkat çekmiştir.⁸⁴ Daha sonraki bölümlerde ele alınacak olan İran örneğinde devletin kurumsal yapısı, kurumların işleyişi, devrim muhafızları olarak isimlendirilen askeri örgütlenmesi gibi unsurların bu devletin dış politikasını ciddi ölçüde etkilediği görülecektir.

⁸² Ertoy, a.g.m., s. 21.

⁸³ a.g.m., s. 21.

⁸⁴ Ripsman, a.g.m., s. 4.

1.3.2.5. Otonomi

Bir ülkede karar alıcıların sosyal grupların baskısına karşın dış politika kararlarını alma ve uygulayabilme kabiliyetine otonomi denmektedir. Neoklasik realizme göre otonomisi yüksek olan ülkelerde yerel faktörler olarak isimlendirilen medya, çıkar grupları ve kamuoyu gibi faktörlerin dış politikayı etkileme kapasitesi oldukça düşük olmaktadır. Tabii yine bu tarz devletlerde liderlerin rolü öne çıkmaktadır. Çünkü bu devletlerde liderler iç kısıtlamaların baskılarına daha çok karşı koyabilmektedir. Esasında demokratik veya otoriter rejimlerin uygulandığı çeşitli ülkelerde çeşitli otonomi düzeyleri ortaya çıkabilmektedir. Ancak yetkilerin tek elde toplandığı otoriter rejimlerde, çıkar grupları, medya kamuoyu gibi aktörlerin etkisi neredeyse hiç olmadığından bu tip devletlerde otonominin çok yüksek olduğunu farz edebiliriz.⁸⁵

1.3.2.6. Küçük Devlet

Genellikle büyük güçlerin dış politika analizlerini yapan neoklasik realizme göre, görece düşük kapasiteye sahip olan devletler uluslararası sistemde daha çok pasifize edilmektedir. Bu düşünceye göre düşük kapasiteli devletler daha edilgendir ve aktif politikalar izleyememektedir.⁸⁶

Yukarıda bahsedilen ara değişkenler önce birbirlerini daha sonra liderleri ve onların algılarını etkilemektedir. Karar alıcılar, sistemden gelen tüm uyarıları algılarının süzgecinden geçirecek ve dış politika kararlarında bulunacaktır.⁸⁷ Bu bakış açısına göre klasik realizmde olduğu gibi bir rasyonellik söz konusu değildir. Devletler bakış açılarına, kendine özgü konumlarıyla politikalar üretebilirler. Bu kapsamda devletin dış politikasında görülebilecek davranışları incelemekte fayda vardır.

⁸⁵ Ekici, a.g.m., s. 41.

⁸⁶ a.g.m., s. 45.

⁸⁷ Rose, a.g.m., s.153.

1.3.3. Bağımlı Değişken (Dış Politika)

Schweller bir devletin; dış politikasında dengeleme, peşine takılma (bandwagoning) ve yetersiz dengeleme yollarını tercih edebileceğini öne sürmektedir. Schweller'e göre devletler tüm bunların içinden dengelemeyi tercih etmek istemekte ancak bu da her durumda mümkün olmamaktadır. Zira devlet - halk ilişkisi, kurumsal yapı ve stratejik kültür gibi faktörler devletlerin tüm kaynaklarını kullanmasına engel olabilmektedir.⁸⁸ Schweller, burada dış tehditlerin dengelenmesi noktasında sistemik faktörlerin değil yerel faktörlerin ön plana çıkacağını iddia etmektedir.⁸⁹ Öte yandan buradaki çıkarlar dengesi teorisinde devletlerin korku ve hırslarıyla hareket ettikleri bir gerçektir. Neticede realist bir geleneğin türeği olan neoklasik realizm de güç ve çıkar gerçeğini göz ardı etmeyecektir. Buradaki fark, devlet karakteri ve liderin gücü algılayışıdır.⁹⁰

Bilindiği üzere neorealizm uluslararası anarşiyi devletlerin dış politika davranışlarının merkezine yerleştirmektedir. Neoklasik Realizmin kurucusu Rose da uluslararası anarşinin varlığını kabul etmektedir. Ancak neorealizmden farklı olarak devletlerin anarşi karşısında dış çevrelerini kontrol ederek şekillendirmeye çalıştığını öne sürmektedir.⁹¹

1.4 NEOKLASİK REALİZMİN KONU İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Neoklasik realizm; realizmin birim odaklı analizi ile neorealizmin sistem odaklı analizini birleştirip, olayları kendi içerisinde değerlendiren bir dış politika teorisidir. Uluslararası sistemin devlet davranışlarına etkisini göz ardı etmeksizin devletlerin iç politik faktörlerine odaklanan bu yaklaşım, dış politik davranışlara geniş bakış açısı sunmaktadır. Neoklasik realizm, özellikle İran gibi kendine özgü devletlerin dış politik reflekslerini anlamamızda ve diğer devletlerle geliştirdiği ilişkileri açıklamamızda oldukça yardımcı olmaktadır.

⁸⁸ Schweller, a.g.m.166.

⁸⁹ a.g.m., s. 166.

⁹⁰ Ari, a.g.e., s. 173-174.

⁹¹ Rose, a.g.m., s. 152.

Yapılan çalışmada Arap Baharı sürecinde İran-Suriye ilişkileri incelenmektedir. İran, Arap Baharı süresince Esad yönetiminin ayakta kalmasını kendi güvenliği zaruri görerek Suriye rejimini var gücüyle desteklemiştir. Uzun yıllar İran'ın dış politikasının ana odak noktası Suriye rejiminin korunması olmuştur da diyebiliriz. İran'ın ılımlı politikalarıyla bilinen Ruhani zamanında dahi Suriye'yi ekonomik, askeri, diplomatik alanda desteklemesi; uluslararası ilişkilerde ikili ilişkilerin temellerinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Suriye'nin İran için öneminin ne olduğu sorusu ise bu konudaki sorgulamanın ana odağı olmuştur.

Konuya neoklasik realizm perspektifinden yaklaşmak İran'ın Suriye'ye verdiği önemi anlamamız ve konuya daha kapsamlı bir açıdan yaklaşmamıza yardımcı olmaktadır. Öncelikle İran-Suriye ilişkilerinin temelleri 1979 İran devrimi ile birlikte atılmıştır. Bu dönemden önce ilişkilerde rekabet ve soğukluk görülürken, bu dönem itibariyle ittifak ilişkisinin temelleri atılmıştır. Devrimle 40 yılı aşacak bir ittifak süreci başlamıştır. 1979 Devrimi ile değişen İran'ın devlet karakteristiği ve onun lider yapısıdır. İran, devrim ile devlet yapısında köklü değişikliğe gitmiş, bu da dış politikaya doğrudan yansımıştır. İran'ın değişimin başrol oyuncusu Humeyni'dir. Humeyni, devrim öncesi formüle ettiği Velayet-i Fakih teorisini devrimle birlikte ülkenin kurumsal yapısına uyarlamış; ülke devrim sonrası Humeyni'nin fikirleri doğrultusunda şekil almıştır. Öyle ki Humeyni'nin ölümünün ardından yıllar sonra bile, ülkenin dış politikası, onun fikirlerinin izlerini taşımaktadır. Özellikle Humeyni'nin bazı fikirleri ülkenin dış politik refleksleri haline gelmiştir. Buna en önemli örnek ABD ve İsrail düşmanlığıdır. İran, devrim öncesinde ABD ile ittifak halinde, İsrail ile iyi ilişkiler içindeyken devrimden sonra Humeyni'nin fikirleri doğrultusunda bu devletlerin en büyük düşmanı haline gelmiştir. Humeyni bu devletlerin, İslam'ı sadece ibadet meselesi gibi göstererek İslam dünyasını uyuttuğunu savunmaktadır. Çünkü bu devletler sömürgeci ve komplocu devletlerdir ve insanların gerçek İslam'ı yaşayarak bu sömürüden kurtulmalarından çekinmektedir. Humeyni'ye göre "İslami Uyanış" gerçekleşmeli ve İslam yönetimleri kurulmalıdır.

Humeyni'nin bu fikirleri doğrultusunda İran, devrim sonrası ABD ve İsrail'in düşmanı olarak konumlanmış, diğer ülkelere devrim ihracı politikası geliştirmiştir. Bu da tarih boyunca İsrail ile sorunlu ilişkiler geliştirmiş, İsrail'in Ortadoğu'daki en büyük düşmanı olan Suriye ile ittifak ilişkisi geliştirmesine sebep olmuştur. Daha önceden

ABD ve İsrail’le iyi ilişkiler içerisinde olan ve ABD’nin iki ayaklı stratejisinin bir parçası olan İran’ın, Sovyetlere yakın Suriye ile devrim sonrası geliştirdiği ittifak ilişkisi İran’ın iç politik faktörlerinin değişmesi ile alakalıdır. Uluslararası sistemin aynı olmasına karşın ani değişen ilişkiler, İran’ın iç politik faktörlerinin değişmesi ile alakalıdır. İran’ın devrim sonrası liderlerinin uluslararası ilişkilere yönelik algıları değişmiştir. Yani neoklasik realizm bakış açısıyla aynı uluslararası sistemde iç faktörleri farklı olan iki devlet farklı dış politik refleksler gerçekleştirmektedir. Bu dönemin dış politikasının başrolü Humeyni’nin algıları ile alakalıdır. ABD, İsrail düşmanlığının ve devrim ihracı politikasının İran’a geri dönüşü (ABD, İsrail ve Arap ülkelerinin çoğunluğunun İran’ı tehdit olarak algılaması) sonucunda İran güvenliğini önceleyen bir devlete dönüşmüş ve neoklasik realizm bakış açısıyla dış çevresini şekillendirerek Suriye’ye stratejik bir önem atfetmiştir. Geçen yıllar içerisinde tüm bunlar adeta stratejik kültür olarak yerleşerek, İran’ın dış politik refleksleri haline gelmiştir. Tüm bunlar kurumsal yapısı itibariyle Humeyni tarafından şekillendirilen yeni İran’ın diğer liderlerinin algılarını da doğrudan etkilemiştir. İlmli politikalarıyla bilinen Ruhani’nin dahi Suriye’ye bakışını tüm bunlar şekillendirmektedir.

Görüldüğü üzere Arap Baharı sürecinde İran-Suriye ilişkilerini incelerken neoklasik realizm, konu ile ilgili araştırma sorularını çözümlenmede yardımcı olmakta, İran’ın Suriye’ye yönelik reflekslerini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Teorinin konu ile ilişkisi ileriki bölümlerde daha detaylı olarak incelenecek ve daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

2. BÖLÜM

İRAN SURİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ortadoğu'nun en önemli ittifaklarından olan İran-Suriye ilişkisinin kökleri 1979'a kadar dayanmaktadır. Devrim öncesine kadar aralarında bağ bulunması zor olan ikili ilişkiler devrim sonrasında sıkı bir dostluğa dönüşmüş ve günümüze kadar devam etmiştir. İlişkilerde iki dönem arasında büyük bir değişim görünmesine rağmen her iki dönem de politik çıkarlar açısından açıklanabilmektedir. Devrim öncesi İran, Suriye ile çatışan çıkarlara sahipken; devrim sonrası İran'ın politik çıkarları tamamen Suriye'yle yakınlık kurmasını gerektirmekteydi. Bu aslında İran'ın devrim sonrası değişen karakteristik yapısıyla alakalıdır. Gelinek noktayı daha iyi algılayabilmek için ilişkileri tarihi süreç içerisinde, devletin içsel dönüşümü ile birlikte ele almak gerekir.

2.1. TARİHSEL ARKA PLAN VE SURİYE TARİHİ

Suriye; çeşitli grup ve fikirleri barındıran coğrafi bir bölgeye verilen siyasi isimdir. Barındırdığı çeşitlilik; etnik, dini, ideolojik, ekonomik çatışmalara; dolayısıyla bölgenin istikrarsız olmasına yol açmaktadır. Tarihi ve bugünkü anlamlarıyla iki Suriye kavramı vardır. Tarihsel anlamıyla Suriye; Ürdün, Lübnan ve Filistin'i de içine alan büyük bir coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Bugünkü anlamıyla ise; 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kolonyal sınırlara göre çizilmiş daha dar bölgeyi ifade etmektedir.⁹²

Büyük çeşitlilik içeren Suriye, tek Tanrılı üç inancı içinde barındıran ve bu anlamda en yüksek temsil olduğu ülkedir. Suriye sadece dinsel anlamda değil aynı zamanda mezhepsel anlamda da büyük çeşitlilik göstermektedir ki, bu çeşitlerin her biri arasında mücadele bulunmaktadır. (Harita: 1) Bir zamanlar Suriye'de yaşamış olan Isabel Burton'un ifadesine göre Suriye'de yaşayan Şii ve Sünniler birbirini Müslüman olarak görmezken, bunların ikisi de Dürzileri sevmemekte ve hatta sayılan grupların üçü de Nusayriler'den nefret etmektedir. Yine burada yaşayan Ortadoks ve Katolikler, Latinleri sevmemekte; tüm bu grupların hepsi Yahudi ve Marunilerden nefret etmektedir. Yani esasında Suriye; toplum bilinci olmayan, vatanına değil kendi geleneksel bağlarına

⁹² Ali Poyraz Gürson, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 2. Baskı, Ankara: Kripto, 2014, s. 1.

bağlı olan bir toplumdur.⁹³ Bu durum da Suriye’de belli kesimlerin dış güçler tarafından manipüle edilmesini kolaylaştırmaktadır. Ortadoğu’da etkin olmak isteyen güçler farklı grupları manipüle ederek bölgede kendine alan açmaya çalışmaktadır.

Ortadoğu’da etkin olmanın önemli yollarından biri Suriye üzerine etkinlik sağlamaktan geçmektedir. Diğer bir deyişle Suriye üzerinde hakimiyet sağlayamayan bir gücün Ortadoğu üzerindeki hakimiyeti kalıcı olmayacaktır. Zira; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında yer alan Suriye, koridor kolonundaki özel stratejik pozisyonuyla oldukça önem teşkil etmekte ve barındırdığı çeşitlilik bakımından adeta Ortadoğu’nun küçük bir modelini yansıtmaktadır. Tüm bunlar, doğal sınırlar itibariyle kendisini savunmaya elverişsiz olan Suriye’yi her daim mücadele alanı haline getirmiştir.⁹⁴ O sebepledir ki, Suriye tarih boyunca; Kenaniler, İbraniler, Roma, Osmanlı gibi kendisinden daha büyük bir imparatorluk tarafından yönetilmiştir.⁹⁵

Modern Suriye tarihinin başlangıcı, bölgenin Osmanlı devletinden ayrılarak ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde farklı imparatorlukların hakimiyeti altında bulunan Suriye coğrafyası, en son Biladüş Şam adıyla (Lübnan, Filistin, Ürdün’ü de kapsayacak şekilde) Osmanlı egemenliği altında bulunmuştur. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Mekke Şerifi Hüseyin, McMahon’la yazışmaları sonucunda kendisini Arap Ülkelerinin Kralı ilan etmiş ve oğlu Faysal ‘a bağlı Arap kuvvetlerinin İngiltere ile birleşmesini sağlayarak Osmanlı’ya karşı mücadele başlatmıştır. Bağımsız ve büyük Arap devleti kurulacağına dair aldatmaca içinde olan Araplar, Sices-Picot anlaşmasından habersiz olmuşlardır. Halbuki bu anlaşmaya göre Arap coğrafyası İngiltere ve Fransa arasında etki alanlarına bölünmüş; Hama, Halep, Humus, Şam yani bugünkü sınırlarıyla Suriye coğrafyası-Fransa’ya bırakılmıştır. (Harita: 2) Sices-Picot anlaşmasıyla Suriye’yi kendi alanı olarak gören Fransa, 1918’de Osmanlı’nın bölgeyi terk etmesiyle harekete geçen Faysal’a engel olmuş ve Suriye ile Lübnan’daki kontrolü ele geçirmiştir. Savaştan sonra Fransa’yı bölgeden uzaklaştırmak isteyen İngiltere bunda başarılı olamayınca Faysal’ı kendi himayesindeki Irak’ın başına geçirmiştir. Şerif Hüseyin’in diğer oğlu Abdullah’ı

⁹³ a.g.e., ss. 2-6.

⁹⁴ a.g.e., ss. 2-6.

⁹⁵ Yusuf Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, İstanbul: Matbuat, 2015, s. 3.

ise; Şeria nehrinin doğusunda yapay olarak kurulan Ürdün devletinin başına getirmiştir.⁹⁶

Kısacası Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye'yi içine alan ve Biladü's Şam olarak bilinen bölge kolonyal sınırlara bölünmüştür. Sices Picot anlaşması ile gizli olarak paylaştırılan coğrafya, 1920 San Rome Konferansı ile resmi olarak manda rejimi adı altında İngiltere ve Fransa'nın etkisi altına girmiş,⁹⁷ 1. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız Arap devleti kurulmasını bekleyen Araplar hayal kırıklığına uğramıştır. Lübnan ve bugünkü Suriye sınırlarını elinde bulunduran Fransa, önce Büyük Lübnan Devleti'ni kurarak burayı ayrı bir devlet haline getirmiş, ardından kalan bölgeyi Alevi, Dürzi, Şam ve Halep Devletleri olarak 4'e ayırmıştır. Daha sonra Halep ve Şam'ı birleştirerek burada Suriye devletini kurmuş ve ardından Alevi ve Dürzi devletlerini de Suriye devletine bağlamıştır. Ancak Hafız Esad'ın babası da dahil olmak üzere Aleviler; Sünniler arasında azınlıkta kalacağını düşünerek Fransızlardan kendilerine ayrı bir devlet kurmasını istemiş veya en azından Lübnan'a katılmaları yönünde talepte bulunmuşlardır. Suriye'ye bağlanmayı istemeyen Nusayri/Aleviler buna uzun bir süre direnmişler, Suriye'nin bağımsızlığını kazanması ile birlikte isyan çıkarmışlardır. 1954 yılında Dürzi ayaklanmasının Suriye tarafından bastırılması ile umutlarını kaybeden Alevi/Nusayriiler bundan böyle bağlanmak istemedikleri Suriye'nin başına geçmeyi hedeflemişlerdir.⁹⁸

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak 1948 Arap-İsrail Savaşlarında alınan yenilgi bundan böyle sürekli meydana gelecek olan darbelerin önünü açmış, bu da Suriye'de uzun süre istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bu yüzden sadece 1949'da bile üç darbe gerçekleşmiştir. Bunlardan sonuncusu, yani Aralık ayında darbeye başa geçen Albay Çiçekli'nin yönetimi nispeten uzun sürmüş, ancak kendisi de 1954'te yapılan darbe ile düşürülmüştür.⁹⁹ 17 yıl devam eden darbeler döneminin ardından 1963 yılında Baas Partisi yönetimi ele geçirmiş ancak parti içinde yaşanan güç ve çıkar çatışmaları yine yönetimin sürekli el değiştirmesine sebep olmuştur. En

⁹⁶ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, 6. Baskı, Bursa: Dora, C:1, 2014, ss. 126-128.

⁹⁷ Hugo Slim & Lorenzo Trombetta, "Syria Crisis Common Context Analysis", *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, New York, 2014.

⁹⁸ Korkmaz, a.g.e., ss. 5-6.

⁹⁹ Arı, a.g.e., ss. 131-132.

sonunda Baas Partisi'nden Hafız Esad, 1970 darbesiyle devlet yönetimini ele geçirmiş ve uzun yıllar başta kalmayı başarmıştır.¹⁰⁰ Bu da ülkeye göreli bir istikrarın gelmesine sebep olmuştur.

Hafız Esad, kuruluşundan bu yana Suriye'yi yöneten ilk Nusayri/Alevi devlet başkanıdır. Suriye içinde azınlık kesimi oluşturan Alevi/Nusayriler; parti içi, ordu ve bürokraside önemli konumlara gelmişler ve günümüze kadar devlet yönetimin sahibi olmuşlardır.¹⁰¹ Bununla birlikte Esad, Alevilik yönünü ön plana çıkaran bir lider olmamış, Baas Partisi'nin genel söylemi olan Arap milliyetçiliği politikası ile hareket etmiştir.¹⁰² Tabii Esad ne kadar bu yönünü ön plana çıkarmak istemese de Suriye Ortadoğu ülkesidir. Ortadoğu dinamiklerini etkileyen en önemli faktör de din ve mezheplerdir. Bu yüzden Suriye'de çoğunluğu oluşturan Sünni ve Şiiiler tarafından sapkın bir dine mensup olarak görülen Esad, meşruiyet krizi yaşamıştır. Buna karşın Esad, (meşruiyet krizini aşmak adına) Alevilerin de Müslüman olduğunu kanıtlama çabası içerisine girmiş, İran-Lübnan nezdinde arayışlarda bulunmuştur. Esad'ın bu çabalarının karşılık görmesi¹⁰³ ise günümüze kadar sürecek bir ittifakın temellerini atmıştır. Bunun ayrıntılarına ilerleyen sayfalarda değinilecektir. Öncesinde Suriye'nin, tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerden etkilenen dış politikasını oluşturan dinamiklere değinmek gerekmektedir.

Suriye'nin dış politika dinamiklerine gelecek olursak; bahsedildiği üzere Suriye, tarihi olarak Biladü-Şam adı verilen ve Ürdün, Lübnan, Filistin'i kapsayan bir bölgeden koparılarak oluşturulmuş yapay sınırları içermektedir. Sınırlarının rastgele inşa edildiğini düşünen Suriyeliler, 1970'li yıllara kadar bu topraklar üzerinde hakimiyetin yeniden tesis edilmesi yönünde politikalar izlemiştir.¹⁰⁴ Bu kapsamda Irak'ta Haşimi ailesi tarafından öne çıkarılan Bereketli Hilal Projesi, Suriye'nin dış politikasına etki eden önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. (Harita: 3) Irak'ta uzun süre yönetimi elinde bulunduran Nuri El Said bu projeyi; önce Suriye ve Irak'ın birleşmesi, ardından tüm Arap devletlerinin birleşmesi şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁵ Bu

¹⁰⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 7.

¹⁰¹ Arı, a.g.e., s. 136.

¹⁰² Gürson, a.g.e., s. 60.

¹⁰³ Korkmaz, a.g.e., ss. 68-69.

¹⁰⁴ Ertan Efeğil, "Suriye ve Lübnan'ın Dış politikalarını Etkileyen Faktörler", *Ortadoğu Analiz*, Orsam, C.5, S.50, Şubat 2013, s. 93.

¹⁰⁵ Gürson, a.g.e., s. 27.

kapsamda birçok kez birleşme girişiminde bulunan Irak ve Suriye; aralarındaki farklar sebebiyle her defasında başarısız olmuş, sonuçta birleşme gerçekleşmemiştir.¹⁰⁶ Uzun süre bu idealleri taşıyan Suriye, 1970'lerden sonra gelişen olayların etkisiyle motivasyonunu “Suriye gücü ve etkinliğinin Ortadoğu’da yayılması” olarak değiştirmiş, neticede “Büyük Suriye” ideallerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁷

İsrail ile mücadele etmek, Suriye’nin her daim en önemli dış politika önceliği olmuştur. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Arap coğrafyasında yaşanan bölünmelerin buradaki karar alıcıların algılarını etkilediğini, bu karar alıcıların aslında Filistin ve Lübnan’ın kendisinden koparılarak yapay bir şekilde oluşturulduğunu ve bu toprakların aslında kendi sınırlarının bir uzantısı olduğunu düşündüklerini analizlere dahil edersek; Suriye'nin İsrail’e olan bakış açısını ve bu devletle olan mücadelesini daha iyi anlayabiliriz. Bu şekilde bakıldığında Filistin ve Lübnan’ı kendi toprakları olarak gören Suriye’nin, Filistin toprakları üzerinde kurulan ve toprak savunmasını Lübnan’dan başlatmayı hedefleyen İsrail ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır.¹⁰⁸ Bu sebeptendir ki tarih boyunca İsrail’in meşruiyetini kabul etmeyen Suriye, 1947 taksim kararından sonra uzun süre bu devletin yok olması gerektiğini savunmuş ve politikalarını bu yönde devam ettirmiştir. 1967 Arap-İsrail savaşları bu noktada bir dönüm noktası olmuş, Golan Tepelerini İsrail’e kaptıran Suriye’nin odağı bundan böyle, “kaybedilen toprakların geri alınması” yönünde değişmiştir.¹⁰⁹ Tabii nitelik değişse de İsrail ile mücadele etmenin dış politika önceliği aynı kalmıştır.

Hafız Esad döneminde de Suriye dış politikasını belirleyen en önemli unsur İsrail olmuştur. İsrail’i emperyalizmin kolu olarak gören Hafız Esad, bu devletin kontrol edilmesi gerektiğini savunmuş ve ona karşı olan mücadelede önde gelen liderlerden olmuştur. Zira Esad’a göre İsrail, bölgede hakimiyet kurmayı amaçlamaktadır ve bunun gerçek olması durumunda Arapların self determinasyon ilkesi hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. En azından kaybedilen topraklar adına bir mücadele alanı olabileceğine inanan Esad, bunun için Arap ülkelerinin uyum içerisinde bir arada hareket etmesi gerektiğine inanmıştır.¹¹⁰ Bu kapsamda Mısır ile ilişkilerini yeniden tesis

¹⁰⁶ Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Analizi*, 2. Baskı, Bura: Dora Yayıncılık, 2017.

¹⁰⁷ Gürson, a.g.e., s. 67.

¹⁰⁸ Korkmaz, a.g.e., s. 63.

¹⁰⁹ Gürson, a.g.e., s. 55.

¹¹⁰ a.g.e., ss. 69-70.

etmiş, ancak Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalaması üzerine hayal kırıklığına uğramıştır. Giderek yalnızlaşmaya başlayan Suriye, bundan böyle yeni arayışlar içerisinde olmuştur ki, bu sıralarda İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması Suriye'ye aradığı ittifak ilişkisini sağlamıştır.¹¹¹

Suriye'nin İsrail konusunda sürdürdüğü politika, kuşkusuz küresel güçlerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Suriye, Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğini dış politika stratejisi olarak benimseyen ABD ile iyi ilişkiler tesis edememiş, Sovyetlere yakın olarak konumlanmıştır. Özellikle 1954-1957 yılları arası Suriye-Sovyetler ilişkilerinin yükseldiği, ABD-Suriye ilişkilerinin ise oldukça gergin olduğu bir dönem olmuştur. Bu gerginlik ilerleyen zamanda kısmen azalma göstermişse de 1963 yılında başa geçen Baas partisi kendisini sosyalist çizgide tanımlayarak Sovyetlere yakın bir tutum izlemiştir.¹¹² 1971 yılında başa geçen Hafız Esad, iki kutup arasında denge gören bir yaklaşım tercih etmiş, ancak Suriye; genel hatlarıyla savaş döneminde İsrail karşıtı ve yüzü Sovyetler bloğuna bakan bir devlet olarak görülmüştür.¹¹³

Neoklasik realizm açısından bakıldığında; Filistin ve Lübnan'ı Suriye topraklarının parçası olarak gören Suriye karar alıcılarının tarihe bakış açısı, Suriye'nin dış politikasını şekillendirmiştir. Bu kapsamda Suriye liderleri İsrail'i kendi toprakları üzerinde kurulan işgalci ve meşru olmayan bir güç olarak algılamışlardır. Bu da Suriye'nin her daim İsrail ile mücadele etmek gibi bir stratejik kültür belirlemesine ve bu şekilde bir dış politika geliştirmesine sebep olmuştur. İsrail'in yok olmasına yönelik yaklaşım zamanla bu uğurda kaybedilen toprakların geri kazanılmasına dönüşse de İsrail ile mücadele etme stratejisi hep aynı kalmıştır. Bu dış politika sadece İsrail ile olan ilişkileri değil, diğer devletlerle olan ilişkileri de etkilemiştir ki İran'la olan ilişkiler de buna dahildir. Suriye, devrim öncesi İsrail ve ABD ile iyi ilişkiler geliştiren Pehlevi Hanedanlığı ile olumlu ilişkiler kuramazken, devrim sonrası kendisini İsrail ve ABD karşısında konumlandırmış İran İslam Cumhuriyeti ile ittifak ilişkisi geliştirmiştir. Tüm bunlarla birlikte ikili ilişkileri sadece İsrail üzerinden açıklamak oldukça indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. İlişkilerdeki dönüşüm, farklı faktör ve ağların birleşimi ile birlikte

¹¹¹ Efeğil, a.g.m., s. 97.

¹¹² Arı, a.g.e., ss. 133-134.

¹¹³ Efeğil, a.g.m., s. 97.

biraz da İran'ın içsel dönüşümü ve devrim sonrası İran liderlerinin uluslararası ilişkileri farklı algılamasıyla ilişkilidir. Buraya ayrıntılarıyla değinilecektir. Ancak öncesinde İran'ın dönüşüm sürecini anlatan tarihi geçmiş ve buradaki karar alıcılarının algılarına değinmek gerekmektedir.

2.2. TARİHSEL ARKA PLAN VE İRAN TARİHİ

İran; tarihi binlerce yıl öncesine dayanan köklü bir medeniyettir. Aryan kavimlerden biri olduğu kabul edilen Persler; milattan önce 2000 yıllarında kuzeyden gelen Aryan göçlerle bulunduğu coğrafyayı şekillendirmeye başlamışlardır. Hint-Avrupa kökeninden gelen İranlıların kullandığı İran ismi Aryan kelimesinin dönüşmesi ile meydana gelmiştir. İranlılar tarihte Medler ve Persler olmak üzere iki büyük imparatorluk kurmuşlardır. Bu imparatorluklardan edindikleri derin tarihsel tecrübe İran medeniyeti kavramını oluşturmuştur.¹¹⁴ Medler ve Perslerin yanında Roma ve Bizans İmparatorluklarının güçlü rakiplerinden biri olan Sasani Devleti de İran tarihinin önemle anılan imparatorluklarından birisi haline gelmiştir.¹¹⁵

Sasani Devleti, İslamiyet'in bölge coğrafyasında yayılmasından önceki son büyük İran İmparatorluğudur. Bununla birlikte İslamiyet'in İran coğrafyasında yayılmaya başlaması bölge dengelerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Araplarla yapılan Kadisiye Savaşı, İran Sasani Devleti'nin sonunu hazırlamış, İran topraklarının Arap nüfuzu altına girmesine yol açmıştır. Bu olaydan sonra İranlıların tarih sahnesine geri dönüşü Ebu Müslim el-Horosani'nin Emevilere karşı bir isyanı örgütlemesi ile olmuştur. Ebu Müslim El- Horosani, Emeviler aleyhine Abbasilere yakın durmuş, ancak burada önemli bir figür haline gelmesi ile Abbasiler bundan tehdit algılamış ve Horosani'yi öldürmüşlerdir. İranlılar, Horosani'nin öldürülmesi ile Araplara karşı milli duruş sergilemişler ve İran ulusal kimliğini yeniden inşa etmişlerdir. Ali Şeriatî'ye göre "Şuubiye Hareketi" olarak bilinen bu canlanma hareketi İran'ın milli kimliğini korumasına ve bugüne kadar gelmesine

¹¹⁴ Korkmaz, a.g.e., ss. 7-8.

¹¹⁵ A Brief History of Iran, History Extra, [36](https://www.historyextra.com/period/ancient-history/iran-history-facts-islam-shiism-religion-persia/#:~:text='Iranian'%20history%20proper%20begins%20with,emerged%20in%20the%20third%20millennium., (23.04.2021).</p></div><div data-bbox=)

sebepe olmuştur. Bununla birlikte Şeriatı, mahalli idarelerin meşruiyetini Bağdat'tan ve hilafetten almasının, İranlıların 200 yıl boyunca bağımsızlıklarını sağlayamamasına sebepe olduğunu belirtmiştir. Ona göre İranlıların Şiiliği benimsemesinin arkasında Arap milliyetçiliği yatmaktadır. Arap milliyetçiliği karşısında kendi milli benliklerine yönelik tehdit hisseden İranlılar, mazlum İslam'ın simgesi haline gelen Hz. Ali'nin taraftarı olmuş, bağımlı oldukları hilafete karşılık milli benliklerini koruyacak farklı bir kimlik arayışına girmişlerdir.¹¹⁶

Tüm bunlarla birlikte İran'ın Şiiliği resmi devlet dini olarak benimsemesi Safevi hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Şeyh Safiyettin-i Erdebili tarafından İran Azerbaycan'ı bölgesinde Sünni tarikatı olarak kurulan Safeviye tarikatı, Şah İsmail tarafından Şii tarikatına dönüştürülmüştür. Etkisini doğuya doğru yaymak isteyen Şah İsmail, Doğu Anadolu bölgesindeki Alevi Türkmen boylarını tesiri altına almaya çalışmış, buradaki Türk boylarını etkisiz hale getirmiştir. İran'ın Türkmenler aracılığıyla Osmanlı topraklarına yayılma çabaları Yavuz Sultan Selim öncülüğünde yapılan Çaldıran Savaşı ile önlenmiş ancak, bu durum Safevi Hanedanlığını imparatorluk kurma hedefinden döndürememiştir. Şah İsmail imparatorluk kurma yolunda ilk olarak Şiiliği devlet dini olarak kabul etmiş, çoğunluğu Sünni olan topluluğu Şiiliğe dönüştürmek için çabalamıştır.¹¹⁷

Tarihte buraya kadar yaşananları göz önünde bulundurursak; geçmişte Arapların işgaline uğramış, hilafete bağlı olarak uzun süre bağımsızlığını sağlayamamış olan İranlılar; Safevi Hanedanlığı döneminde bağımsız bir devlet kurmuşlar ancak bu defa da Osmanlı rekabeti ile karşı karşıya kalmışlardır. Yavuz Sultan Selim döneminde hilafetin Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğunu düşünürsek; İslam dinine mensup, varoluşu bakımından yayılmacı kimliğe sahip olan İran'ın kendi kimliğini farklı inşa etmek istemesini anlayabiliriz. Geçmişte Arap milliyetçiliği karşısında kendi kimliğini korumak isteyen İran; bu defa Osmanlı ile karşı karşıya kalmış ve yayılabilmek, imparatorluk kurup genişleyebilmek amacı ile kimliğini dönüştürme yoluna gitmiştir, diyebiliriz.

Safevi Hanedanlığı döneminde Lübnan Amil Dağları'ndan İran'a Şii alimler getirilmiştir. Bu alimler İran'ın kademeli olarak Şiiliğe dönüşmesinde katkı

¹¹⁶ Korkmaz, a.g.e., ss. 8-9.

¹¹⁷ Arı, a.g.e., s. 409.

sağlamışlardır. Burada Şah ile ulema sınıfı arasında karşılıklı yarar ilişkisi doğmuş, ulema sınıfı; İran halkının eğitim ve dönüşüm misyonunda rol almak karşılığında Safevi Hanedanlığı'na meşruluk sağlamıştır. Bu dönemde bazı İranlı öğrenciler Lübnan'a gönderilmiş, öğrenciler Müslüman dünyasından ayrılmadan Batı tarzı eğitimler alabilmiştir. Böylece Şiilik İranlılar arasında yayılırken İran-Lübnan ilişkilerinin de mezhebi temelleri atılmıştır; ki bu günümüzde devam eden ittifak ilişkisini anlamak adına önemli bir ayrıntıdır. Zira bundan yıllar sonra Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran Şah'ına yönelik faaliyetlerde bulunan birçok muhalif buraya göç edecektir.¹¹⁸ Dahası Lübnan'a göç eden bu muhalifler İran İslam Devrimi'nde öncü rol oynayacak ve yeni oluşturulacak kadroların başına geçeceklerdir. Tarihi süreçte kurulan mezhep temelli yakınlık ileride siyasi bağlara dönüşecek, günümüz İran-Lübnan-Suriye ittifakının temellerini atacaktır. Konuya ilerleyen bölümlerde detaylarıyla değinilecektir.

1722 yılında Safevi Hanedanlığı'nın sona ermesinin ardından 1794'te Ali Şahin'in yönetimi ele geçirmesi ile Kaçar Hanedanlığı başlamıştır. Kaçar Hanedanlığında dine bakış Safevi Hanedanlığı'ndan oldukça farklı olmuştur. 12. İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia eden ve bu anlamda kendisine dini bir misyon yükleyen Safevi hükümdarlarının aksine, Kaçar hükümdarları dini konuları tamamen ulemaya bırakmıştır. Bu da ulema sınıfının güçlenmesine ve Şiiliğin halk arasında daha fazla yayılmasına sebep olmuştur. Hukuk ve eğitim alanında etkin olan ulema sınıfı, zekat gibi vergileri toplamaları sebebiyle ekonomik anlamda da oldukça güçlenmişlerdir. Başta birkaç tane olarak ifade edebilecek sayıları 19. yy.da oldukça artmış, bunlar arasında hiyerarşi doğmuş ve hatta ileri gelenlerine Ayetullah denilmiştir. Bu dönemde halkın gözünde ulema sınıfının kararları şahın kararlarından daha tesirli hale gelmiştir.¹¹⁹ Kısacası Şiilik İran'da sürekli olarak gelişmeye devam etmiştir.

İran'da ilerleyen dönemlerde yaşanan siyasi gelişmelere bakacak olursak; 19. yy.'da İran; İngiltere ve Rusya arasında rekabet alanı haline gelmiştir. Türkistan, Tacikistan, Azerbaycan bölgelerini Ruslara kaptıran ve Kuzey Kafkasya bölgesini kaybeden İran; Ruslara karşı verdiği mücadelede başarısız olmuş, Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Bu anlaşma uyarınca günümüz İran-

¹¹⁸ Sanem Vakıl, "Understanding Tehran's Long Game in the Levant", *Uluslararası İlişkiler*, C: 15, S: 60, 2018, s. 107.

¹¹⁹ Arı, a.g.e., ss. 412-413.

Rus sınırları çizilmiş, İran Rusya'ya Osmanlıdaki kapitülasyonlara benzer imtiyazlarda bulunmak durumunda kalmıştır. Daha sonra İngiltere'nin baskısı ile karşılaşan İran benzer imtiyazları İngiltere için de vermek zorunda kalmıştır. Tüm bunlarla birlikte Şah, gereksiz lükse kaçan harcamalarını da imtiyazlar yoluyla karşılamaya çalışmış, bu kapsamda -ülkenin kuzeyindeki 5 il hariç- toplam petrol imtiyazlarını bir İngiliz olan W. Knox D'Arcy'e vermiştir. Yine 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company hisselerinin ise %51'ini İngiliz hükümetine vermiştir. Bu dönemde İran'ın dış borçlanması giderek artmış, bu da halk arasında bir huzursuzluğa ve protesto gösterilerine sebep olmuştur. Bu protestoların sonucunda Şah, meclis hükümetinin kurulmasına izin vermiş, anayasal yönetim oluşturulmuştur. Ancak yeni sistem ile ekonomi daha kötüye gitmiş, İran; İngiltere ve Rusya tarafından etki alanlarına bölünmüştür. Bu çerçevede İran'ın güneyi İngiliz, kuzeyi ise Rus etkisi altına bırakılmış, geri kalan bölge ise tarafsız bölge olarak belirlenmiştir. Tüm bunlar sonucunda Şah yanlıları artmış ve hoşnutsuzluğun yeniden baş göstermesi ile Şah meclisi yeniden kapatmıştır. Ancak bu da iç savaşa ve kaosa sebep olmuş, meclis yeniden açılrsa da bu sorunlar çözülememiş ve en sonunda bölgedeki istikrarsızlık sebebiyle İngiltere ve Rusya 1. Dünya Savaşı öncesi ülkeyi işgal etmişlerdir.¹²⁰

1. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da çarlık rejimi sona ermiştir. Bunun üzerine İran'daki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere, İran'da tek başına nüfuz kurma yoluna girmiş ve 1919'da İran ile anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşmayla İran'ın askeri ve idari yapısını düzenleme görevinin İngiltere'ye ait olması öngörülmüş, İngiltere buna karşılık İran'a teknik ve mali yardım sağlamayı taahhüt etmiştir. Ancak bu anlaşma; İran'daki milliyetçileri çok kızdırdığı için meclis tarafından onaylanmamış, dolayısıyla yürürlüğe de girmemiştir. İngiltere ile anlaşma sağlayamayan İran, 1921 yılında Sovyet Rusya ile dostluk anlaşması imzalamış, bu anlaşma uyarınca iki taraf birbirinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi kabul etmiştir.¹²¹

Tüm bunlarla birlikte 1925 yılında ülke yönetimini tamamen ele alan Harbiye Bakanı Rıza Han, Kaçar hanedanlığının egemenliğine son vermiş, yerine Pehlevi ailesini egemen kılmıştır. Reformist olarak bilinen Rıza Han; İran'ı Batılı anlamda modern bir ülke kılmaya çalışmış, bu kapsamda öncelikle eğitim, hukuk olmak üzere

¹²⁰ Arı, a.g.e., ss. 414-416.

¹²¹ Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 22. Baskı, İstanbul: Timaş 2017, s. 190.

birçok konuda yenilik yapmıştır. Orduyu disipline sokmakla beraber yabancılara verilen kapitülasyonları da kaldırmıştır.¹²²

Rıza Şah ülkeye Batılı anlamda modernizasyon sağlamaya çalışan ve bu kapsamda adımlar atan, reformist bir devlet adamı olarak bilinse de tüm yaptığı eski diktatörlüğün yerine yeni bir diktatörlük inşa etmek olmuştur. Ülkede meclis seçimlerinin yalnızca sembolik düzeyde kalmasının yanı sıra, tüm muhalif parti ve sendikalar kapatılmış, Şah'a karşı çıkan kişiler tutuklanmış ya da faili meçhul bir şekilde öldürülmüştür. Ordu üzerinde tam denetim sağlanmasının yanında, ulemanın rolü de sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda ulemanın hukuk ve yargısal etkilerini kaldıran Şah, mali bağımsızlıklarına da son vermiştir. Şah, erkeklere şapka takma ve Avrupalı gibi giyinme zorunluluğu getirmiş, kadınların ise baş örtüsü ve peçe kullanımları yasaklamıştır.¹²³

Dış politikasında 2. Dünya Savaşı öncesi Hitler Almanya'sından etkilenen Şah, milliyetçi bir politika izlemiştir. Bu dönem İran dış politikasının Alman ağırlıklı olması ve bu ülke üzerinde Alman nüfuzunun artması İngiltere ve Sovyetleri endişelendirmiş, neticede 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile İran bu iki devlet tarafından işgal edilmiştir.¹²⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Şah Rıza, tahtını oğlu Şah Muhammed Rıza lehine bırakarak ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Başa geçtiğinde henüz 22 yaşında olan ve devlet tecrübesi bulunmayan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, özellikle iktidarının ilk dönemlerinde hem iç hem de dış baskı ile karşılaşmıştır. 1950'li yıllarda Musaddık'ın başbakanlık koltuğuna oturmasıyla bulunduğu konumu neredeyse kaybedecek duruma düşen Şah'a son anda ABD yardım etmiştir. Ortadoğu'da otoriter rejimlerin sürdürülmesinden yana politika izleyen ABD, İran'da da mevcut otoriter rejimin devamlılığından yana politika izlemiş ve darbe ile Musaddık'ın devrilmesini sağlamıştır.¹²⁵ Zira halkın gözünde meşru olmayan, otoriter rejime sahip lideri kontrol altında tutmak çok daha kolay olmuş, Şah ABD nezdinde önemli bir müttefik olarak görülmüştür.

¹²² a.g.e., s. 191.

¹²³ Arı, a.g.e., ss. 419-420.

¹²⁴ Korkmaz, a.g.e., ss. 11-12.

¹²⁵ Arı, a.g.e., s. 423.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesine özel ihtimam gösteren ABD için İran-Amerikan ittifakı oldukça önemli olmuştur. Bununla birlikte 1969'dan sonra Amerikan başkanı olan Nixon; Vietnam Savaşı'nın devlete getirdiği maliyetler sebebiyle Ortadoğu bölgesine yönelik politikasında değişikliğe giderek bölgedeki çatışmalarda yer almayacağını, bunun yerine bölgedeki müttefiklerine yardım sağlayacağını taahhüt etmiştir. İran ve Suudi Arabistan'ı "bölgenin jandarması" olarak ifade eden Nixon, bölge politikasına yönelik iki ayaklı stratejisinin odağına bu iki devleti yerleştirmiş,¹²⁶ bu da ABD'nin bölgede İran'a olan ihtiyacının artmasına sebep olmuştur. Halkın desteğinden yoksun Şah'ın ABD'yi arkasına almak istemesi de İran'ı giderek ABD'nin bölgedeki emellerinin aracı haline getirmiş, bu da Şah'a karşı muhalefetin büyümesine yol açmıştır.

İran'da devrime doğru giden süreci değerlendirecek olursak, milliyetçilerin başkanı olarak ifade edilen Musaddık'ın devrilmesi olayının, devrime doğru giden sürecin başlangıcını teşekkül ettirdiğini söyleyebiliriz. Zira 1950'li yıllarda başbakanlık koltuğuna oturan Musaddık'ın İran petrolerini millileştirmek istemesinin ardından Amerikan destekli bir darbe ile düşürülmesi, İran halkının bilinçaltını etkileyen ve toplumda yabancı düşmanlığını tetikleyen önemli bir gelişme olmuştur. Darbe öncesinde ülkesinden kaçmak zorunda kalan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, darbe ile görevine geri dönmüş, otoritesini arttırmış ve giderek dikta rejimi uygulamaya başlamıştır. 1960'lı yıllar itibariyle ulemanın etkisini giderek azaltan Şah, bu uygulamalarıyla esasında hanedanlığın sonunu getirmeye başlamıştır. Özellikle Şah'ın getirdiği "Ak Devrim" reformlarıyla rejime yönelik muhalefet edenlerin sayısı ve kapsamı hızla artmıştır. Giderek kendisini daha fazla tehdit altında hisseden ulema sınıfı ülkenin çeşitli kesimlerinde örgütlenmiş din kurumu aracılığı ile toplumun alt kademeleriyle etkin bir muhalefet oluşturmuş, ardından liberal ve sol kesimlerin muhalefetiyle birleşerek 1979 İran Devrimine giden sürece doğru yürümüşlerdir.¹²⁷ Yani Musaddık'ın devrilmesi ile giderek yükselen Şah karşıtlığı "Ak Devrim" reform paketleriyle örgütlü bir hal almış ve devrim sürecine giden yolu ateşlemiştir. Ülkenin tüm kesim ve gruplarından gelen muhalefet, geniş bir katılımı 1979 devrimini gerçekleştirmiş ve öncesinde eşi benzeri görülmemiş bir devlet modeli kurulmuştur.

¹²⁶ Barış Özdal ve Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi 2 ders notları*, Bursa: Dora, 2018, ss. 357-358.

¹²⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 12.

Özetle İran'ın köklü medeniyet olmasına karşın 1. ve 2. Dünya Savaşı'nda üst üste yaşanan işgaller, İran'ın dış güçlerin çıkarlarını yansıtır olması ve petrol gelirlerinden büyük ölçüde bu güçlerin yararlanıyor olması gibi faktörler İranlılar üzerinde bağımsız olamadıkları algısını yaratmıştır. Tüm bunlara Şah'ın 1963 "Ak devrim" reform paketi de eklenince, giderek artan dikta rejimine karşı büyük bir muhalif kesim oluşmuştur. Şah'a karşı örgütlenen muhalefet, ülkenin birçok düşünce ve ideolojisinden gelen büyük bir grubu yansıtsa da devrim sonrası ulema sınıfı bir adım daha ön plana çıkmış ve bu grup 1979 sonrası İran kadrolarının başına geçmiştir. Muhalefetin nasıl oluştuğuna yönelik detaylar tarihi süreç ile birlikte verilmiştir. Bununla birlikte devrim sonrası başa gelecek, lider kadrolarında yer alacak ulema sınıfının ve özellikle İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Humeyni'nin tarihi olayların neresinde olduğunu anlamak, bakış açılarını ve algılarını değerlendirmek gerekmektedir. Önümüzdeki başlıkta Humeyni'nin fikirlerine ve Şah dönemi boyunca, kendi çizgisine yakın muhaliflerle birlikte hangi faaliyetlerde bulunduğu değinilecektir. Zira neoklasik realizm bakış açısıyla, aynı uluslararası sisteme karşın farklı dış politika izleyen İran İslam Cumhuriyeti'ni anlamak için bu bilgilere değinmek gerekmektedir. Bu noktada, kurulacak olan İran İslam Cumhuriyeti, artık Humeyni'nin ideolojisi etrafında şekillenecektir.

2.2.1. İran Muhalefeti ve Humeyni'nin İslam Devlet Modeli

Yukarıda ifade edildiği üzere, İran'da Şah rejimine karşı oluşan örgütlü muhalefetin kökleri Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin "Ak Devrim" reform paketlerine dayanmaktadır. Şah; 1963 yılında getirdiği reform paketiyle İran'a Batılı anlamda modernlik getirmeyi hedeflemiş, hızlı ekonomik büyüme ve şehirleşmeyi öngörmüştür. Bunu yaparken halkı geleneksel-dini yaklaşımlardan uzaklaştırmaya çalışmış, onları Batılı elit kesimin alışkanlıklarına adapte etmek suretiyle sosyal bir değişime zorlamıştır. Halkın sosyal değişime zorlanması, reformlar sebebiyle çok fazla yabancıların İran'da çalışıyor olması, çoğunluğu Amerika'dan gelen bu çalışanların İranlı çalışanlardan yüksek ücret alıyor olması gibi faktörler İran halkında büyük öfkeye sebep olmuş; toplumda milliyetçi ve dini duyguları körüklemiştir. Tüm bunlarla birlikte

reformlarla ekonomik gücü ve nüfuzu kırılan ulema sınıfının Şah'la arası açılmaya başlamıştır.¹²⁸

Ak Devrim reformları İran halkında çok küçük bir kesim tarafından benimsenmiş, toplum çoğunlukla halkı reformlara uymaya zorlayan Şah yönetimini kınamıştır. Özellikle reformlarla kendisini tehdit altında hisseden İran uleması Şah'a karşı tavır almış ve ulema içerisinde en etkin isim olan Humeyni, bu reformların İran halkını anlamaktan çok uzak olduğunu belirterek Şah'a yönelik eleştiride bulunmuştur. Humeyni bir konuşmasında Şah'ın fakir olan haktan alarak İsrail ve kendi cebini doldurduğunu vurgulamış, halkın varlıklarıyla saray inşa eden Şah'ın tahtından ayrılmak istemeyeceğini ifade ederek Şah'ı bir parazite benzetmiştir. Humeyni bu konuşmasının akabinde yönetim tarafından tutuklanmıştır. Bu durum halkı daha da cesaretlendirmiş, halk Şii tatilinde sokaklara dökülerek Şah'ı protesto etmiştir. 1964 yılına kadar tutuklu kalan Humeyni, Mayıs ayında serbest bırakılmış ancak yine Şah'a ve onun ABD ile olan bağlarına saldırmaya devam etmiş ve en sonunda da sürgün edilmiştir.¹²⁹

Tüm bunlarla birlikte Şah'ın Humeyni'yi ülkeden uzaklaştırarak susturma veya en azından etkisini sınırlandırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Humeyni'nin sürgünde olduğu süre zarfında öğrencileri onun ders notlarını derlemiş ve bu çalışma ile Humeyni'nin İslam devleti teorisi ortaya çıkmıştır.¹³⁰ 1979 sonrası kurulacak olan İran İslam Cumhuriyetinin felsefi alt yapısını oluşturması sebebiyle Humeyni'nin buradaki fikirleri oldukça önemlidir. Bu sebeple söz konusu fikirlerin çıkış noktası olan Şia mezhebine değindikten sonra, çalışmada yer alan Humeyni'nin ideal devlet düşüncesini detaylandırmak gerekmektedir.

Şia, Hz. Muhammed'in vefatı ile Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri tek meşru halife olarak gören mezheptir. Hukuksal açıdan Şia ve Sünni mezheplerini ayıran en önemli faktör 'İmamlık Doktrini'dir. Bu doktrine göre Hz. Ali'nin soyundan gelen imam, hukuku esas yorumlaması gereken kişidir¹³¹ ve onun dünyevi ile ahiri işlerini

¹²⁸ Michael Eisenstadt, "Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011", *Strategic Forum*, National Defence University, Nisan 2011, s. 2.

¹²⁹ Nicholas Blair Munhofen, *The Origins of Hizbollah: Lebanon's Islamic Resistance to Israeli Occupation*, Yayınlanmamış Tez, 2010, s. 9.

¹³⁰ a.g.e.

¹³¹ Ahmet Kılınc, "İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 7, S:1, 2008, s. 914.

ayırmak mümkün değildir. Dosdoğru, masum ve adaletinden şüphedeilmeyecek kadar mükemmel bir imamın tayini ancak Tanrı tarafından mümkün olacağı için imamın seçimlerle gelmesi söz konusu olmayacaktır. Zira onun tayini ancak Tanrı tarafından gerçekleştirilecektir.¹³² Hukuk yalnızca imam tarafından doğru okunacağı için de onun doğrudan devlet yönetimine karışma yetkisi bulunmaktadır.¹³³

Tüm bunlarla birlikte imamın kim olacağına dair görüş farklılıkları sebebiyle Şia mezhebi çeşitli alt kollara ayrılmıştır. Bunlardan en bilineni; İran toplumuna hâkim olan 12 imam görüşüdür. Caferi olarak da adlandırılan bu mezhebe göre 12. imam olan İmam Mehdi kayıptır. İmamın ölmediğine, gayba gittiğine ve günün birinde sapıtmış olan dünyaya adalet getirmek için geri geleceğine inanılmaktadır.¹³⁴ Ancak bu durumda da yönetim boşluğu oluşmaktadır. O güne dek imamlar aracılığı ile yönetilen Şia toplumu imamın gayba gitmesiyle başsız kalmak durumunda kalmıştır.¹³⁵ İşte Humeyni “Velayeti Fakih” teorisiyle bu duruma çözüm getirmekte ve yeni kurulacak devletin bu formüle göre kurulmasını öngörmektedir.

Humeyni’ye göre İslam dini evrensel olarak her koşulda geçerlidir ve mehdi gelinceye dek İslam hukukunun uygulanması için bir yürütme gücünün varlığına gereksinim duyulmaktadır.¹³⁶ Bu yürütme gücü, ülkede mehdi gelene dek İslami kuralların uygulanmasını sağlayacak ve İslami uygulamaların aksamasına engel olacaktır. Bu yapılması zorunlu olan bir şeydir. Çünkü aslında yansıtılmak istenenin aksine İslam yalnızca dini ve vicdani bir mesele değildir. İslam; yönetim, sosyal hayat, milletlerarası hukuk ve uluslararası ilişkiler konularında da söz sahibidir. Ancak İslam’ın emirlerine uyan kesimden çekinen güçler İslam’a karşı propaganda faaliyetlerine girişmekte; İslam’ı politikadan uzak tutmaya çalışmaktadır. Böylece yalnızca ibadet eden ve toplumsal yaşamdan uzak bir Müslüman kesim hedeflemektedir. Bunu da Yahudiler ve onlardan daha komplocu olan sömürgeci güçler, sömürü hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yapmaktadır.¹³⁷ Zira sömürgeci güçler

¹³² Cansu Kaymal, “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:2, Sı:1, 2018, s. 181.

¹³³ Kılınç, a.g.m., s. 915.

¹³⁴ Kılınç, a.g.m., ss. 916-917.

¹³⁵ Menderes Kurt, “Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih’in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”, *İran Çalışmaları Dergisi*, C:2, S:1, 18 Ağustos 2018, s. 63.

¹³⁶ Humeyni, *Velayeti Fakih*, 1. Baskı, Tahran: İmam Humeyni’nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, 1. Baskı, s. 80.

¹³⁷ a.g.e., s. 20.

diğer ülkeleri kendilerine köle yapmak ve bu ülkeleri birer tüketim pazarı haline getirmek istemektedir.¹³⁸ Bu hedeflerini ise kendi denetimleri altındaki yöneticiler eli ile gerçekleştirmektedir. Humeyni'ye göre zalim olan yöneticiler, dış güçler aracılığıyla mazlum olan yüzbinlerce halkın maddi varlığına el koymaktadır. Eğer durumun böyle olması istenmiyorsa İslam devleti kurulması bir zorunluluktur. Zira ancak İslam devletinin kurulmasıyla dış güçlerin nüfuzları son bulabilecektir.¹³⁹ İslam'ın hayatın her alanında olduğunu ve bireysel ilişkilerden uluslararası hukuka kadar savaş ve barış hukuku dahil olmak üzere her konu üzerinde çözüm sahibi olduğunu belirten Humeyni'ye göre bu kuralları uyarınca yönetilmek gerekmektedir.¹⁴⁰

Kısacası Humeyni ideolojisine göre sömürgeci güçler kasıtlı olarak İslami kesimi sosyal hayattan uzak tutmaya çalışmakta ve onları bir nevi propaganda çalışmalarıyla uyutmaktadır. Uyanışla bundan kurtulmanın mümkün olduğunu düşünen Humeyni'ye göre çözüm, zalim yöneticilerden kurtulup İslami bir devlet kurmaktır. Zira İslami çözümler açık ve kurtarıcıdır. Hükümleri yorumlaması gereken imam kayıp olduğu için görevin “Velayet-i Fakih” tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir.

Humeyni yukarıda bahsedilen düşünceler çerçevesinde sunduğu “Velayet-i Fakih” isimli eserinde ideal devlet olarak gördüğü İslam-devlet tezini ortaya atmış ve sosyal adalet, anti-emperyalizm yönlerini ön plana çıkarmıştır.¹⁴¹ Burada anti-emperyalizm kapsamında ABD ve İsrail karşıtlığı öne çıkmaktadır ki, Humeyni Şah'a da en çok bu ikisine hizmet ettiği için öfke duymaktadır. Humeyni, Şah'ı tahtını korumak için milli ve dini değerlere zarar veren ve ABD ile İsrail'in çıkarlarına hizmet eden bir yönetici olarak görmektedir.

Humeyni Necef'te sürgünde olduğu yıllarda yukarıda bahsedilen fikirlerini duyurmaya devam etmiş, propaganda çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca Humeyni, uluslararası anlamda çok yönlü ilişkiler geliştirmiş, 1979 sonrası bazı ilişkilerin temellerini bu dönemde atmıştır. Örneğin devrim sonrası ittifak halinde olan Filistin ile olan ilişkilerin temelleri devrim öncesinde atılmış, 1972 yılında Yaser Arefat'ın Humeyni'ye yaptığı ziyaret bu anlamda oldukça önemli olmuştur. Bu tarihten sonra

¹³⁸ Humeyni, *Vasiyetname*, İstanbul: Objektif Yayınları, 1991, s. 34.

¹³⁹ Humeyni, *Velayeti Fakih*, a.g.e., ss. 49-52.

¹⁴⁰ Humeyni, *Vasiyetname*, a.g.e., s. 39.

¹⁴¹ Mehdi Shadmehr, “Khomeini's Theory of Islamic State and the Making of the Iranian Revolution”, 2017, ss. 7-8.

ikili, İranlı militanların Lübnan'daki el-Fetih kamplarında eğitim görmesi yönünde anlaşma imzalamış, devrim sonrası kadrolarda yer alacak birçok isim bu kamplarda görev ve eğitimler almıştır. Humeyni'nin oğlu Ahmet Humeyni de kamplarda görev alan isimler arasında yer almıştır.¹⁴²

Humeyni Filistin'in yanı sıra Lübnan ile özel ilişkiler geliştirmiş, bu dönemde kurduğu bireysel ilişkilerle İran-Lübnan arasında var olan mezhep temelli ilişkilerin güçlenmesini sağlamıştır. Günümüze dek var olan derin ilişkiler Humeyni ve ona yakın muhalif isimlerin o gün kurduğu ilişkilerle doğrudan ilgilidir. O sebeple söz konusu ilişkileri net bir şekilde ortaya koymak gerekir.

Lübnan, 1960'lı yıllardan sonra İran'a muhalefet eden toplum içerisinde sağdan sola birçok kesimin sığındığı ve çok kişinin faaliyet içerisinde olduğu bir ülke olmuştur. Humeyni'ye yakın birçok isim bu dönemde Lübnan'da faaliyet göstermiş, el-Fetih örgütlenmesinde yer aldıkları gibi Lübnan Şii hareketi ile de yakın temas halinde olmuşlar, Emel hareketi içerisinde yer almışlardır.¹⁴³ Lübnan Şii örgütlenmesinin başı olan İmam Musa Sadr ile çok yakın çalışan Mustafa Çamran'dan, ileride Hizbullah'ın kurulmasına öncülük edecek olan Ali Ekber Muhteşimipur'a kadar birçok İranlı muhalif iki toplum arasında bağ kurmuş, Amil dağlarında İran temellerini atmışlardır.¹⁴⁴ Humeyni de Lübnan Şii'leriyle birebir ilişkiler kurmuş, şahsi ilişkiler geliştirmiştir. Mesela en küçük oğlunu İmam Musa Sadr'ın yeğeniyle evlendirmiş, böylece Musa Sadr ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Musa Sadr ile sıkı ilişkiler geliştiren Humeyni, kendisinden yaşça küçük olan İmam Musa Sadr için “*Onu neredeyse ben büyüttüm.*” ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁵ Bu anektod geliştirilen bireysel ilişkilerin anlaşılması açısından önemlidir. Zira Musa Sadr'ın Humeyni'ye verdiği destek, kendisinin kaybolmasından sonra dahi Lübnanlı Şiiilerin Humeyni liderliğini izlemesini sağlamıştır.¹⁴⁶ Hatta ileriki yıllarda Lübnan'da Emel hareketinin devamı niteliğinde

¹⁴² Korkmaz, a.g.e., ss. 44-45

¹⁴³ Gökhan Erdem, “Lübnan'da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a”, *The Turkish Yearbook Of International Relations*, C. 49, 2018, ss. 48-49.

¹⁴⁴ Vakıf, a.g.m. s. 109.

¹⁴⁵ Munhofen, a.g.m. s. 37.

¹⁴⁶ a.g.m. S. 37.

kurulan Hizbullah örgütü Humeyni yolundaki bir Şii örgütlenmesi olacaktır. Bu sebeple bu dönemde kurulan bireysel ilişkileri iyi analiz etmek gerekmektedir.¹⁴⁷

Tüm bunlarla birlikte Humeyni ve ona yakın olan isimler, Lübnan'la ilişkileriyle bağlantılı olarak Suriye rejimi ile de iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Şah rejimi ile arası pek de iyi olmayan Suriye yönetimi, bu dönemde İran muhalefetiyle yakın ilişkiler içerisine girmiş; bu da 1979 sonrası aniden değişen ilişkilerin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. 1979'a kadar olan ilişkilerin önce hükümetler arasında, ardından Suriye hükümeti ile İran muhalifleri arasında ele alınması ve bu ilişkilerin dinamiklerinin bireylerin algı ve bakış açılarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.3. 1979 DEVRİM ÖNCESİ İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazandığında dünya, başını ABD ve Sovyetlerin çektiği 2 kutuplu bir sisteme dönüşme sürecindeydi. Bu dönemde iki ülke arasında İran ile alakalı kriz yaşanmış, ihtilaf konusu Birleşmiş Milletler'e kadar taşınmıştır.

1946 İran Krizi'nin esas konusu; SSCB'nin 1942 anlaşmasına rağmen 2. Dünya Savaşı sonrası İran topraklarından çekilmeyi reddetmesidir. Normal şartlar altında bölgenin İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilmesinin sebebi; İran'ın Hitler ile yakınlık kurmasını ve ülke petrolünün düşman eline geçmesini engellemek, SSCB'ye yardım sağlamaktır. 1942'de imzalanan anlaşma ile Rusya ve İngiltere, savaşın bitiminin ardından altı ay içerisinde bölgeden çekilmeyi taahhüt etmiştir. Ancak Anglo Amerika anlaşmasına dayalı olarak İran'da bulunan Amerikalı askerler 1946 yılının Ocak ayında, İngilizler ise 2 Mart tarihinde bölgeden ayrılmasına rağmen SSCB bölgeden ayrılmayı reddetmiştir.¹⁴⁸ Petrolden alınacak tavizlerin belirsizliği ve D.

¹⁴⁷ Lübnan'da Şiilerin örgütlenmesini sağlayan İmam Musa Sadr, İran'da doğup büyümüştür. Ataları aslen Lübnanlı olmakla beraber soyu Şah İsmail döneminde Lübnan'dan İran'a getirilen ulema kesim arasında yer almaktadır. Hayatının ilerleyen kısımlarında Lübnan'a dönmüş ve Şii aktivizmini gerçekleştirerek buradaki Şiilerin örgütlenmesini sağlamıştır. Lübnanlı Şiiler açısından oldukça önemi bir yerde olmuştur. Tüm bunlar iki ülke arasındaki mezhepsel temelli bağların anlaşılması noktasında önemli olmaktadır.

¹⁴⁸ Zulkanain Abdul Rahman & Amer Saifude Ghazali & Rosmadi Fauzi & Norazlan Hadi Yaacob, "Britain, the United Nations and the Iranian Crisis of 1946" *Middle-East Journal of Scientific Research*, C.18, S.11, 2013, s.1544.

Roosevelt'in ölümünün ardından gelen Harry S. Truman'ın eski müttefikine karşı giderek sertleşmesi üzerine SSCB; İngilizlerin ve Amerikalıların kendisinin İran'daki etkinliğine komplo kuracağından endişelenerek İran'ın Azerbaycan'ındaki isyancı grubun yardımına gelmiş burada özerk bir yönetimin kurulmasına destek olmuştur. Bu durum ABD ile ciddi ihtilafa sebep olmuş,¹⁴⁹ ABD konuyu Birleşmiş Milletler'e götürmüştür. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konsey'ine taşınan ilk uluslararası anlaşmazlık olan bu kriz, dünya tarihinin geleceğini şekillendirmesi ve Birleşmiş Milletler'in prestijini belirlemesi açısından oldukça önemli bir Soğuk Savaş öncesi gelişmesi olmuştur.¹⁵⁰

İran Krizi; SSCB'nin, ABD desteği ile İran'la petrol konusunda anlaşması sonucunda sorun çözümlenmiştir. Anlaşmanın ardından SSCB İran'daki kuvvetlerini çekerek Azerbaycan'ı İran ile yalnız bırakmıştır. Bununla birlikte¹⁵¹ İran konusundaki anlaşmazlık uzun sürmese de SSCB ile ABD arasındaki gerginlik devam etmiş, iki ülke arasındaki ihtilaflar, kısa sürede tüm dünyayı 45 yıla yakın sürecek Soğuk Savaş dönemine sokmuştur. Soğuk Savaş yılları boyunca iki süper güç birbirine karşı üstünlük yarışı içerisinde olmuş, diğer ülkeler bu iki kutuptan birisine doğru çekilmişlerdir.

İran ve Suriye 1979'a kadar olan dönemin iki kutuplu sisteminde ayrı kutuplarda yer almış, birbirlerinden oldukça farklı dış politikalar izlemişlerdir. Bunları göz önünde bulundurarak ikili ilişkileri değerlendirmek gerekmektedir.

İran, 1946' da bağımsızlığını elde eden Suriye devletini tanımış ve Şam'a bir konsolos göndermiştir. 1949 yılında bu ilişkiyi tam elçilik statüsüne yükselten İran Müşfik Kazimi'yi Şam'a büyükelçi olarak atamıştır. Ama tüm bu olumlu ilişkiler kurma çabalarına karşın iki ülke arasında karşılıklı güvensizlik durumu hâkim olmuş, iki devletin ayrı kutuplarda yer alması bu güvensizliği tetiklemiştir. Suriye'de üst üste gerçekleşen darbeler de olası bir yakınlaşmaya engel olmuştur.¹⁵²

İran'da Şah yönetimi ile Suriye yönetimi arasındaki ilişkiler hiçbir zaman samimi olamamıştır. 1970'lerin ortalarında çözümler görünse de 1960 ve 1970'lerin

¹⁴⁹ Soviets Announce Withdrawal from Iran, *History*, 13 Kasım 2009, <https://www.history.com/this-day-in-history/soviets-announce-withdrawal-from-iran>, (22.04.2021).

¹⁵⁰ Rahman & Ghazali & Yaacob, a.g.e.

¹⁵¹ Sadık Sarısamam, Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S:25, Güz 2018, s.181.

¹⁵² Korkmaz, a.g.e. , s. 44.

çoğunda ilişkilere soğuk bir barış veya düşmanlık hâkim olmuştur. İran, Sovyetlere yakın olması ve radikal Arap hareketlerini desteklemesinden dolayı Suriye’den tehdit algılaması yaşarken Suriyeli konuşmacıların, İran’a ait Khuzistan eyaletinin Arap ulusuna ait olduğuna dair vurguları İranlı yetkilileri her daim rahatsız etmiştir.¹⁵³ 638 yılından sonra Müslüman Arap coğrafyasının eline geçmiş, sonrasında fetihlerle sık sık el değiştirse de burada yaşayan Arap bedevi kabilelerden ötürü 1925 yılına kadar “Arabistan olarak adlandırılmış olan bölgenin aslında Araplara ait olduğu iddiası,¹⁵⁴¹⁵⁵ İran Şah’ının Arap milliyetçilerinden tehdit algılamasına neden olmuştur.

Suriye açısından da İran; ABD emperyalizminin bir aracı olmakla birlikte, Filistin’in Siyonizm’den özgürleştirilmesini engelleyen bir faktör olarak görülmüştür.¹⁵⁶ Özellikle 1963 yılında Suriye’ye hakim olan koyu Arap milliyetçisi Baas partisi liderleri, bu dönemde İran’a Arap uluslarının bir düşmanı olarak bakmıştır. Sonuçta İsrail ve Batı yanlısı Arap rejimlerle arası iyi olan İran Şah’ı Suriyeli liderler açısından bir güvensizlik oluşturmuş, Suriyeli liderlerin bu devlete kuşku ile yaklaşmasına sebep olmuştur.¹⁵⁷

Neoklasik realizm açısından bakıldığı zaman; bu dönem ikili ilişkilerde liderlerin sisteme ve birbirlerine yönelik algıları hâkim olmuştur diyebiliriz. Tarihi süreçte yaşananlar, liderlerinin birer Arap milliyetçisi olması, İsrail’e karşı olan bakış gibi faktörler Suriye liderlerinin algılarını şekillendirmiştir. İki kutuplu sistem içinde bağımsızlığını kazanmış olan Suriye, sistemi bu şekilde belirlenen algılarının süzgecinden geçirerek Sovyetlere yakın konumlanmış, İsrail’i tehdit eden bir dış politika benimsemiştir. İran’da ise Şah’ın algılarını belirleyen, daha ziyade içsel tehdit unsurları olmuştur. İran Şah’ının ABD’ye dayanması ve onun bölgedeki jandarmalığını üstlenmesi, daha çok Şah’ın muhalefete karşı ayakta kalmak için bu güce yaslanmak zorunda olduğuna inanmasından kaynaklanmıştır. Muhalefet karşısında kendisini

¹⁵³ Jubin Moazami Goodarzi, *The Formative Years of The Syrian-Iranian Alliance: Power Politics in the Middle East 1979-1989*, Tez, 2002, s. 17.

¹⁵⁴ Huzistan Neresidir?, *Sabah Sözlük*, <https://www.sabah.com.tr/sozluk/cografya/huzistan-neresidir>, (20.04.2021).

¹⁵⁵ En eski İran medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Huzistan bölgesi, 638 yılında Arap Müslümanlarının eline geçmiş; daha sonra yapılan fetihlerle Araplar, Selçuklular, İran ve Osmanlı Devleti arasında sıkça el değiştirmiştir. Bedevi Arap kabilelerinden dolayı 1925’e kadar Arabistan olarak adlandırılmışsa da Pehlevi Hanedanlığı’nın ele geçirmesinden sonra bölgenin ismi Huzistan olarak değiştirilmiştir.

¹⁵⁶ Goodarzi, a.g.e.

¹⁵⁷ a.g.e.

tehlile altında hisseden Şah, Amerika-İsrail yanlısı bir dış politik duruş benimsemiştir. Algıları dolayısıyla birbirlerinden farklı konumlanmış olan iki devlet, stratejik konumlarının da verdiği etkiyle tehdit algılamış, birbirlerine karşı güvensizlik içerisinde olmuşlardır. Suriye, İran'ı bölgede İsrail ve ABD emperyalizminin bir aracı olarak görürken, İran da Sovyetler ile yakın bağları olan milliyetçi bir Suriye'den rahatsızlık duymuştur.

Tüm bunlarla birlikte 1979 öncesi ikili ilişkileri belirleyen tek unsur küresel sistemle bağlantılı ilişkiler değildir. İran-Irak ilişkileri, İran-Suriye ilişkileri ve aslında genel olarak bölge devletleri arasındaki ilişkiler bu iki devletin yakınlaşp uzaklaşmasında oldukça etkili olmuştur. Bu durum, 1950'li yıllarda görünür olmakla birlikte bilhassa 1958 yılında daha belirgin hale gelmiştir.¹⁵⁸

Nitekim 1 Şubat 1958 tarihinde Suriye ve Mısır birleşerek birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.¹⁵⁹ Birleşmeden rahatsız olan İran, Haşimi Irak'ıyla yakınlaşma göstermiş, İran-Irak görüşmeleri gerçekleşmiş ve sıcak ilişkiler 1960 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Şah, İran'ın İsrail'i çoktan tanıdığını belirten bir konuşma yapmış, konuşma Birleşik Arap Cumhuriyetleri başkanı Nasır'ın İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kesmesiyle sonuçlanmıştır. Aradaki gerginliğin ardından 1961 yılında Suriye'nin BAC'dan ayrılması İran'ı oldukça memnun etmiş, Şah Suriye ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak 1963 yılında Irak ve Suriye'de eş zamanlı Baas darbesi gerçekleşmiş, İran bu dönemde Irak-Suriye ve Mısır arasında geçen 3'lü görüşmelerden rahatsız olmuştur. Üçlü arasındaki görüşmeler çok geçmeden sona ermişse de İran bu sefer Suriye ve Irak arasında olabilecek bir birleşmeden endişelenmiştir. Ancak bu fikir de 1963 yılının ortalarında başarısızlığa uğramıştır. Bu defa da Suriye'de güçlenen Baas'ın varlığından rahatsızlık duyan Irak ve Mısır yakınlığı yaşanmıştır. Bu da Suriye'nin Irak'a karşı bir propaganda başlatmasına ve İran'a olan propagandasını askıya almasına sebep olmuştur. Zira Suriye bu dönemde İran'ı yabancılaştırmak istememiştir. Yine çok geçmeden Irak,

¹⁵⁸ a.g.e.

¹⁵⁹ History of Syria, *Fanack*, 22 Ağustos 2010, https://fanack.com/syria/history-of-syria/?gclid=EAIaIQobChMIiZuM8qKS8AIV9I0DBx0GiA8qEAAYBCAAEgKoAvD_BwE, (22.04.2021).

Suriye-İran nezdinde gerilimi azaltmaya ve ilişkileri toparlamaya çalışan girişimlerde bulunmuştur.¹⁶⁰

Kısacası 1958-1965 arasındaki dönemde Irak-Suriye-Mısır-İran devletleri arasındaki dinamikler sıklıkla değişmiş; bölge devletleri arasındaki olası bir yakınlaşma diğer bölge devletlerinin bu ittifaka cephe almasına yol açarken, yine devletler arasındaki olası bir sorun diğerlerinin bir araya gelmesine sebep olmuştur. Yani iki devlet arasındaki ilişkiler, bölgesel dengelerden kaynaklanan algılardan da oldukça etkilenmiştir.

1966 yılında İran-Suriye ilişkileri, Suriye’de Baas Partisi lideri başbakan Yusuf Züveyyin nedeniyle oldukça geriye gitmiştir. Bu dönemde Züveyyin, “Arabistan’ın İran işgalinden özgürleştirilmesine” yönelik çağrılarda bulunmuş, Arap anavatanına dair resmi haritalar bastırılmıştır. İran ise Suriye hükümetini protesto etmiş; büyükelçisini geri çekmiş ve Şam’da yalnızca tek temsilci bırakmıştır. Ancak 1967 yılında ikili ilişkiler yeniden toparlanma yoluna girmiş; İran Kızıl Aslan ve Güneş Derneği, İsrail karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Suriye’ye medikal personel yardımında bulunmuş ve burada yerinden edilen mültecilere yardım etmiştir. Bu dönemde diplomatik ilişkiler yeniden maslahatgüzar seviyesine çıkmış, ticari ilişkiler de oldukça geliştirilmiştir. Ancak Suriye, 1969 yılında ülkesinde İranlı casusların olduğunu keşfedince diplomatik elçi sayısını yeniden düşürmüş, ilişkiler bir kez daha bozulmuştur.¹⁶¹

1970 yılına gelindiğinde, Ürdün İç Savaşı ikili ilişkileri etkileyen bir gelişme olmuştur. Bu savaş; Ürdün’den İsrail’e karşı faaliyetler gösteren Filistin gerillaları ile Ürdün ordusu arasında yaşanmıştır. Ürdün kuvvetlerinin üstünlük sağlamaya başladığı anda savaşa dahil olan Suriye, Filistin safında yer almıştır.¹⁶² Buna karşın İran, İsrail ile birlikte Ürdün kuvvetlerinin yanında olmuş, Ürdün ordusuna silah ve mühimmat yardımında bulunmuştur.¹⁶³ Bu savaşla birlikte İran ve Suriye bir kez daha karşı karşıya gelmiş, iki ülke bölgesel bir gelişme karşısında farklı saflarda yer almıştır. ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan İran, İsrail’in yanında konumlanırken, Filistin

¹⁶⁰ Goodarzi, a.g.e., ss. 17-18.

¹⁶¹ a.g.e., s. 18.

¹⁶² Soner Doğan, “Filistin-Ürdün Kara Eylül Olayları, El Fetih, İç Savaş”, *Acedemia*, https://www.academia.edu/11869466/Filistin_Ürdün_Kara_Eylül_Olayları_El_Fetih_İç_Savaş, (18.05.2020)

¹⁶³ Goodarzi, a.g.e., s. 18.

davasını benimsemiş olan Suriye; Filistin tarafında yer almıştır. İki ülkedeki karar alıcıların dış ilişkilere yönelik bakış açısı yine bu iki devletin birbirinden ayrışmasına sebep olmuştur.

Daha önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere Hafız Esad 1970’de Baas içerisinde bir darbe gerçekleştirerek ülke yönetimini ele geçirmiş ve günümüze kadar sürecek Esad Hanedanlığı’nı başlatmıştır.¹⁶⁴ Esad’ın başa geçtiği dönemin başlarında iki ülke arasında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Fakat 1973 Arap-İsrail savaşlarıyla birlikte İran, Arap devletlerine yeniden medikal yardım göndermiş, bu da ilişkilerin bir nebze olsun toparlanmasına, savaştan sonra İran’ın Suriye’ye finansal destek sağlaması ise ilişkilerin büyükelçilik seviyesine yükselmesine sebep olmuştur.¹⁶⁵

İlişkilerde zaman zaman yaşanan toparlanmaya karşın iki hükümet arasındaki ilişkilerin genel seyrinin olumlu olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira iki taraf ne kadar çabalasa da ilişkilere genel bir güvensizlik durumu hakim olmuştur. İran hükümeti ile olumlu ilişkiler tesis edemeyen Suriye, aynı dönemde Humeyni ve İran muhalefeti ile oldukça iyi ilişkiler kurmuştur. Suriye ile İran muhalefeti arasındaki ilişkilerin temeli Lübnanlı Musa Sadr tarafından atılmıştır.

Çoğu İslam düşünürü tarafından sapkın bir inanç olarak görülen Nusayri mezhebine mensup Esad, her ne kadar laik ve milliyetçi bir konumda yer almışsa da Ortadoğu dinamiklerinin farkında olmuş, iktidarına karşı esas muhalefeti temsil eden Sünni kesime yönelik İran ve Lübnan Şia’sının desteğini istemiştir. Bunun farkında olan ve ülkesindeki Filistinli güçleri dengelemek isteyen Lübnanlı Musa Sadr, bazı İranlı alimler ile birlikte Nusayriliği kucaklayan açıklamalarda bulunmuş ve böylece İran-Suriye ittifakının temellerini atmıştır. Bu dönemde İmam Musa Sadr ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan ve Lübnan’da faaliyetler yürüten İranlı muhalifler Lübnan-Suriye arasında gidip gelmiş, ilişkileri oldukça geliştirmişlerdir. Bunlar devrim sonrası İran’da önemli kadrolarda yer alan kişilerdir. Devrim sonrası Irak İran Savaşı’nda cephe komutanı olan Mustafa Çamran, Bezergan Hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. Yezdi, eski Dışişleri Bakanlarından Sadık Kutbzade, eski Başbakan Yardımcısı Sadık Tabatabai ve eski İçişleri Bakanı Ali Ekber Muhteşemipur gibi isimler, yurtdışında

¹⁶⁴ Arı, a.g.e., s. 136.

¹⁶⁵ Goodarzi, a.g.e., s. 18.

yaşamak zorunda kaldıkları süre zarfında Suriye ile bağlantı kurmuşlardır. Hatta bu kişiler devrimden sonra, İran Devrimi'nin "Suriye çetesi" olarak adlandırılmışlardır.¹⁶⁶

Suriye-İran ittifakının temellerini atan İmam Musa Sadr'ın Libya gezisinde kaybolması bu dönemde İran-Suriye arasında kurulan ilişkilerin anlaşılması açısından önemli bir olaydır. Lübnan'da Şii örgütlenmesinin lideri olan İmam Musa Sadr'ın Libya'ya yaptığı gezi sırasında gizemli bir şekilde ortadan kaybolmasının ardından¹⁶⁷ Esad'a yazdığı mektup ile üzüntüsünü ifade eden Humeyni, Musa Sadr'ın bulunması için Esad'dan yardım istemiştir. Humeyni, "Hepiniz bir çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz" hadisiyle mektubunu bitirmiş, İran mazlum halkının Şah'a karşı korunmasında Esad'ın sorumlu olduğunu belirtmiştir. Mektubun içeriğinden anlaşılacağı üzere, Humeyni ile iyi ilişkiler geliştiren Esad, onun nezdinde önemli bir otorite olmuştur. Humeyni Necef'ten ayrılmak durumunda kaldığında Hafız Esad'ın onu ülkesine davet etmesi yine aradaki ilişkilerin boyutunun bir göstergesidir.¹⁶⁸

Sadr'ın Lübnan'daki çalışmalarına bizzat katılan İranlı muhalif Ali Ekber Muhteşempur'un bazı hatıraları da Suriye ile devrim öncesi kurulan ittifak ilişkisini anlamak için önemlidir. Onun ifadelerine göre Hafız Esad'la iyi ilişkiler geliştiren İmam Humeyni, 1982 Hama Katliamının¹⁶⁹ ardından Hafız Esad'a rapor yazmış; kendisini İslam'a zarar vermemesi adına uyarmış ve o günden sonra sokaklarda Alevilerin Sünnilere yönelik saldırıları gerçekten son bulmuştur. Yani anlaşılacağı üzere bu dönemde Humeyni'nin Esad üzerinde önemli bir tesiri oluşmuştur.¹⁷⁰

Özetle 1979 öncesi dönemde iki devlet arasındaki ilişkiler hükümetler bazında oldukça inişli çıkışlı olmuştur. Zaman zaman yakınlaşmalar gözükse de ilişkiler pek de olumlu olmamış, bu devletler çok farklı algılara ve birbiriyle çatışan çıkarılara sahip

¹⁶⁶ Korkmaz, a.g.e., ss. 52-53.

¹⁶⁷ Sunniva Rose, "Musa Sadr and the 40-year Disappearance That Landed Gaddafi's son in Prison", *World*, 2 Eylül 2018, <https://www.thenationalnews.com/world/mena/musa-sadr-and-the-40-year-disappearance-that-landed-gaddafi-s-son-in-prison-1.766249> (18.05.2020)

¹⁶⁸ Adem Yılmaz, "Suriye'deki Savaş Öncesi İran-Suriye İlişkilerinin Seyri", 28 Mart 2018, *Suriye Gündemi*, <https://www.suriyegundemi.com/suriye-deki-savas-oncesi-iran-suriye-iliskilerinin-seyri>, (20.03.2020)

¹⁶⁹ 1982 yılının Şubat ayında rejimin, Müslüman Kardeşler'in Hama'da başlattıkları ayaklanmaları bastırma amacı ile gerçekleştirdikleri saldırıdır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre şehir top saldırılarına tutulmuş, binalar tank ile yıkılmış, yıkılan yerlerin altında gizlenenleri öldürmek amacı ile zehirli gaz kullanılmıştır. Suriye Hükümeti Hama Katliamında hayatını kaybedenler hakkında resmi bir açıklama da bulunmasa da Uluslararası Af Örgütü'ne göre bu oran 10.000 ile 25.000 arasındadır.

¹⁷⁰ Korkmaz, a.g.e., ss. 53-55.

olmuştur. Esad döneminde iki devlet arasında hükümetler bazında olumlu gelişmeler yaşanmış, yumuşama gözlense de bu ilişki, ittifak ilişkisine dönüşmemiştir. İran ile olan ilişkilerine önem veren Esad, daha ziyade İran muhalefeti ile yakınlaşma sağlamıştır. İran muhalefetinin devrim sonrasında önemli kadrolarda yer almasıyla bu ilişki ittifak ilişkisine dönüşmüştür. 1979 sonrasında kurulan ittifak ilişkisinin arkasında birçok sebep yer alsa da bu dönemde kurulan ilişkiler, iki tarafın birbirlerine yönelik inşa ettiği algılamalar açısından ittifak ilişkisinin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Zira Lübnan-Suriye-İran üçgeni arasındaki ilişkilerin temelleri bu dönemde atılmıştır.

2.4. 1979 İRAN DEVRİMİ

1960'tan sonra İran'da giderek popülerlik ve saygınlık kazanan Humeyni, bu karizmasını 1963 “Ak Devrim” reform paketlerine borçludur. Zira önceki bölümlerde bahsedildiği üzere Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından ülkeye zoraki olarak dayatılan bu reform paketleri 1979 İran Devrimi'nin önünü açmış, bu sürece giden yolda dönüm noktası olmuştur.¹⁷¹

İran'da milliyetçi bir lider olan Başbakan Musaddık'ın Amerikan destekli “Ajax Operasyonu” ile indirilmesinin ardından ülkesindeki kontrolü ele almak isten Şah Muhammed Rıza Pehlevi, kendisine karşı oluşan muhalefeti bir istihbarat örgütü olan **Savak** yoluyla sindirmiştir. Özellikle ülkesindeki sol grupları büyük ölçüde küçültmüş olan Şah, bu defa ulemanın gücünü sınırlandırmak istemiş ve Ak Devrim reformlarıyla bu grubun elindeki en önemli güç olan vakıf arazilerini almayı hedeflemiştir. Söz konusu reformlarla kapitalist sisteme entegre olmak isteyen Şah, karşısında ulema sınıfını bulmuş ve aynı zamanda büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. Ulema sınıfına ait olan Humeyni, 22 Mart 1963 tarihinde medresede bir konuşma yaparak, Şah ve reform paketlerine yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bunun üzerine yönetim medreseye baskın düzenleyerek birçok kişiyi öldürmüş, Humeyni'yi de tutuklatmıştır. Humeyni'nin tutuklanmasıyla halk daha fazla ayaklanmış ve bu ayaklanmalar rejim güçleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere bu olaylar halkta büyük bir nefrete sebep olmuş ve 1979

¹⁷¹ a.g.e., s. 75.

devrimine giden sürecin başlangıcı olmuştur.¹⁷² Halkın politik sesinin bastırılmasının yanında, 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik düşüş, yüksek enflasyon ve işsizliğin artması da toplumda huzursuzluğu giderek arttırmıştır.¹⁷³

1979 yılında İran'da devrime sebep olan birçok faktör bulunmaktadır. Şah'ın politikalarına duyulan tepkiler, ülkede siyasal sistemin ve baskıların sebep olduğu rahatsızlık, halkı harekete geçiren nedenler arasında sayılmaktadır. Pehlevi Hanedanlığının Amerika yanlısı dış politikasından rahatsız olanlar, giderek fakirleşenler, Şah'ın dini uygulamalarından ötürü kendisini baskılanmış hissedenler, siyasi söz hakkı olmayanlar ve toplumun yozlaşmasından memnun olmayanlar Şah karşıtlığında birleşmiş ve iyi bir organizasyonla devrimi gerçekleştirmişlerdir.¹⁷⁴

Devrimi başlatan ilk kıvılcım, 7 Ocak 1978 tarihli hükümet gazetesinde Ayetullah Humeyni'yi karalayan bir yazının yayımlanması ile olmuştur. Kum'daki İlahiyat öğrencilerinin yazıyı protesto etmesi üzerine polis öğrencilere ateş açmış, gösteriler kanlı bir şekilde sona ermiştir.¹⁷⁵ Ancak bu olaylardan yaklaşık kırk gün sonra Şeriat-medari'nin ateşlemesi ile Tebriz'de yeniden gösteriler başlamış, halk şehri ele geçirmiştir. Rejime muhalif olan sol grupların saldırılanın eklenmesi ile giderek köseye sıkışan Şah, liberalleşme adımları atmış, ancak girişimler herhangi bir fayda sağlamamıştır. Sonuçta Şah, 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeden ayrılmış, 1 Şubat tarihinde Humeyni'nin dönmesinin ardından Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte ülkedeki 2500 yıllık monarşi de sona ermiştir.¹⁷⁶

Anlaşılabacağı üzere 1979 İran devrimi salt bir İslam devrimi değildir. Aksine her kesimden ve fikirden insanın yaptığı bu devrim başında komünist devrimi dahi sanılmıştır. Bununla beraber mücadeleciler ruha sahip Humeyni, İran'da edindiği karizmasıyla devrimin İslami bir karaktere bürünmesini sağlamıştır. İlk zamanlar devrimin sadece ulema tarafından gerçekleştirilmediğinin farkında olan Humeyni, diğer grupların varlığı gerçeğini göz ardı etmemiş ve kendisi ile aynı çizgide olmayan milliyetçi-muhafazakar İran Özgürlük Hareketi'nden Mehdi Bezirgan'ın başkanlık yaptığı Bezirgan hükümetini onayladığını ifade etmiştir. Tüm bunlarla birlikte

¹⁷² a.g.e., s. 76.

¹⁷³ Micheael Eisenstadt, a.g.e. ss.2-3.

¹⁷⁴ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi, a.g.e. s. 436.

¹⁷⁵ Eisenstadt, a.g.e. s.3.

¹⁷⁶ Arı, a.g.e., s. 436.

devrimden sonra kurulmuş olan İslamcıların hakimiyetindeki Devrim Konseyi Bezirgan hükümeti ile fikirsel çatışmalar yaşamış, başbakan ve geçici hükümetin yoluna engel koyar hale gelmiştir. Başta desteğini ifade etmiş olan Humeyni zamanla liberal politikalarından rahatsız olmuş, hükümete yönelik eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. Daha fazla baskıya direnemeyen Bezirgan, aynı yılın Kasım ayında istifa etmiş, bunun üzerine Humeyni, 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu duyurmuştur.¹⁷⁷

Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Bezirgan gibi liberal görüşlü olan Ebulhasan Beni Sadr olmuştur. Yaklaşık 2 yıl görevde kalan Beni Sadr'ın ardından İslamcılar ülkede kesin hakimiyeti sağlamış, Beni Sadr ülkesinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. 1981'den sonra İslam Cumhuriyeti Partisi kurulmuş, bu parti yeni siyasette oldukça önemli hale gelmiştir. Hüccet'ül İslam Haşimi Rafsancani, Hüccet'ül İslam Ali Hamaney, Ayetullah Musevi Erdebili gibi günümüze kadar İran siyasetinde etkin olan birçok isim partinin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. İslamcılar 1980 yılında başlayan ve 8 yıl kadar süren İran-İrak Savaşı boyunca ülke içindeki çatışmaları büyük oranda bastırmış, tam hakimiyeti sağlamışlardır.¹⁷⁸ Yeni yönetim şekline muhalif olanlara karşı baskının epey arttığı 1981-1985 yılları arasında yaklaşık 10 bin kadar insanın rejim tarafından öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Özellikle Şah'ın devrilmesinde önemli rol oynayan sol gruplar bu dönemde büyük ölçüde sindirilmiştir.¹⁷⁹

Kısacası ilk başta bütün muhalif kesimlerin katılımıyla gerçekleştirilen devrim, zamanla İslami karaktere bürünmüş ve kurulan yeni devlet ideolojik kimlik haline getirilmiştir. Böylece Humeyni, sürgündeyken dile getirdiği ideal devlet fikrini uygulamaya koymuş, eşi benzeri görülmemiş şeriat rejimini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Humeyni'nin ideal devlet formülünün uygulamaya nasıl geçirildiğini açıklamak gerekmektedir. Zira bu formül ve onun anayasaya yansımaları, İran'da yeni stratejik kültür ve dolayısıyla değişen dış politikanın açıklanmasına yardımcı olacaktır. Bu da neoklasik realizm kapsamında İran'ın öncesinde taban tabana zıt olduğu Suriye ile değişen ittifak ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İlk bölümde bahsedildiği

¹⁷⁷ Kormaz, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁸ a.g.e. s.79.

¹⁷⁹ Özge Özdemir, "İran İslam Devrimi 40. Yılında: Şah Karşısı Solculara Ne Oldu?" *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, (26.04.2021).

üzere neoklasik realizme göre devletin kurumsal yapısı, anayasası, liderlerin bakışı, stratejik kültür gibi içsel unsurlar devletin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

2.5. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ’NİN DEVLET YAPISI VE DIŞ POLİTİKASI

1 Şubat 1979’da kurulan İran İslam Cumhuriyeti ile monarşi sona ermiş, yerine halk oylamasına dayalı anayasal bir İslami yönetim şekli oluşturulmuştur. İslam’ın Şia yorumlamasına göre oluşturulan devletin merkezine “Velayet-i Fakih” kurumu yerleştirilmiş, diğer tüm kurumların meşruiyetini bu kurumdan alması öngörülmüştür. Kurum, tüm hayati kararları alma yetkisi ile donatılmıştır.¹⁸⁰

Devletin dini ve siyasi anlamda en önemli otoritesi kabul edilen Velayet-i Fakih kurumu anayasanın çeşitli maddeleriyle oluşturulmuş, 1989 itibariyle daha önemli ve merkezi hale getirilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde Velayet-i Fakih’in Şiiliğin imamet çizgisinin devamı niteliğinde olduğu ortaya koyulmuş, aynı maddenin 6. bendinde kuralların Kur’an ve sünnete uygun olması gerekliliğinden söz edilmiştir. 5. maddede İmam Mehdi gelene kadar liderlik bu kuruma bahşedilmiş, fakihin adil, takvalı, cesur ve devleti idare etmeye yetkin bir kişi olması gerekliliğinden söz edilmiştir. Yine anayasaya göre devlet liderlerinin sivil politikacılardan ziyade politikaya hakim din adamları içinden seçilmesi öngörülmüştür. 57. madde uyarınca “mutlak yetkiye” sahip olan Fakih; yasama, yürütme ve yargının üzerinde tutulmuştur. Anayasal düzenlemeler uyarınca tüm kurumların “Velayet-i Fakih” kurumuna bağlanması öngörülmüştür. Diğer kurumların buraya bağlı olması, tüm kurumların dini bir otoritenin yetkisi altına girmesi anlamına gelmektedir.¹⁸¹

İran İslam Cumhuriyeti’nin ilk fakihî Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni olarak belirlenmiş ve daha sonra başa geçecek kişilerin anayasanın ilgili maddelerine uyumlu olarak Uzmanlar Meclisi tarafından belirlenmesi öngörülmüştür. Anayasanın 109. maddesi uyarınca “velayet-i fakih” olacak kişinin ümmete liderlik ve rehberlik

¹⁸⁰ Mehmet Koç, *İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1 Devrim Rehberliği*, İRAM, Mayıs 2018, s.5

¹⁸¹ Koç, a.g.e., s.6.

edebilecek kadar dindar, adalet sahibi olması gerekmektedir. Bu sebeple anayasa maddelerine uygun olan kişiler arasından dini ve fıkhi konulara daha hakim, politikadan daha iyi anlayan birisinin fakih olarak seçilmesi öngörülmüştür.¹⁸²

Fakihin üstlendiği görev ve yetkilere gelecek olursak; fakih, her şeyden önce genel siyaseti belirleyen kişidir. Devrim Rehberliği olarak da adlandırılan Velayet-i Fakih kurumunun; anayasa koruyucuları ve konseyin fakih üyelerini atama-azletme, düzenin ve politikaların denetlenmesinden sorumlu olmak, Cumhurbaşkanlarının adaylığını onaylamak ve savaş, barış, seferberlik gibi kararları verme yetkisi bulunmaktadır. Tüm bunlarla beraber fakih; silahlı kuvvetlerin başkomutanı, yargı başkanı ve genelkurmay başkanı olarak kabul görmektedir.¹⁸³

Özetle, devletin en üst yetkileri Humeyni'nin ideal devlet fikrinin merkezinde yer alan ve İslam hukukunun yorumlayıcısı olan "Velayet-i Fakih" kurumuna verilmiş, diğer tüm kurumların dini otoritenin emri altına girmesi öngörülmüştür. Tüm bunlar yeni kurulan devletin ideolojik öğeler üzerine inşa edildiğinin bir göstergesidir. İdeolojik olarak kurulan yeni devletin dış politikasının, bu ideolojilerden bağımsız olması da beklenemez bir durumdur. İçsel unsurları büyük değişime uğramış olan yeni devletin dış politikasındaki en önemli unsur da Ayetullah Humeyni teorisiyle formüle edilmiş olan ideolojidir.¹⁸⁴ Ayetullah Humeyni'nin dış politikaya bakışı önceki bölümlerde detaylı olarak değerlendirilmiştir. Onun dış politikaya olan bakışı çerçevesinde devletin dış politikasını çözümlmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Daha önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere, Humeyni uluslararası sistemde antiemperyalist bir bakış açısı sergilemektedir.¹⁸⁵ Bu kapsamda kurulu dünya düzenine karşı olan ve buna meydan okuyan İslam Cumhuriyeti, iki kutuplu sistem içerisinde "Ne Doğu ne de Batı" söylemi ile üçüncü bir yol çizmiş ve bağımsızlık noktasına önemle vurgu yapmıştır. Emperyal güçlere ve onların çıkarlarına şiddetle karşı olan İran, halkların ve halk hareketlerinin yanında olmayı seçmiş, İsrail karşısında Filistin halk hareketlerine destek olmayı kendisine ideolojik bir yol olarak

¹⁸² a.g.e., s. 8.

¹⁸³ a.g.e.

¹⁸⁴ Bekir Halhallı, *Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)*, İstanbul: Birey ve Toplum, C: 4, S: 8, 2014, s. 79.

¹⁸⁵ Shadmerd, a.g.m., ss. 7-8.

belirlemiştir.¹⁸⁶ Bu dış politika önceliğini anayasası ile somutlaştıran İran, anayasasının 154. maddesinde mazlum halkı zalim devletlerden korumayı bir dış politika hedefi olarak benimsediklerini vurgulamıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak yeni İran'ın Panislamizm, üçüncü dünyacı ve emperyalizm karşıtı bir çizgide ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁸⁷

İran İslam Cumhuriyeti'nin emperyalizm karşıtı çizgisinin esas karşılığı Amerika ve İsrail karşıtlığıdır.¹⁸⁸ Zira daha önceki bölümlerde detaylandırıldığı üzere Humeyni'ye göre ABD ve İsrail, İslamiyet düşmanıdır. Dünyaya hâkim olabilmek için Müslüman mazlum halka zulmeden bu devletler, Müslümanları aldatmakta ve onları toplumsal hayattan soyutlamaya çalışmaktadır. Bu noktada zalimlere karşı mazlumların hakkını savunacağını ifade eden İran, kendisine Ortadoğu'da emperyalist güçlerin maşası olan bölgesel yönetimlerin ve özellikle İsrail'in karşısında bir kimlik inşa etmektedir.¹⁸⁹

Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisi, yeni devletin anayasasıyla vücut bulmuş ve "Devrim Rehberliği" de denilen bu kurum en geniş yetkilerle donatılmıştır. Bütün liderlerin kişilik yapıları farklı olabilmektedir. Ancak kurulan yeni devletin Humeyni'nin fikirleri ve öğretileri doğrultusunda şekillendirildiği göz önüne alındığında liderlerin yürüttüğü politika ortamı ve algıları daha net anlaşılmaktadır. İdeolojisi, kurumsal yapısı, karar alma biçimi ve dolayısıyla da lider algıları bakımından Pehlevi Hanedanlığından oldukça farklı olan İran İslam Cumhuriyeti'nin bu dönüşümü dış politikada köklü değişimlere yol açmış, Suriye ile olan ilişkiler de bu değişimin bir parçası olmuştur. Devrim öncesinde iki devlet arasında hükümetler bazında yakın bir ilişki söz konusu değilken devrim sonrasında iki ülke arasında günümüze dek sürecek olan ittifak ilişkisinin temelleri atılmıştır. Tüm bunlara neoklasik realizm açısından bakıldığında burada iki devlet arasında hükümetler arası ilişkilerdeki dönüşüm, İran'ın içsel yapısındaki ideolojik dönüşüm, bunun kurumlara ve dış politika stratejisine yansımaları, değişen lider yapısı ve onların algıları bazında değerlendirilmektedir.

¹⁸⁶ Abdullah Yeğin, "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası", *Seta Perspektif*, S: 32, 2014, s. 1

¹⁸⁷ Elhan, a.g.m., s. 11.

¹⁸⁸ Bayram Sinkaya, "İran'ın Suriye Stratejisi", *Akademik Ortadoğu*, C: 11, S: 2, 2017, s. 51.

¹⁸⁹ Elhan, a.g.m., s. 11.

2.6. 1979 DEVRİMİ SONRASI İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

1979 devrimi öncesi İran; Suriye ile iyi ilişkiler geliştirememiş, zaman zaman yaşanan olumlu gelişmelere karşın ilişkilere güvensizlik durumu hakim olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti ise; -Şah döneminin aksine- kurulduğu günden bu yana Suriye ile müthiş bir ittifak uyumluluğu sağlamış, hükümetler arası dostluk 40 yılı aşan süre zarfında baki hale gelmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin karar alıcılarının çoğunun devrim öncesinde sürgünde buldukları dönemde Suriye hükümeti ile ilişkiler geliştirmesi, karar alıcıların birbirlerine yönelik algılamalarının olumlu olmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum her ne kadar ilişkilerin başlangıcı olarak sayılsa da uzun yıllardır süregelen sıkı ilişkileri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Devrim sonrası değişen ilişkilerin birçok sebebi bulunmaktadır.

Her şeyden önce İslam Cumhuriyeti, Şah dönemi İran'ından oldukça farklı olarak inşa edilmiştir. Bahsedildiği üzere kurulan yeni devletin iç kurumsal yapısı Humeyni'nin fikirleri etrafında oluşturulmuş, dış politikası da ideolojik olarak şekillendirilmiştir. Humeyni'nin fikirleri çerçevesinde antiemperyalist çizgi izleyen İran İslam Cumhuriyeti, ABD ve İsrail karşısında konumlanmış, devrim ihracı politikasıyla devlet modelini diğer ülkelere yaymaya çalışmıştır.

İran'da oluşan yeni durum göz önüne alındığında; İran'ın Suriye ile ortak ideolojik noktalarının olduğunu görmekteyiz. İki ülkeyi ortak noktada buluşturan şey; farklı sebeplerden kaynaklanması ve farklı amaçlara yönelik olmasına rağmen Siyonizm ve Amerikan karşıtlığıdır.¹⁹⁰ İsrail ile çok defa savaşa girmiş ve topraklarını kaybetmiş olan Suriye, varlık felsefesi olarak Siyonizm karşıtlığını benimsemiş ve halihazırda Siyonizm'e karşı mücadelede aktif bir görev alan İran ile aynı paydada buluşmuştur. Mısır'ın, Camp David çerçevesinde İsrail ile yakınlaşması ve Irak ile gergin ilişkileri bulunması hasebiyle kendisini yalnızlaşmaya başlamış hisseden Suriye için, İran'da gerçekleşen devrim oldukça olumlu bir gelişme olmuş, Arap ülkeleri içinde yeni kurulan devleti tanıyan ilk ülke olmasına sebep olmuştur. Dönemin Suriye Dışişleri Bakanı, İran'a yapmış olduğu ziyarette olumlu cümleler sarf ederek devrimin

¹⁹⁰ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *Seta Analiz*, S: 53, 2012, ss. 5-6.

destekleyicisi olduklarını ifade etmiştir.¹⁹¹ Tüm bunlar iki ülke arasındaki dostluk ilişkisinin başlangıcı olmuştur.

Ayetullah Humeyni tarafından formüle edilen ideolojik öğelerin İran İslam Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerini etkilediği, belirgin şekilde görülebilen bir gerçektir. Devrim öncesinin aksine ABD ve İsrail'e karşı beliren düşmanca tutum, bu kapsamda Suriye ile kurulan yakınlık ve Filistin'in yanında konumlanma politikası ideolojiyle açıklanabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte bu durum, İran'ın tamamen duygusal bir politikayla irrasyonel davrandığı anlamına gelmemektedir. Aksine İran, dış ilişkilerinde çıkarlarını gözeterek reel politika uygulamaktadır. Zira ideolojiler üzerine kurulan İran'ın belirlediği ideolojiler doğrultusunda stratejik hedef ve uygulamaları vardır. Devrim ihracı politikası, Amerika-İsrail karşıtlığı ve bu söylemlerin diğer ülkelerde oluşturduğu politika değişikliğinin neticede yine İran üzerinde sonuçlar doğurması İran'ın ideolojileri doğrultusunda strateji belirlemesini zorunlu hale getirmiştir. Ortaya çıkan yeni koşullarda İran ile ortak ideolojiler kapsamında birleşen Suriye, aynı zamanda İran stratejisi için de önemli bir hal almıştır. İran'ın ideolojileri kapsamında belirlediği dış ilişkilerdeki stratejik bakış açısı ve Suriye'nin buradaki önemini anlamak için olayları kronolojik sırasıyla incelemek ve analiz etmek gerekmektedir.

Devrim sonrası Humeyni ideolojisiyle şekillenen İran dış politikası, Amerika-İsrail karşıtlığı söylemi üzerine inşa edilmiş, rejim ihracı bu politikayı belirleyen önemli etmenler arasında yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında devrim sonrası İran; varlığıyla hem İsrail, hem de devrim ihraç söylemleriyle bölge ülkeleri için bir tehdit unsuru olmuştur. İsrail'in güvenliğini tehdit etmesinin yanında, Ortadoğu petrolünün uluslararası pazarlara problemsiz şekilde taşınmasına engel olma potansiyeliyle bölgede ABD çıkarlarını da tehdit eder hale gelmiştir. Bu tehdit algılamaları bölge ülkelerinin hem birbirleriyle ve hem de ABD ile yakın temas halinde bulunmasına sebep olmuş, İran'ın bölgede yalnızlaştırılmasına yol açmıştır.¹⁹² Sonuçta bölge ülkeleri tarafından dışlanmış olan İran, bu süreçte en büyük desteği Suriye'den almış; Suriye, yeni kurulan

¹⁹¹ Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, C:3, S:33, 2011, s. 39.

¹⁹² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu 2. Cilt*, Bursa: Alfa, 2017, s. 432.

İran rejimini hemen tanımıştır.¹⁹³ Suriye, İran ile kuracağı ittifak ilişkisini, ortak düşman olan İsrail ve Irak için bir denge unsuru olarak görmüştür.¹⁹⁴

İran ile Suriye arasında beliren ittifak ilişkisinin ilk örneği, 1980 yılında patlak veren ve 1988'e kadar devam eden Irak-İran Savaşı'dır. İran'da yaşanan devrimin hemen akabinde Irak, İran'a karşı savaş açmış ve Sünni Arap ülkeleri ile ABD, Irak safında yer almışlardır. Hatta öyle ki bölgedeki Sünni Arap rejimleri Irak'a kendileri savaşıyor muydu destek vermişlerdir.¹⁹⁵ Bu savaşta yalnız bırakılan İran'a en büyük destek Suriye tarafından gelmiştir. Irak'ta olduğu gibi Baas rejimine sahip olsa da farklı ilkelere sahip olmaları, Arap liderliği mücadeleleri ve karşılıklı olarak birbirlerinin iç politikalarına karışmaları gibi sebeplerden dolayı Suriye; Irak'ın karşısında yer almış, İran'a koşulsuz destek sağlamıştır.¹⁹⁶ Böylece ortak ideolojik paydalarda buluşan iki devlet, stratejik çıkarların da uyumlaşması ile birlikte uzun soluklu bir ittifakın temellerini atmışlardır.

İran, savaş boyunca Doğu Blok'u ülkelerden dahi destek alamamış, tüm silah ihtiyaçlarını Suriye yoluyla sağlamıştır. Hatta öyle ki, İran bu dönemde bu devlet açısından çok önemli olan Musa Sadr'ın katili olduğu düşünülen Kaddafi'den bile yardım alacak kadar çaresiz bir durumda kalmıştır.¹⁹⁷ Sonuçta uzun yıllar süren bu savaş, İran'ın belleğinde unutulmaz bir yer almış, İran'ın uluslararası alanda kendisini yalnız hissetmesine yol açmıştır. Birçok ülkenin karşısında yer almasını hafızasına kazıyan İran, kendisine stratejik derinlik oluşturmak istemiştir. Bu kapsamda Suriye, dışarıdan gelen tehditlerin dışarıda yok edilmesi kapsamında oluşturulan bu anlayış için oldukça önemli olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁸

Neoklasik realizm açısından bakıldığı zaman tarihsel süreçte yaşananlar karar alıcıların algılarını etkilemiştir. Diğer ülkeler tarafından varlığına yönelik tehdit algılayan İran karar alıcıları, bu algılarından ötürü ülkeyi bir güvenlik devletine dönüştürmüşlerdir. Bu güvenlik de Rose'un (Neoklasik Realizmin kurucusu) bakış

¹⁹³ Degang Sun and Shuai Zhang, "Marriage Without Certificate: On Syria-Iran Quasi-alliance From the Iranian Revolution to the Arab Revolution", *David Publishing*, C: 5, S: 9, 2017, s. 536.

¹⁹⁴ Rafke Risseuw, "The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation", *Brussels International Center*, 2018, s. 4.

¹⁹⁵ Arı, a.g.e., s. 432.

¹⁹⁶ Risseuw, a.g.m., s. 5

¹⁹⁷ Korkmaz, a.g.e., ss. 81-82.

¹⁹⁸ Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 51.

açısıyla dış çevrenin şekillendirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Dışarıdan gelen tehdidi dışarıda yok etmek isteyen İran, Suriye'ye kendi güvenliğinin bir parçası olarak bakmaya başlamıştır.

1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi; ideolojik olarak İsrail karşıtlığında birleşmiş olan iki devletin ilişkilerini güçlendirmesine sebebiyet vermiştir. İki ülke İsrail'in buradaki varlığından rahatsız olmuş, ona karşı mücadele etmişlerdir. İran ve Suriye'nin bu noktadaki motivasyonları birbirinden farklı olmuştur. 1976'da yaşanan iç savaş sonrasında Arap Barış Koruma Gücü kapsamında Lübnan'da bulunan Suriye, Lübnan içerisindeki hakimiyetini korumak istemiştir.¹⁹⁹ İran ise ideolojik anlamda İsrail ile mücadele ve devrim ihraç etme kapsamında Lübnan'a yardım etmek istemiştir.²⁰⁰ Farklı sebeplerden de olsa yine İsrail karşıtlığında birleşen iki devlet, Lübnan'da Şii milislere destek vererek, koordine etmiş; sonrasında iki ülke için de daha sonra oldukça önemli hale gelecek olan Hizbullah'ın kurulmasına katkı sağlamışlardır.²⁰¹ 1982 öncesine kadar İran'ın Lübnan'a doğrudan müdahalesine karşı olan Suriye, bu saldırı ile İsrail karşısında İran desteğine ihtiyaç duymuş, İran'dan 1000 kadar devrim muhafızının kendi kontrolünde Beka Vadisi'ne yerleşmesine izin vermiştir.²⁰²

1982 yılında kurulan Hizbullah, kurulduğu günden bu yana İran-Suriye ittifakına olumlu etki eden çok önemli bir faktördür. Örgüt geçmişten bu yana iki devletin de çıkarlarına hizmet etmekte, iki devlet için de vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır ki, bu durum iki ülkenin daha fazla yakınlaşmasına sebep olmaktadır. Bu noktada İran-Suriye arasındaki ittifakın bir boyutunu oluşturan Hizbullah konusunu incelemek gerekir. İki ülkenin Hizbullah'la olan bağlarını inceledikten sonra bunun İran-Suriye ittifakına etkilerini incelemek daha yerinde olacaktır.

Esasında 1980'ler boyunca Suriye-Hizbullah ilişkileri genel olarak gergin olmuştur. Ancak Suriye, Golan Tepelerini İsrail'den geri alamamıştı ve Hizbullah Lübnan'da İsrail ile mücadele eden Şii gruplarından en etkilisiydi. Lübnan'dan İsrail'e karşı düzenlenen saldırıların büyük bir çoğunluğunun arkasında Hizbullah bulunmaktaydı. Ayrıca Hizbullah fundamentalist bir örgüttü ve bu da Suriye'nin modern bir devlet olarak saldırıların arkasında olduğu iddialarını yalanmasını

¹⁹⁹ Risseuw, a.g.m., ss. 6-7.

²⁰⁰ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 7.

²⁰¹ Risseuw, a.g.m., s. 2.

²⁰² Gürson, a.g.e.

kolaylaştırıyordu. Sonuçta bu gibi sebepler, ikili arasındaki çıkar birliğini sağlamış ve 1990'lar itibariyle tabiri caizse aşksız bir evliliğin doğmasına yol açmıştır.²⁰³ Bu kapsamda Suriye, kendisine İsrail ile doğrudan çatışmadan ona karşı saldırı düzenleme olanağı sağlayan Hizbullah'a bir tür proxy silah ve lojistik destek sağlayarak Lübnan'da Hizbullah'a alan açma imkânı tanımıştır.²⁰⁴ Bu da iki aktörü birbirine bağımlı kılmış, aralarında karşılıklı çıkarlara dayanan bir ittifak ilişkisine yol açmıştır.

Günümüzde Hizbullah-Suriye arasındaki ilişkiler ise oldukça iyi durumdadır. İran'dan gelen yardımların ulaştırılması açısından Suriye'ye bağımlılık hissedilen Hizbullah, Arap Baharı sürecinde Suriye hükümetine önemli bir destek sağlamakta, burada var gücü ile savaştır. ²⁰⁵ Buraya sonraki bölümde detaylarıyla değinilecektir. Öncelikle Hizbullah'ı kuran diğer bir aktör olan İran'ın örgüt ile olan ideolojik ve stratejik bağlarına ve Suriye'nin buradaki önemine değinmek gerekmektedir.

İdeolojik öğelerle kurulan İran, söz konusu ideolojilerini hayata geçirebilmek için stratejik bir hamle yaparak tarihsel bağlarının bulunduğu Lübnan'da Hizbullah'ı kurmuştur. Geçmişten bu yana İran, bölgede İslami bir devletin kurulmasını sağlamak ve bölgeye nüfuz etmek gibi amaçlarla Hizbullah'tan faydalanmaktadır. Yine İsrail'e karşı direnişte önemli bir unsur olması da Hizbullah'ı İran nezdinde önemli kılmaktadır. Bu yüzden Hizbullah'ın varlığının sağlanması ve İsrail'e karşı gücünü koruması İran açısından oldukça önemlidir. Tüm bunların sağlanmasının yolu da Suriye üzerinden yapılacak yardımlardan geçmektedir.²⁰⁶ Yani bir anlamda Suriye, İran'ın İsrail'e karşı uyguladığı politikada köprü görevini üstlenmektedir. İran'ın bölgedeki hedeflerini gerçekleştirebilmesi ve Hizbullah'a lojistik destek sağlaması açısından Suriye'ye ihtiyacı bulunmaktadır. Böylece İran Hizbullah'ı İsrail'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanabilmekte ve Müslüman coğrafyada prestijini arttırabilmektedir.²⁰⁷

İran devrim sonrası Suriye ile iyi ilişkiler kurmuş, Irak-İran savaşı ile bu ilişkiler ittifak boyutuna dönüşmüş, 1982 yılında kurulan Hizbullah ise ittifaka yeni bir

²⁰³ a.g.e., s. 98-99.

²⁰⁴ a.g.e., s. 109.

²⁰⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 95.

²⁰⁶ Nail Elhan, "Hizbullah İran İlişkileri", *İRAN*, Şubat 2019, ss. 12-13.

²⁰⁷ Yasin Athloğlu, "Suriye Dış Politikasındaki Güç ve Güvenlik İlişkisi", *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s. 82.

boyut bir getirmiştir. Tüm bunlarla birlikte 1990'lı yıllar hem İran hem Suriye açısından politik ortamın daha yumuşak olduğu bir dönem olmuştur. ABD ile yaşanan problemler, bu devletin devamlı olarak İran'ı kuşatma ve sınırlama çabası içerisinde olması ve Irak-İran savaşının olumsuz etkileri 1990'lı yıllarda İran'da pragmatik unsurların öne çıkmasında sebep olmuştur. Bu çerçevede politikalarında yumuşamaya giden İran, Rafsancani ve Hatemi döneminde Körfez ülkelerine yönelik adımlar atmış ve daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Mevcut sınır sorunları, rekabet, ideolojik farklılıklar gibi faktörler sorunların tamamen aşılabilmesine engel olsa da²⁰⁸ her şeye rağmen politikada ortaya çıkan yumuşama ve Suriye'nin bu süre zarfında Ortadoğu Barış Sürecinde olması aradaki ittifakın gevşemesine sebep olmuştur.

Buraya kadar ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere ikili ilişkilerin stratejik boyutu daha çok hayatta kalma, güvenliğini sağlama, ortak tehdit ve çıkarlar çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla hayati tehditlerin algılandığı, ortak düşmanların var olduğu dönemlerde ikili ilişkilerde daha büyük bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Politik ortamın daha yumuşak olduğu 90'lı yıllarda ittifak ilişkisinin gevşemesi de bununla ilintilidir. Tabii politik ortamın yumuşak olması da daha çok bu dönemlerde Cumhurbaşkanı olmuş Rafsancani ve Hatemi'nin bakış açısı ve politikalarıyla ilişkilidir.

Rafsancani ve Hatemi, dış çevreye daha pragmatik unsurlarla bakan liderlerdir. İdeolojiyi arka plana koyan, batı terimlerini benimsemiş ve batıyla diyalogunu arttırmaya çalışan bu pragmatik liderler politik ortamın yumuşamasına sebep olmuşlardır. Liderlerin bakış açısı ideolojiden uzaklaştıkça Amerika ve İsrail düşmanlığı eski belirginliğini kaybetmiş; bu da ideolojik mücadelede ortak noktada bulunduğu Suriye ile ittifakını zayıflatmıştır. Yine stratejik anlamda odağın ekonomi ve reformlara kaydığı, Batı ile daha az gerilimli ilişkilerin yaşandığı bir ortamda İran Suriye ittifakı ilişkisinde bir gevşeme yaşanması son derece doğaldır. Zira politik ortamın yumuşadığı bir dönemde ortak tehdit ve kaygılar da azalışa geçmiştir. Yine de bu durum büyük değişimlerin olduğu anlamına gelmemektedir. Zira başa gelen cumhurbaşkanları reformist olsa da Velayet-i Fakih'in en üstte olduğu ve diğer bütün kurumların ideolojik olarak inşa edildiği devlet yapısı, dış politikanın tümüyle değişmesine engel olmaktadır. İran'ın politik tutumundaki yumuşama; ABD ve İsrail ile gerilimlerin sona erdiği, Suriye ile ittifak ilişkisinin söndüğü anlamına gelmemektedir.

²⁰⁸ Arı, a.g.e., ss. 433-436.

İran bu dönemde yine bölgesel güç olma kapsamında Suriye ile olan iyi ilişkilerine devam etmiştir.²⁰⁹ Sadece Cumhurbaşkanlarının etkisi ile daha yumuşak bir politik ortama gidilmiş, bu da stratejik kaygılarla sıkılaştan ittifak ilişkisinin gevşemesine sebep olmuştur.

Tüm bunlarla birlikte; 11 Eylül saldırıları sonrası radikalleşen Amerika'nın, saldırgan politikalar izleyerek Suriye ve İran üzerinde baskı oluşturmaya başlaması iki ülke üzerinde güvenlik kaygılarını yeniden öne çıkarmış, ittifak ilişkisinin tekrar yükselişe geçmesine sebep olmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrasında teröre karşı savaş ilan eden ABD, Bush Doktrini çerçevesinde İran'ı terörizmi desteklemek ve kitle imha silahlarını barındırmakla suçlamış, bu devleti “şer eksen” içerisinde değerlendirmiştir. İran üzerinde bu şekilde baskı kurulması ikili ilişkilerde zaten var olan gerginliğin daha da büyümesine sebep olmuş,²¹⁰ bu da İran'ın güvenlik kaygılarını yeniden yükselişe geçirmiştir.

Suriye cephesinde ise; El Kaide konusunda ABD ile işbirliği yoluna gitmiş olsa da ABD bunu yeterli görmemiş ve bu çabanın Hizbullah ve Hamas konusunda da sürmesini istemiştir. Zira 11 Eylül sonrasında Hizbullah ve Hamas da teröre karşı savaş kapsamı içerisinde ele alınmıştır.²¹¹ Esasında özellikle Suriye üzerinden Hizbullah'ın pasifize edilmeye çalışılması akıllarda soru işareti oluşturabilir. ABD küresel güce sahip bir ülkedir ve Hizbullah ile askeri anlamda savaşma imkânı elbette mevcuttur. Peki ama neden Suriye'ye ihtiyaç duyulmaktadır? Hizbullah Lübnan'da meşru bir örgüttür ve siyasi anlamda da varlığı söz konusudur. Ayrıca Hizbullah, Güney Lübnan'da İsrail ile uzun zamandır mücadele etmekte, bu da örgütü özellikle Arap dünyasında adeta bir kahraman haline getirmektedir. Hatta örgüt, bazı siyasal ve sosyal etkinlikleriyle Batı dünyasından dahi takdir almaktadır. Dolayısıyla ABD'nin Hizbullah ile doğrudan mücadelesi büyük tepkiye yol açabilecek, hatta Irak'takinden daha büyük bir sıkıntıya düşmesine sebep olabilecektir. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü ABD, Hizbullah'ın iki büyük destekçisinden biri olan Suriye üzerinden örgütü saf dışı bırakmak istemektedir. Suriye üzerindeki baskının ağırlıklı sebebini bu durum oluşturmaktadır.²¹² Bununla birlikte hem ABD'nin bölgede aktif savaşa dahil olması, hem de Lübnan'dan askeri

²⁰⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 107.

²¹⁰ Arı, a.g.e., s.139.

²¹¹ Gürson, a.g.e. ss. 141-142.

²¹² A.g.e., s. 107.

kuvvetlerini çekmesi ile alakalı baskısına karşı Suriye'nin İran'la daha çok yakınlaşmasına sebep olmuştur. Böylece iki ülke Amerikan ve Siyonizm karşıtlığı ve ortak tehdit algıları kapsamında stratejik anlamda ittifak ilişkilerini yeniden sıkılaştırmıştır.²¹³

2003 yılında gerçekleşen Irak işgali ile Suriye ve İran üzerindeki baskı artmış, bu baskı ise ikili ilişkilerde daha çok yakınlaşmaya yol açmıştır. Amerika'dan ortak bir tehdit alınması ile ilişkiler adeta yeniden canlanmıştır.²¹⁴ Bu kapsamda iki devlet 2004 tarihinde stratejik bir işbirliği anlaşması, 2006'da da karşılıklı savunma anlaşması imzalamıştır.²¹⁵

Aslında İran açısından bakıldığında işgalin faydalı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü işgal sonrası Irak'ta İran'la ilintili Şii hükümet kurulmuş, bu da İran'ın etki alanını genişletmesine, stratejik hattının Akdeniz'e kadar uzanmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni hat ise Suriye'nin jeopolitik anlamda daha önemli olmasına yol açmıştır.²¹⁶ Yani İran açısından ABD'nin İran işgali bir yandan kendisine yönelik bir tehdit unsuru iken diğer yandan onun güçlenmesine sebep olmuş, bu durum da Suriye'nin iki kat daha önemli olmasına sebep olmuştur. Zira Suriye bu noktada, İran'la ortak tehdide karşı ile birleşen müttefikin de ötesinde, onun genişleyen stratejik hattı için artan öneme sahip bir konuma gelmiştir.

11 Eylül ve Irak işgali sonrası yaşanan yakınlaşma ilişkilerin daha çok stratejik ayağı olmakla birlikte 2005 sonrası Ahmedinejad'ın İran'da işbaşına gelmesi, İran dış politikasının ideolojik ayağını güçlendirmiş ve ikili ilişkiler daha büyük bir hızla yükselişe geçmiştir. Tıpkı Ayetullah Humeyni gibi politikalarında ideolojiyi önde tutan bir lider olan Ahmedinejad²¹⁷ Şubat 2007'de Beşar Esad ile görüşmesinin ardından Amerika ve İsrail'in Müslümanlara karşı giriştiği komplolarla mücadele etmek adına bir koalisyon kuracaklarını açıklamıştır.²¹⁸ Tüm bunların yanında Suriye'nin Refik Hariri suikastından sorumlu tutulmasından ötürü uluslararası baskı altında olması da iki ülke

²¹³ Nader Ibrahim M. Bani Nasur, "Syria-Iran Relations (2000-2014)", *International Journal of Humanities and Social Science*, C:4, S:12, Ocak 2014, s. 81.

²¹⁴ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 7.

²¹⁵ Nasur, a.g.m., s. 83.

²¹⁶ Burak Çalışan, "Küresel Bilek Güreşi", *İnsamer, Analiz 17*, Kasım 2016, s.13

²¹⁷ Sinkaya, 2012, a.g.m.

²¹⁸ Abdul Hamid Al Eed Al-Moussawi, "Iran and the Syrian Crisis", *Journal of US-China Public Administration*, C: 14, S: 3, Mart 2017, s. 140.

arasındaki ilişkileri güçlendirmiş, İran bu konuda Suriye'ye destek olmuş ve ittifak giderek sıkılaşmıştır.²¹⁹

2006 yılının yaz mevsiminde İsrail'in Lübnan'a karşı başlattığı 34 gün süren saldırı savaşı yine İran-Suriye-Hizbullah ilişkilerini etkileyen ve bu ilişkilerin geleceğini belirleyen önemli bir olay olmuştur. Hizbullah'ın İran ve Suriye tarafından silahlandırılmasından rahatsız olan İsrail, kendisi ile mücadeleyi misyon olarak gören örgütün elindeki füzeleri yok etmek için Lübnan'a yönelik büyük bir hava saldırısı gerçekleştirerek, üçte biri çocuk 1100 Lübnanlı'nın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. İsrail Lübnan'da sivilleri öldürüp, ülkenin altyapısını imha ederek Lübnan hükümetine Hizbullah'ın hareketlerinden sorumlu olduğu mesajını vermek ve hava saldırılarıyla örgütün sahip olduğu füzeleri yok etmek istemiştir. Bununla birlikte ABD'den siyasi ve askeri anlamda büyük bir destek gören İsrail amaçlarında muvaffak olamadığı gibi ciddi başarısızlığa uğramıştır. Zira Hizbullah'ın silahları yok edilemediği gibi İsrail, Hizbullah'ın direnişi ile Lübnan'dan çıkartılmıştır. Üstelik Hizbullah bu savaşın ardından hem içeride hem dışarıda büyük bir prestij ve popülerite elde etmiştir. Yani Lübnan hükümetine ceza keserek Hizbullah'ı sıkıştırma projesi de başarısız olmuş, Hizbullah'ın ülke içindeki nüfuzu da kuvvetlenmiştir. Müslüman dünyasında Amerikan karşıtlığının artması ise ABD'nin terörle mücadelesine zarar verirken, ABD'nin; İran, Suriye ve Hizbullah'ı şer ekseninin ayrılmaz parçası olarak görenek davranması bu üç aktörü daha da yakınlaştırmıştır.²²⁰

2006 yıllarında Hamas'ın Filistin seçimlerinden başarı elde etmesi, İsrail'in Hizbullah'a karşı başarılı olamayan askeri girişimi, Irak'ta işgal sonrası İran'la ilintili bir Şii hükümetin kurulması²²¹ sonucu İran'ın bölgede etkinliği artmıştır. Bu durum Ortadoğu'da statükodan yana Batı ile iyi ilişkileri bulunan ülkelerin endişe duymasına sebep olmuştur. Bu ülkeler İran'ın Şii Hilali ile bölgede hakimiyet oluşturmamasından korkmaktadır.²²² Bu kapsamda Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004 yılında vermiş olduğu bir demeçte İran'dan başlayan, Irak ve Suriye'yi de içine alarak Lübnan'a dek ulaşan Şii Hilal'inin Sünni Arap ülkelerini kuşattığını ifade etmiştir. Ardından Mısır

²¹⁹ Sinkaya, 2012, a.g.e.

²²⁰ John J. Mearsheimer and Stephan M. Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, çev. Hasan Kösebalan, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, Şubat 2009, ss.377-390.

²²¹ Sinkaya, 2011, a.g.e., s. 42.

²²² Sinkaya, 2012, a.g.e., ss. 7-8.

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı da benzer açıklamalarda bulunmuştur. Tüm bunlara karşın İran, mezhep merkezli bir dış politika izlediği söylemini her daim reddetmiştir. İran devrim rehberi Ayetullah Hamaney Şii hilali söyleminin doğru bir yaklaşım olmadığını, bu söylemin batı kaynaklı, İslam birliğini zedelemek amaçlı olduğunu söylemiştir. Yine İran'ın eski Cumhurbaşkanı Rafsancani de bu tarz ifadelerin Müslümanlara karşı düşmanlık duyan kesimlerden çıktığını, Müslümanlar arasında ayrım olamayacağını ifade etmiştir.²²³

İran'ın 1990'lar sonrası Körfez ülkeleriyle olan yakınlaşması Irak'ta Şii hükümetin başa geçmesi ile sona ermiş, üstelik ilişkilerde önceden var olan siyasi rekabet bir de mezhebi boyut kazanmıştır.²²⁴ Ardından yaşanan İran lehine gelişmeler bölgedeki gerilimi arttırmıştır. Arap Baharı öncesi Ortadoğu bölgesi, kendilerini İsrail'e karşı direniş cephesi olarak tanımlayan İran, Suriye ve Hizbullah ile statüko yanlısı Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan öncülüğünde kutuplaşmaya başlamıştır.²²⁵ Bölgede statüko yanlısı güçler İran dış politikasını mezhepsel çerçevede açıklarken²²⁶ İran, Hizbullah ve Suriye ile ilişkilerini mezhep değil, İsrail'e karşı direniş ekseninde tanımlamaktadır. Varlık felsefesi Amerikan ve Siyonizm karşıtlığı olan İran, Suriye ile olan yakın ilişkilerine de bu çerçeveden yaklaşmaktadır.

Neoklasik realizm açısından bakıldığında şüphesiz ki, dini bakış açısının getirdiği ideolojik çerçeve İran'ın dış politikasını etkilemekte, stratejisine yeni bir yön katmaktadır. İdeoloji, dini kapsamda kurulan kurumsal yapı, tarihi süreçte yaşanan olaylar, İran'ın devrim sonrası yeni bir stratejik kültür oluşturmasına yol açmış, tüm bunlar liderlerin bakış açısını, dolayısıyla da devlet dış politikasını şekillendirmiştir. Bu sebeplerle buraya kadar anlatılanların tümü Suriye Krizi'nde rejime verilen desteğin sebeplerini anlamak bakımından önemlidir. Zira önümüzdeki bölümde İran'ın Arap Baharı süreci bağlamında Suriye politikası bu bölümde anlatılan tarihi süreçle bağlantılı olarak anlatılacaktır. Buraya kadar gelinen noktadan da anlaşılmaktadır ki, Suriye İran için hem ideolojik hem de stratejik olarak son derece

²²³ Emin Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi", *Bilge Strateji*, C:2, S:4, 2011 Bahar, s. 186.

²²⁴ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *Seta Analiz*, Mart 2012, s. 6.

²²⁵ Sinkaya, 2012, a.g.e.

²²⁶ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", *Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Rapor No:52, Kasım 2012, s. 29.

3. BÖLÜM

ARAP BAHARI VE SURİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2010 sonunda başlayan Arap Baharı sürecinde Ortadoğu, kısa zamanda küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanına dönüşmüş, olaylara müdahil olan her güç bölgede kendi çıkarlarını aramıştır. Özellikle Arap Baharı'nın son halkası olan Suriye'de iç çatışmalar, küresel çapta “vekalet savaşlarına” dönerek kaos halini almıştır. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan bu olaylar, içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Elbette Ortadoğu'nun göbeğinde tüm bu yaşananlar, küresel ve bölgesel güçlerle çatışma halinde bulunan ve bölgesel güç olmak isteyen İran'ı doğrudan ilgilendirmektedir. Özellikle Arap Baharı sürecine kadar 30 yılı aşkın bir süredir Suriye ile geliştirdiği ideolojik ve stratejik temelli işbirliğini göz önünde bulundurursak; İran'ın bölge olaylarının içinde olmaması olası değildir. Bölgeyle ilgilenen tüm güçler gibi İran da bölgede kendi çıkarlarını korumaya çalışmakta, ülkeler üzerindeki nüfuzunu genişletmeye çalışmaktadır. Bu noktada İran'ın Arap Baharı süreci boyunca bölge ülkelerine karşı izlediği politikayı değerlendirip, Suriye ile ilişkilerini analiz etmek gerekmektedir.

3.1. ARAP BAHARI

Muhammed Buazizi isimli Tunuslu, mühendis olan sokak satıcısı bir genç, sokakta bir polis memuru tarafından mallarına el konması ve tokatlanarak aşağılanması sonucu 2010 yılının Kasım ayında kendisini ateşe vermiş ve intihar etmiştir. Bu olay Tunus halkının otoriter yönetime karşı ayaklanmasına ve Tunus devlet başkanı Zeynel Bin Abidin'in 14 Ocak 2011 tarihinde devrilmesine sebep olmuştur.²²⁷ Tüm bunlarla birlikte ayaklanmalar Tunus ile sınırlı kalmamış, domino etkisiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak bölgeyi geri döndürülemez bir sürece sokmuştur. Bu kapsamda gösteriler ilk olarak Mısır'a sıçramış, 18 gün süren “Tahrir Direnişi” nin ardından Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Mısır'dan sonra aşiret yapısının baskın olduğu Libya'da gösteriler başlamış, ancak devrim süreci Libya'da diğerlerinden daha farklı olarak cereyan etmiştir. Ülkede uzun süreli çatışmaların

²²⁷ Abdul Qadir Mustaq and Muhammad Afzal, “Arap Spring: Its Causes And Consequences”, JPUSHİ, C:30, S:1, Temmuz 2017, ss. 6-7.

ardından NATO'nun bölgeye müdahalesi söz konusu olmuştur. Olaylar üç ülkenin ardından Bahreyn'de patlak verince, rejim buraya oldukça sert müdahalede bulunmuş, hükümet Suudi Arabistan yönetiminin desteğini almıştır. Ayaklanmalar sert müdahalelerin sonucunda bastırılabilmiştir. Bahreyn'in ardından gelen Yemen gösterileri ise tıpkı Mısır ve Libya'da olduğu gibi devlet başkanını koltuğundan etmeyi başarabilmiştir. Olayların en uzun soluklu yaşandığı Suriye ise durum karmakarışık bir hal almış, içinden çıkılmaz bir noktaya gelmiştir.²²⁸

Birdenbire patlayan ve hızla yayılan ayaklanmalar; bölgedeki siyasi, ekonomik eşitsizliklere ve otoriter rejimlere karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır.²²⁹ Gıda fiyatlarının giderek yükselmesi ve işsizliğin her geçen gün artması ile baş gösteren ekonomik sıkıntılar, politik özgürlük gibi demokrasi sorunlarıyla birleşince; öfke içinde olan halk ilk kıvılcımda alev almıştır.²³⁰

3.1.1. Arap Baharı Sürecinde İran

Tunus ve Mısır'da devlet başkanlarını deviren gösteriler ilk başladığında İran bir süre sessiz kalmış, gelişmelerin basında yer alması ve resmi açıklamaların yapılması haftalar sonra gerçekleşmiştir. Olayların gidişatını başında anlayamayan İran yönetimi, ayaklanmaların muhalefetini cesaretlendirmesinden çekinmiştir.²³¹ Zira İranlı muhaliflerin bu ülkelerdeki muhalefeti desteklemek adına gösteriler düzenlemek istemesi, iç ayaklanmasını henüz bastırılmış olan İran yönetimini endişelendirmiştir.²³² Tüm bunlarla birlikte olayların iç siyasetini etkilemeyeceğini anlayan İran yönetimi, bölgedeki ayaklanmaları destekleyen açıklamalarda bulunmaya başlamış, özellikle Tahrir'de toplanan muhalifleri İran'da Şah'ı deviren halka benzeterek kendi devrimini bölgeye model olarak göstermeye çalışmıştır.²³³

²²⁸ Korkmaz, a.g.e. s. 149.

²²⁹ Ezgi Uzun, "Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria After 2011", *Global Relations Forum Young Academics Program Analysis Series*, S: 6, Ocak 2020, s. 7.

²³⁰ Mustaq and Afzal, a.g.m., ss. 1-6.

²³¹ Gülriz Şen, "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, C:3, S:2, Ocak 2012, s.100.

²³² Hakkı Uygur, a.g.m., s. 11.

²³³ Şen, a.g.m.

Ayaklanmaları kendi devrimi ile özdeşleştiren İran, bölgedeki ayaklanmaları “değişimlerin bir parçası” “İslami Uyanış” olarak nitelendirmiş,²³⁴ gösterilere Batı yanlısı diktatörlüklere karşı Müslüman halkların tepkisi yorumunu getirmiştir.²³⁵ Bu çerçevede İran İslam Cumhuriyeti Devrim Rehberi Ayetullah Ali Hamaney, 4 Şubat 2011 tarihinde verdiği Cuma hutbesinde İran’ın diğer ülkeler için rol model olduğunu özellikle belirtirken, bölgede yaşanan ayaklanmaların Batı tarafından yanlış okunduğunu vurgulamıştır. Ona göre bölgede yaşananların Batı kaynakları tarafından ekonomik sebeplere dayandırılması yanlıştır. Tunus devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali’nin Amerika hizmetkârı olması ve din karşıtı olması, Mısır yönetiminin uzun zamandır Siyonistler tarafından desteklenmesi; Hamaney tarafından ayaklanmaların ana nedeni olarak gösterilmiştir. Kaldı ki ona göre Batılı kaynakların sebep olarak gösterdiği ekonomik sıkıntılar da zaten batıya karşı bağımlılığın bir sonucudur.²³⁶

Gelişen olaylar karşısında memnuniyetini gizlemeyen Ayetullah Hamaney’in anekdotlarına göre; İslami devrimler sonucunda zorba ve küstah güçlerin Ortadoğu’ya yönelik hesapları alt üst olmuştur. Zira küstah güçler; Ortadoğu’da ekonomik açıdan üreten değil tüketen, bilimsel açıdan geri kalmış, ahlaki açıdan yozlaşmış, dini inançları törenlerden ibaret olan ülkeler dizayn etmek istemekteydiler.²³⁷ Hamaney’e göre bunu aşmanın yolu “İslami Uyanış” tan geçmektedir ki zaten bölgedeki ayaklanmalar da bunu yansıtmaktadır.²³⁸ İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti’ye göre “İslami Uyanış” Humeyni’den etkilenecek gerçekleşmiştir.²³⁹

Bölgesel güç olmak ve devrimini ihraç etmek isteyen İran’ın, Arap Baharı ile değişen koşullarda bu söylemi kullanması etki alanını genişletmek istemesiyle açıklanabilir. Zibakalam’a göre gelişmelerin sadece demokrasi ve özgürlük mücadelesi olarak gösterilmesi İran’a bir kazanç sağlamayacaktır. O sebeple ayaklanmalar, demokrasi taleplerinden ziyade Batı destekli yönetimlere karşı bir tepki olarak yansıtılmıştır.²⁴⁰ Aslında İran, söylemleriyle bir yandan ideolojisini desteklerken bir yandan da kendisine yönelen tehditleri önlemeye çalışmıştır. Olayları, ideolojik ve

²³⁴ Uygur, 2012, a.g.m., s. 11.

²³⁵ Al-Moussawi, a.g.m., s. 37.

²³⁶ Ali Khamenei, “Leader Leads Tehran Fridays Prayers”, *The Supreme Leader’s Official Website*, 2011, <https://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers>, (12.10.2020).

²³⁷ a.g.m.

²³⁸ Uzun, a.g.m., s. 9.

²³⁹ Uygur, a.g.e., s. 12.

²⁴⁰ Şen, a.g.e., s. 102.

stratejik anlamda düşmanı olarak gördüğü Amerika ve İsrail aleyhine yorarken demokrasi taleplerini göz ardı etmesi, şaibeli bir seçim sonrası iç ayaklanmaları henüz bastırılmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira İran’da henüz 2009 yılında gerçekleştirilen Başbakanlık seçimlerinde Ahmedinejad’ın zaferi, Mir Hüseyin Musavi’nin destekleyenlerin tepkisine yol açmış, muhalif olan halk, “*benim oyum nerede?*” seçim kampanyası ile sokaklara dökülmüştü. Kısa sürede polisle çatışmalara yol açan olaylar güçlükle bastırılabilmiş, o dönemde İslam devriminin ardından gerçekleştirilen en kapsamlı protestolar olarak nitelendirilmişti.²⁴¹

Özetle; İran bölgedeki değişim dalgasını, ABD ve İsrail’in Ortadoğu üzerindeki emellerini baltalayan gelişmeler olarak değerlendirirken, durumu kendisi için fırsat olarak görmüştür. Zira Batı destekli ülkelerdeki değişim düşmanlarının zayıflamasına yol açarken İran’ın bölgede etkinliğinin artmasına sebep olabilirdi.

Tüm bunlarla birlikte buradaki dinamikleri bölgesel rekabet açısından da okumak gerekmektedir. Zira Arap Baharı sürecinde izlenen politikalar aynı zamanda bölgesel rekabetin de içinde bulunduğu bir denklemden kaynaklanmaktadır.

Arap Baharı ayaklanmaları Ortadoğu bölgesi için bir kırılma noktası olmuştur. Tunus ve Mısır’da yaşanan gelişmeler sonucunda iktidarların değişmesi, bölgeyle ilgilenen Suudi Arabistan-İran ilişkilerini etkilemiş ve aralarındaki bölgesel rekabeti arttırmıştır. Bununla birlikte Akdoğan’ın da belirttiği üzere; gelişmelerin ikili ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmadığını belirtmek gerekir.²⁴² Zira önceki bölümlerde detaylı olarak vurgulandığı gibi, iki ülke arasındaki rekabet devrim sürecinden bu yana devam eden bir durumdur. 1990’lı yıllarda bu rekabet gevşediyse de 2003 Irak işgali sonrası bölgede İran lehine yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki rekabeti arttırmış, Ortadoğu’daki kutuplaşma Arap Baharı’na kadar olan süreçte artarak devam etmişti. Bu yüzden Arap Baharı; rekabetin başladığı değil, derinleşerek çok boyutlu hale geldiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu noktada olayları bölgesel rekabet açısından da değerlendirmek gerekir. Zira İran liderlerinin alguları ve dolayısıyla bölgeye yönelik izledikleri dış politikalar bölgesel rekabetten de etkilenmektedir.

²⁴¹ Ian Black & Saeed Kamali Dehghan, “Iran Uprising Turns Bloody”, *The Guardian*, 16 Temmuz 2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/jun/15/iran-elections-protests-mousavi-attacks>, (20.04.2021).

²⁴² İsmail Akdoğan, “Arap Baharı’nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *Ortadoğu Yılığ*, 2012, s. 473.

Yaşanan gelişmelerle beraber kartların yeniden karıldığı ortamda eskiden beri rakip olan İran ve Suudi Arabistan, karşı konumlarda bulunarak bölgesel çıkarlarını sağlamaya çalışmıştır.²⁴³ Menfaatlerini maximize ederek rakiplerine karşı üstünlük kurmak isteyen İran, Suudi Arabistan'a yakın ve ABD destekli iktidara karşı muhalefeti desteklemiştir. Bu anlamda özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşler'in başa geçmesini kendi ideolojisiyle özdeşleştirerek durumu fırsata çevirmek istemiştir. Mübarek rejimi ile arası kötü olan İran, Müslüman Kardeşler'in başa geçmesi ile Mısır'la arasındaki ilişkileri yeniden tesis etmeye çalışmış, Mısır'da yeni askeri hükümet de devrim sonrası ilk kez İran gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin vermiştir. Yine otuz yılı aşkın bir süreden sonra İran ile ilk kez diplomatik ilişkiler kuran Mısır, Tahran'a büyükelçi tayin etmiştir. Tüm bunlar Mübarek dönemi Mısır'ı ile ortak dış politika çizgisi izleyen Suudi Arabistan açısından olumsuz olarak görülmüştür. Suudi Arabistan'a göre Mısır'da yönetimin değişmesi bölgede büyük bir kayıp anlamına gelmiştir.²⁴⁴ Ancak yine de Tunus ve Mısır İran'ın devrim çizgisine uzak olduklarını belli etmiş, Mısır; İran'a belli bir mesafede durmuşlardır. Bölgedeki devrimler karşısında umduğunu bulamayan İran ise bu ülkelerde izleyebileceği politikaların sınırlı olduğunu anlamış ve hayal kırıklığına uğramıştır.²⁴⁵ Sünni ülkelerde yeteri kadar etkin olamayan İran, Şii toplumun çoğunlukta olduğu Bahreyn'deki gösterilere odaklanmıştır.

Bahreyn üzerinde hak iddia eden İran, tıpkı Tunus ve Mısır'da olduğu gibi buradaki ayaklanmaları desteklemiş ve azınlık yönetiminin sona ermesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte Bahreyn hükümeti gösterileri sert bir şekilde bastırması Suudi Arabistan ile işbirliği yapmıştır. Kendi ülkesindeki Şiiilerin ayaklanmasından çekinen Suudi Arabistan da Bahreyn'deki ayaklanmalara bizzat el koymuş ve olaylara doğrudan müdahil olmuştur. Diğer ülkelere doğrudan karışmayan Suudi Arabistan yönetimi Bahreyn'de askeri varlık ortaya koyarak konuya ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Tüm bunlar İran-Suudi Arabistan gerilimini arttırmış, İran; Suudi Arabistan yönetimine büyük tepki göstererek kendilerinin de askeri müdahalede bulunabileceğini ifade etmiştir.²⁴⁶

²⁴³ a.g.m.

²⁴⁴ a.g.m., s. 474.

²⁴⁵ Uygur, a.g.m., s. 12.

²⁴⁶ a.g.m.

Gösteriler Libya'ya sıçradığında olayların akışı farklı seyretmiş, uzun süren çatışmalar sonrasında NATO'nun bölgeye müdahalesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte İran NATO'nun müdahalesine tepki göstermiş, bunu emperyalistlerin hedeflerini gerçekleştirme eylemi olarak değerlendirmiştir. Yine İran Kaddafi'nin devrilmesi karşısında sessizliğini korumuştur.²⁴⁷

Suriye krizine kadar olan olayları toplamak gerekirse; İran bölgede ABD destekli, Suudi Arabistan'la paralel çizgide ilerleyen rejimlere karşı muhalefeti savunmuş, buradaki devrimleri kendi devrimi ile özdeşleştirerek bölgesel gelişmelere yön vermek istemiştir. Olayların Suriye'ye sıçramasına kadar olan süreçte ayaklanmaların Amerika destekli rejimlere olan öfkeden kaynaklandığını savunan İran, demokratik ve ekonomik talepleri göz ardı etmiştir. İran yöneticileri bölgede yaşananların kendi devriminin devamı olduğunu savunarak devrimini ihraç ettiğini belirten ifadeler kullanmışlardır.

Olaylar Suriye'ye sıçradığında ise diğer ülkelerde uyguladığı politikaların tam aksi şekliyle davranan İran; Suriye'deki olayların Batı komplosundan kaynaklandığını ileri sürmüş, buradaki muhaliflerin aslında emperyalistlerin ajanı olduğu söyleminde bulunmuştur.²⁴⁸ Daha önceki devrimleri “Batı destekli rejimlere karşı ayaklanma” olarak değerlendiren İran, Suriye'de “Batı destekli ayaklanmalar” tespitinde bulunmuş ve Suriye rejiminin yanında konumlanmıştır. Bununla birlikte İran günümüzde dahi Esad rejiminin en sıkı destekçisidir. Hatta rejimi tüm imkanlarıyla desteklemenin ötesinde, buradaki çatışmalara bizzat aktif olarak katılmaktadır. İran'ın Baas rejimiyle arasındaki ilişki onlarca yıla dayansa da verilen destek, bölgede bir müttefike verilebilecek olan desteğin oldukça ötesindedir. İran'ın Suriye'de izlediği politikanın sebepleri küresel ve bölgesel boyutta, ilişkilerin tarihi süreciyle bağlantılı olarak analiz edilmelidir.

3.2. ARAP BAHARI SÜRECİNDE SURİYE KRİZİ

2010 yılının son aylarında Tunus'ta başlayan ve bölgeye hızla yayılan Arap Baharı süreci, Mart 2011'de Suriye'ye sıçramıştır. Gösteriler ilk olarak Şam'da

²⁴⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 151.

²⁴⁸ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 53.

başlamış, Dera'dakilerle birlikte hız kazanmıştır. Suriye yönetiminin güç kullanarak ayaklanmaları bastırması ise olayların tüm ülkeye yayılmasına sebep olmuştur.²⁴⁹ Gösteriler sonuç getirmeyince halk kitleleri, ordudan istifa eden muhalif askerler ile birleşerek silahlanmaya gitmişler ve Özgür Suriye Ordusu'nu kurmuşlardır. Bu durum rejim ve muhalifler arasında kanlı bir savaşa dönüşmüş, Suriye; uzun yıllar içinden çıkılmayacak bir kaosa doğru sürüklenmiştir.²⁵⁰

Suriye'de iç savaş, kısa sürede küresel ve bölgesel güçlerin “vekalet savaşlarına” dönüşmüştür. Bölgede çıkarı olan her ülke farklı gruplara destek vererek menfaatlerini sağlama yoluna gitmiş, bu da ülkedeki iç savaşı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Suriye krizine müdahil olan dış güçleri 3 sınıfa ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki; ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Sünni Körfez ülkelerinden oluşan ve muhalefete destek veren gruptur. İkincisi; başta İran ve Suriye olmak üzere, Esad rejimini destekleyenler, üçüncüsü de Ürdün ve Lübnan gibi kesin bir yol izlemeyenlerdir. Bunlardan rejime ve muhalefete destek verenlerin kendilerine göre farklı çıkar ve stratejileri bulunmaktadır.²⁵¹ Bu noktada her ülkenin bölgedeki çıkar ve stratejilerini tek tek değerlendirmek gerekmektedir.

Suriye'de muhalif grupları destekleyen ABD'nin Baas rejimini devirmek istemesi yeni bir durum değildir. Önceleri diplomasi yoluyla değişimi hedefleyen ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell istekler paketiyle; Suriye'nin İran'la ilişkilerini kesmesini istemiş, Filistinli grupların ülkeden kovulmasını talep etmiş, lakin bu istekleri kabul ettirememiştir.²⁵² Diplomatik ilişkilerden istediği gibi bir sonuç alamayacağını anlayan ABD, 2006'dan itibaren Müslüman Kardeşler'e odaklanmış, bu grupla bir yakınlaşma içerisinde olmuştur. Zira burada siyasi değişimi öngörmüş, bölgedeki düşmanlarını bertaraf etmek istemiştir. ABD'nin bu politikayla, bölgedeki çıkarlarını tehdit eden İran-Suriye-Irak-Lübnan eksenli ittifakı hedeflediğini ifade edebiliriz. Zira Suriye'de ABD lehine bir değişim ile sadece bu ülke İran ekseninden koparılmayacak, Lübnan ve Irak'ın da İran bağlantısı kesilecektir. Bu strateji ABD için İran'ı çevrelemek adına izlenebilecek önemli bir adım olarak görülmektedir. Yönetimin doğrudan değişmesi

²⁴⁹Mushtaq and Afzal, a.g.m. ss. 6-7.

²⁴⁹Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Irak, İran, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı, a.g.e., s. 489.

²⁵⁰Korkmaz, a.g.e. s. 157.

²⁵¹Saman Zulfqar, “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, *Perceptions*, Güz 2018, C:13, S:1, s. 34.

²⁵²Ömer Göksel İşyar, Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler, Bursa: Dora, 1. Baskı, 2017, ss. 479-480.

ABD için daha kestirme yol olarak görülmektedir. Bu, 2011 sonrası ABD'nin Suriye politikasını ve muhalif güçlere destek vermesini anlaşılır kılmaktadır.

Muhalif grupları destekleyen Türkiye de İran'ın bölgede önce yönlendirilmesi sonra dengelenmesi kapsamında hareket etmiş²⁵³ ve İran'ın Ortadoğu'daki etkinliğinin kırılmasını hedeflemiştir. Bu dönemde ilk başta Esad ile yakınlaşan Türkiye, Suriyeli muhalifler tarafından gerçekleştirilen gösteriler sonrasında rejimden beklenen reformları göremeyince²⁵⁴ "Esad gitmeli" stratejisiyle hareket etmiş, bölgesel gelişmelere yön verme gayesiyle muhalifleri desteklemeye başlamıştır. İran'ın dengelenmesi konusunda ABD ile ortak fayda gören Türkiye, söz konusu hedefe yönelik belirlediği stratejik yollar bakımından onunla ayrılmıştır. Türkiye, Suriye'de ABD ve NATO ile birlikte hareket etmek isterken ABD, hiçbir maliyet üstlenmeden Türkiye gibi müttefiklerinin aracılığıyla bir değişimi hedeflemiştir. Yine Türkiye, Suriye'de toprak bütünlüğünden yana tavır alırken, ABD burada bölünmüşlüğü talep etmekte ve kurulacak Kürt bölgesine sıcak bakmaktadır. Zira burada kurulacak Kürt devleti Türkiye'nin güvenliğini zedeleyecekken, ABD'nin uzun zamandır hedeflediği Ortadoğu haritasına bir zemin hazırlayacaktır.

Suudi Arabistan da İran'ın Suriye'deki etkinliğini kırılması hususunda ABD ile ortak paydada buluşan ve halk hareketlerine destekte bulunanlar arasında yer almıştır.²⁵⁵ Zira bilindiği üzere; bölgesel güç olmak isteyen Suudi Arabistan, en büyük rakibi olan İran'ın Ortadoğu'da nüfuzunu genişletmesinden rahatsız olmaktadır. Suudi Arabistan bölgedeki İran temelli yakınlaşmaları Şii eksenini çerçevesinden okumakta ve bundan zarar görebileceğini düşünmektedir. Tüm bunlar Suudi Arabistan açısından Suriye'de siyasi değişim yoluyla İran'ın bölgede sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Yani Suudi Arabistan için Suriye'deki değişimin motivasyonu bölgesel güç olma mücadelesi ile ilgilidir.

Suriye'de statüko yerine değişim talep eden güçlerden biri İsrail'dir. İsrail bölgede etnik, dini temelli bölünmüş bir Suriye talep etmektedir. İsrail'in bu politikası kendi güvenliğinin tesis edilmesi ile alakalıdır.²⁵⁶ Zira Suriye, İran ile Hizbullah arasında bağlantı kurmaktadır. İran ve onun bağlantısı olan Hizbullah da İsrail'in

²⁵³ a.g.e., s. 477.

²⁵⁴ a.g.e., s. 482.

²⁵⁵ Zulfqar, a.g.m., s. 135.

²⁵⁶ İşyar, a.g.e., ss. 477-478.

varlığına yönelik tehlike oluşturmaktadır. Bu sebeple İran'ın Hizbullah ile bağlantısını keserek onu sınırlandırmak, bölgede en çok İsrail'in işine yarayacaktır.

Kısacası Suriye'de muhalefeti destekleyen güçlerin kendilerine göre farklı çıkarları ve stratejileri bulunmaktadır. Ancak ortada buluştukları bir nokta vardır ki, o da İran'ın sınırlandırılması gerektiği hususudur. İran'ı sınırlandırmak, tüm ülkelerin Suriye'deki tek hedefi olmamakla birlikte hepsinin ortak hedefidir.

Suriye'de muhalefeti destekleyen gruplar gibi Esad rejimini destekleyen güçlerin de kendilerine göre strateji ve çıkarları bulunmaktadır. Mesela bu gruptan Rusya için Suriye'nin müttefikliği, onun Akdeniz'e ulaşması açısından oldukça önemlidir. Hatta Rusya'nın Suriye'ye sağladığı teknik ve askeri yardımın en önemli sebeplerinden biri, ona Doğu Akdeniz'de bulunma imkanı sağlayan Tartus'taki stratejik üssüne erişimidir. Bu üs Rusya'ya Doğu Akdeniz'de bulunma imkanı sağlamaktadır.²⁵⁷ Dolayısıyla Rusya'nın Suriye'yi kaybetmesi aynı zamanda onun yüzyıllardır en büyük emeli olan sıcak denizlere inme hedefinden mahrum olması anlamına gelmektedir. Ayrıca Rusya'nın bölgede ekonomik temelli çıkarları bulunmaktadır. Bu çıkarların korunması için de rejimin korunması gerekmektedir.

3.2.1. İran'ın Suriye Politikasını Belirleyen Dinamikler

Esad rejiminin en büyük destekçilerinden olan İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını belirleyen dinamikleri; ideolojik, stratejik, ekonomik sebepler ve bölgesel güç olma isteği olmak üzere 4 gruba ayırarak inceleyebiliriz. Bu sebepleri ayrı ayrı başlıklarla tasnif ederek İran karar alıcılarının algılarını belirleyen etmenleri ortaya koymak, uygulanan politikanın daha net anlaşılabilir olmasını sağlayacaktır.

3.2.1.1. İdeolojik Sebepler

Önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere; İran dış politikasını belirleyen en önemli etmenlerden biri Ayetullah Humeyni'nin ideolojisi olmuştur. Humeyni'nin ideolojik fikirleri İran dış politikasının öylesine temeline oturmuştur ki,

²⁵⁷ Zulfqar, a.g.m., s. 135.

zaten Suriye ile olan ilişkilerinin başlangıcı da bu ideolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını ideolojiden bağımsız olarak ele almak mümkün gözükmemektedir.

Bu şekilde bakıldığında İran'ın, Arap Baharı sürecinde Suriye rejimini desteklemesinin ideolojik sebebi olarak İsrail ve Batı karşıtlığını ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira iki ülke arasındaki ideolojik ilişkilerin temel motivasyonu budur. Anayasası'nın 154. maddesinde “mazlum halkların yanında olma stratejisi” yer alsa da İran; Siyonizm karşıtı müttefiki olan Esad yönetiminin karşısında yer almak istememiş, İsrail yararına olacak her şeyin ideolojisine zarar vereceğini düşünmüştür.²⁵⁸ Bu kapsamda İran Devrim Rehberi Ayetullah Hamaney, desteklenecek halk hareketlerinin Amerikan ve Siyonizm karşıtı karakter ve İslamcı nitelik taşıması gerektiğini savunmuştur. Halbuki ona göre Suriye'de gerçekleşen halk hareketi Siyonizmin aleyhine değil lehinedir.²⁵⁹ Hamaney'in yanı sıra birçok İranlı yetkili bu konuda benzer açıklamalarda bulunmuş; Suriye'nin İsrail ile olan mücadelede ön cephede yer aldığını, İsrail karşısında Filistin'e destek çıktığını, bu sebeple de diğer Arap ülkelerinden başka olduğunu iddia etmişlerdir.²⁶⁰ Bu yetkililerden Muhammed Ali Mizrai, Suriye'nin içinde bulunduğu direniş ekseninin sadece ekonomik ve siyasi kalkınma ile alakalı olmadığını, aynı zamanda İsrail ve onun yerleşim planlarına destek olan işgalci Arap ülkelerinin bu planlarını hayata geçirmesini engellemek için var olduğunu vurgulamıştır.²⁶¹ Bu tarz söylemlerle İranlı karar alıcılar Suriye'yi diğer Arap ülkelerinden ayırarak, neden burada diğerlerinden farklı bir şekilde rejimi desteklediklerini ideolojik açıdan çelişkiye düşmeden açıklamak istemişlerdir. İranlı karar alıcıların söylemleri genel olarak “direniş eksenini” yönünde olmuş, politikalarını İsrail ve ABD karşıtlığı ile dile getirmişlerdir.

Tüm bunlarla birlikte yaşanan olaylar İran nezdinde zaten Batı komplosunun bir ürünüdür. İran'a göre Türkler, Araplar özellikle de İsrail lehine olan Körfez ülkeleri Suriye krizinin daha kötü bir hal almasına sebep olmaktadır.²⁶² Yani aslında İran, diğer

²⁵⁸ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 9.

²⁵⁹ a.g.m., p. 10.

²⁶⁰ Uygur, a.g.m., s. 20.

²⁶¹ Muhammed Ebu Sade, “İsrail'in Bakış Açısından İran'ın Suriye'deki Varlığının Geleceği”, İran'ın Suriye'deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ekim 2017, *İRAM*, s. 15.

²⁶² Mohammad Reza Djalili and Thierry Kellner, “Iran's Syria Policy in The Wake of the Arab Springs”, *Turkish Review* 4, S: 4, 2014, s. 397.

ülkelerdeki yaklaşımının aksine Suriye'deki olaylara zalim diktatörlük ve mazlum halk gözüyle bakmamaktadır. Suriye krizi İran'da, Batı'nın "Direniş Eksenine" zarar verme girişimi olarak değerlendirilmektedir.²⁶³

Esasında İran, gerçekten reform taleplerinde bulunan bir halk hareketinin varlığını tamamen inkâr etmemektedir. İran, Suriye'deki muhalefeti üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki, biran önce reform ve demokrasi isteyen kesimdir. İkincisi, Suudi Arabistan tarafından finanse edilmekte olan ve demokratik taleplerde bulunan halkın arasına sızmış Selefi teröristlerdir. Üçüncüsü ise dış destekli rejim karşıtı olan kesimdir. 2011'de yayımlanan bir Wikileaks belgesi ABD'nin rejim karşıtı muhalif kesime destek verdiğini ortaya çıkarmıştır. Yani Suriye'de rejimin değişmesini isteyen birileri ülkede özellikle provokasyona sebep olmaktadır.²⁶⁴ Burada Hamaney, ilk grubun reform taleplerini desteklediklerini ileri sürerken, ABD tarafından başlatılan bir plana karşı çıktıklarını ve Suriye'de yabancı müdahalesine izin vermeyeceklerini dile getirmiştir.²⁶⁵ Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de Hamaney ile paralel olarak dış güçlerin bu ülkenin kaderini belirleyemeyeceğini savunmuş; Esad'ın iktidarda kalmasının kırmızı çizgileri olduğunu, çünkü halk tarafından seçimle başa geldiğini ifade etmiştir.²⁶⁶

İran, her ne kadar Suriye ile olan ilişkisini İsrail'e karşı direniş eksenine açıklasa da ikili ilişkilerin mezhep üzerinden yürütüğünü düşünen ülkeler ve çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda İran'ın bölgede Şii Hilal'i kurduğu düşünceleri ilk kez Ürdün Haşimi Kralı tarafından ifade edilmiş, Sünni Körfez ülkeleri tarafından tasdik edilmiş ve birçok analist tarafından dile getirilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki İran'daki Caferilik ile Suriye yönetimindeki Nusayrilik birbirinden oldukça farklı mezheplerdir. Hatta 1970'lerden öncesine kadar Alevilik, Şia İran din adamları tarafından sapkın bir inanış olarak değerlendirmekteydi.²⁶⁷ Halbuki İran'ın bezen ana akım Şiiileriyle olan ilişkileri bile siyasi platforma yansımamaktadır. Mesela İran'ın,

²⁶³ Sinkaya, 2011, a.g.m., s. 45.

²⁶⁴ a.g.m.

²⁶⁵ Aftabnews, 10.04.2012, <https://aftabnews.ir/fa/news/150445/مقام-معظم-رهبری-ایران-از-سوریه-دفاع-خواهد-کرد>, (02.10.2020)

²⁶⁶ Sam Wilkin, "Advisor to Iran's top Leader Calls Fate of Syria's Assad a 'Red Line'", edit: Simon Cameron, 6.12.2015, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iran-idUSKBN0TP04320151206>, (05.10.2020)

²⁶⁷ Kamal Alam, "The View From Damascus Tabrizi", *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*, Ed: Aniseh Bassiri Tabrizi & Raffaello Pantucci, *Ağustos Rusi*, 2016, s. 12.

Şiilerin ağırlıkta olduğu Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı gözeten bir politika izlemesi bile aslında dış politikasında Şiiliği öncelediği iddialarını zayıflatmaktadır.²⁶⁸ İran zaman zaman Şiilerin koruyuculuğu vazifesini üstlenmeye çalışsa dahi bunun devrim sonrası karşılığı Humeyni yorumu dahilinde Velayet-i Fakih doktrinini içselleştiren Şiilerdir.²⁶⁹ Suriye ise laik bir ülkedir ve dış politikasında dini kimliği ile hareket etmemektedir.²⁷⁰

Tüm bunlarla birlikte İran'ın bir taraftan da Suriye'yi demografik olarak dönüştürmeye çalışması, onun mezhep temelli politika izlediği düşüncesini uyandırabilir. Bakıldığında çoğunluğu Sünni olan Suriye'de on binlerce Irak, Lübnan ve İranlı Şii'ye vatandaşlık verilmesine karşın, kendi Sünni vatandaşlarının vatandaşlıklarına son verilmektedir. Ancak bunu ikili ilişkilerde ideolojik olarak görmekten çok İran'ın bölgede nüfuz kurma girişimi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.²⁷¹ Yine İran, Şii milislerin bir çoğunu Suriye'de bulunan ve Şiiler için özel bir önem atfeden Zeynebiye türbesini korumak adına toplamış olsa da milisler sahada çok daha geniş hareket alanına sahip olmuş, türbenin bulunduğu konumun çok ötesinde muhaliflerle çatışmaya girmişlerdir. Bu da yine ilişkilerin salt mezhepsel temelde yürüdüğü iddialarını zayıflatmaktadır.²⁷²

3.2.1.2. Stratejik Sebepler

İdeoloji, İran'ın Arap Baharı dönemi Suriye politikasında etkili olmuştur. Bununla birlikte İran'ın Suriye'de tüm gücünü kullanarak savaşması ve büyük maliyetler üstlenmesi salt ideolojiyle açıklanabilecek bir durum değildir. İran'ın Suriye'de savaşa girmesini sağlayan esas etmen onun stratejik kaygılarıdır.

İran'ın bu kaygılarını uzakta aramamak gerekir. Suriye Krizi, 2003 sonrası rekabetin giderek derinleştiği, düşmanlıkların keskinleştiği ortamda çıkmıştır. Hasımlarının Suriye'de isyancılara yönelik destekte bulunması, İranlı yöneticilerde

²⁶⁸ Korkmaz, a.g.e., s. 65.

²⁶⁹ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 152.

²⁷⁰ Sinkaya, 2011, a.g.m., s.12.

²⁷¹ Maan Talla, "İran'ın Suriye'deki Askeri Politikası", İran'ın Suriye'deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ed: M. Abdolmajid, *İram*, Ekim 2017, s. 9.

²⁷² Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 152-153.

olayların “direnış cephesinin” yıkılması olarak algılanmasına yol açmaktadır.²⁷³ Bu terim her ne kadar ideolojik anlamda kullanılsa da İran’ın stratejik çıkarlarından bağımsız değildir.²⁷⁴

İran yöneticileri, kriz sırasında rejime karşı oluşan bloklamaadaki esas hedefin kendisi olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple Suriye’ye verilen desteğin yalnızca müttefik rejime verilen destek olarak değerlendirilmesi yanlış olur. İran, Suriye krizini doğrudan kendi güvenliğiyle ilişkilendirmektedir.²⁷⁵ Hatta yapılan bir açıklamada Suriye, İran’ın 35. İli olarak tarif edilmiş, Huzistan ve Suriye arasında kalırsa dahi tercih edilecek olanın Suriye olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁶ Bu düşünceye göre Suriye korunduğu takdirde Huzistan²⁷⁷ geri alınabilecektir. Ancak Suriye’nin kaybedilmesi Tahran’ın kaybedilmesi anlamına gelebilecektir.²⁷⁸ Rakiplerinin Suriye krizinde muhalefete destek vermelerinin arkasındaki motivasyonun İran’ın etkisini kırmak ve onu sınırlandırmak olduğu düşünülürse, İran’ın bu düşüncelerinin aslında çok da yersiz olmadığı anlaşılacaktır.

Tüm bunlarla birlikte İran’ın Suriye’yi kendi güvenliğiyle özdeşleştirmesinin sebebini sadece rakiplerinin iç savaş pozisyonuna bağlı olarak açıklamak da dar bir yaklaşım olacaktır. Böyle algılanmasının esas nedeni önceki bölümlerde tarihsel süreç içerisinde açıklanmış olan devrim sonrası oluşturulmuş güvenlikleştirme ile ilgilidir. Detaylı olarak açıklandığı üzere İslam devriminden bu yana İran, ideolojik duruşu ve politikalarıyla kendisine karşı büyük bir cephe yaratmış, karşısındaki bu cephenin kendisini sınırlandırma girişimlerinden ötürü de güvenlik kaygılarının getirdiği reflekslerle hareket eden bir devlete dönüşmüştür. Bu sebeplerle İran, dışardan gelen tehditleri dışarıda yok etmek amaçlı, bölgede kendisine alan açarak nüfuz alanını

²⁷³ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 8.

²⁷⁴ Sinkaya, 2015, a.g.m. s.149.

²⁷⁵ Sinkaya, 2012, a.g.e., s.10.

²⁷⁶ Mahdi Taeb, “Evleviyete Suriye baraye İrans bîsh az Huzistan est”, *Radiofarda*, 14 Nisan 2013, <https://www.radiofarda.com/a/f11-mahdi-taeb-says-Syria-is-more-important-than-oilrich-khouzestan/24902500.html>. (15.04.2021)

²⁷⁷ Huzistan, İran’ın 31 eyaletinden birisidir ve ülkenin güneybatısında yer alır. Irak’a sınırı ve Basra Körfezi’ne kıyısı bulunan bu vilayet, konum olarak askeri öneme sahiptir. Ayrıca İran’ın en mühim petrol üretim noktalarından biri olan Abadan, bu eyalet içerisinde yer almaktadır. Ammar Strateji Başkanı Mahdi Tayep, Suriye’yi Huzistan gibi önemli bir eyalet ile kıyaslayarak Suriye’nin İran için stratejik önemini vurgulamıştır. Açıklamaya göre İran’ın stratejik derinliğinin bir parçası olan Suriye, İran’ın güvenliğini sağlamak adına önemlidir ve İran, Suriye’yi koruyabildiği müddetçe kendi ülkesini bir şekilde koruma altına alabilecektir.

²⁷⁸ Taeb, a.g.m.

genişletmek istemektedir ki, Suriye de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu anlamda kilit noktada olması sebebiyle Suriye'nin kaybedilmesi İran'ın dış politik ve stratejik amaçlarına darbe vuracaktır. Suriye'de hasımlarının istediği gibi bir dönüşümün olması İran için büyük bir yenilgiyi temsil etmektedir.²⁷⁹

Bu bakımdan Hizbullah ve Suriye; devrimden sonra rakip veya düşman devletlerle çevrili olduğunu düşünen İran'ın stratejik derinliğidir. İran, uyguladığı “düşmanı sınırları dışında bertaraf etme” stratejisinden vazgeçerse düşmanları ile sınırları dahilinde karşılaşmak durumunda kalacaktır. Bu durumda Suriye, hem İran'ın stratejik derinliğinin bir parçası olmakta hem de diğer parçası Hizbullah ile İran arasındaki köprü görevini üstlenmektedir.²⁸⁰ İran Suriye'yi kaybettiği takdirde Hizbullah'ı da kaybetmiş olacaktır ki, bu da İran'ın güvenlik politikasının çökmesi anlamına gelmektedir. "Böyle bir ortamda krizi giderek sıfır toplamlı bir oyun olarak gören İranlı karar alıcıların algılarına göre, Esad'ın gitmesi bölgede rakiplerinin lehine bir rejimin doğmasına sebep olabilir.²⁸¹ Böyle bir durum İran'ın çevrelenmesi anlamına gelmektedir.

3.2.1.3. Bölgesel Güç olma Politikası

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında öne çıkan unsurlardan bir tanesi onun bölgesel güç olma politikasında yatmaktadır. Tarihinde büyük imparatorlukların merkezi olan İran; nispeten gelişmiş ekonomik kapasitesi, büyük nüfusu ve Basra Körfezindeki özel coğrafi konumuyla kendisini bölgesel bir güç olarak görmektedir. İranlı seçkinlerin algılarına göre; emperyalizmin zincirlerini kırmış olan İran, bu konudaki öncül konumu ve kendine has dinî demokrasisiyle bölgeye liderlik etmelidir.²⁸² Yapılan bir çalışma; İranlı yetkililerin %86'sının ülkenin bu rolüne atıf yaptığını ortaya koymuştur ki, bu oldukça büyük bir orandır.²⁸³

Aslında İran'ın bölgesel güç olma mücadelesi ve bu anlamda yayılmacı bir çizgi izlemesi yeni değildir. Levant bölgesinin gücünün ele geçirilmesi, Basra

²⁷⁹ Bani Nasur, a.g.m, s. 84.

²⁸⁰ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 150.

²⁸¹ Goodarzi, 2013, a.g.e. s. 51.

²⁸² Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 51.

²⁸³ Fatıma Al-Smadi, “Yaptırımlara Rağmen İran'ın Bölgesel Varlığını Koruma Sebepleri”, *Alsharq Forum*, 7 Aralık 2018, ss. 2-3.

Körfez'ine hakim olunması, Suudi Arabistan'la rekabet gibi unsurlar, devrim öncesi İran'ın politikalarıyla paralellik göstermektedir. Hatta bu sebeple Suudi Arabistan, İran'ın yayılcı politikalarını Pers yayılcılığı olarak görmektedir.²⁸⁴ Ancak devrimle birlikte gelen ideoloji, bölgesel güç olma karakteristiğini etkilemiştir ve bu sebeple de devrim sonrası bölgesel güç olma mücadelesi içerisinde farklılıklar bulunmaktadır. Mesela bölgede ABD ve İsrail'le mücadele,²⁸⁵ Müslüman halkların savunucusu olarak rejim ihracı politikası izlemek²⁸⁶ gibi bölgesel politikalar devrim sonrasında ortaya çıkmıştır. Devrim sonrası bölgesel güç mücadelesinde olmaya devam eden İran, yeni kodları doğrultusunda kendisine bağlı gruplar oluşturmakta ve bu grupları destekleyip geliştirmeye çalışmaktadır. Kendisini Şiiilerin ve Şii mekanlarının koruyucusu olarak tanımlayan İran,²⁸⁷ oluşturduğu Şii milis gruplar sayesinde bölgede etkin olmakta ve kendisine yeni alanlar açmaktadır. Peki ama İran'ın Suriye'de bulunmasının, bölgesel güç mücadelesindeki yeri ve önemi nedir?

Öncelikle etki alanını dış ülkelere taşımak isteyen İran için Levant bölgesi bilhassa önemlidir.²⁸⁸²⁸⁹ Daha önceden de ifade edildiği üzere İran'ın bölgeye olan ilgisi eskiye dayanmaktadır ve Suriye bu noktada jeopolitik bir öneme sahiptir. Çünkü Suriye hem bu bölgede yer almaktadır hem de bu bölgede yer alan Lübnan ve Filistin'le, İran arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Bu yüzden Suriye üzerinde nüfuz kurmak hem bölge ülkesi olması hem de diğer bölge ülkeleri olan Lübnan ve Filistin'le bağlantı sağlaması sebebiyle önemlidir. (Harita: 4)

Suriye, 1982 yılından beri İran'a büyük bir stratejik derinlik sağlamaktadır. Bu tarihte Hizbullah'a açılan kapı olan Suriye aynı zamanda İran'ın Levant bölgesini ele

²⁸⁴ Walter Posch, "İran'ın Bölgesel Güvenlik Politikaları: Irak ve Suriye Örnekleri", *Alsharq Forum*, 21 Mayıs 2017, s. 1.

²⁸⁵ a.g.m.

²⁸⁶ Bekir Ünal, "İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu", *Bilgesam*, 6 Kasım 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.XN3iLoVOL4i>. (17.05.2019)

²⁸⁷ Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 52.

²⁸⁸ Suzanne Maloney, "The Roots and Evolution of Iran's Regional Strategy", *Atlantic Council, ISSUE BRIEF*, Eylül 2017, s.4.

²⁸⁹ Doğu Akdeniz sahilleri ile bu bölgeye paralel olan dağ silsilelerinin ardını içine alan bölgenin sınırları keskin olarak ifade edilemese de Ortadoğuda geniş bir yer kaplamaktadır. Genel olarak Akdeniz Arabistan Çölü ve Mezopotamya arasında kalan bölgeyi ifade etmekte ve Suriye, Lübnan, Filistin'i kapsamaktadır.

geçirmesine izin vermiştir.²⁹⁰ Dolayısıyla Suriye'nin kaybedilmesi İran için Levant'taki gücünün azalması anlamına gelmektedir.²⁹¹

Anlaşılacağı üzere İran için Suriye'nin tampon bölge olma görevi sadece ideolojik ve stratejik bir anlam taşımamaktadır. Bu bağlantının bölgesel güç olma açısından da önemi vardır.

İran'ın bölgesel güç olma mücadelesi eskiye dayansa da, bölge üzerinde etkin bir güç olabilmesi çok daha yenidir. 2003 Irak işgali, Saddam'ın devrilmesi ve sonrasında Irak'ta İran'la bağlantılı bir Şii hükümetin kurulması; bölge dengelerinin İran lehine değişmesine sebep olmuş, bu da bölgesel güç mücadelesinin büyümesine yol açmıştır. Sertleşen ortamda giderek belirginleşen bu mücadele, İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharına ve dolayısıyla Suriye krizine bakışını şekillendirmiştir.²⁹² Suudi Arabistan bölgede yükselen İran'ın etkinliğini Suriye aracılığı ile kırmak isterken; İran, Suriye'de aleyhine olacak bir gelişmeyle bölgesel liderlik iddialarını elinden bırakmak istememektedir.

3.2.1.4. Ekonomik Sebepler

İran'ın Suriye politikası genel kapsamda, onun ideolojisi, stratejisi ve bölgesel güç olma hırsları tarafından şekillenmektedir. Bununla birlikte bu konuda çok belirgin çalışmalar olmasa bile ekonomik konular da İran'ın Suriye'ye bakışını şekillendirmektedir.

Bilindiği üzere Akdeniz'deki Hidrokarbon yatakları günümüzde birçok önemli gücün odak noktasıdır. Bölgenin enerji kaynakları üzerinde pay sahibi olmak isteyen devletler, üstü kapalı bir savaş halinde bulunmaktadır. Nitekim Suriye olayları Doğu Akdeniz kaynaklarıyla da ilişkilendirilmektedir.²⁹³ Güney Pars sahası gazının Doğu Akdeniz'den Avrupa'ya taşınmasına dair Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Irak'ın ön plana çıktığı Sünni boru hattı" ile İran, Suriye ve Irak'ın öne çıktığı "Şii boru hattı" projesi arasında ortaya çıkan rekabet savaşı, çatışmayı tetikleyen bir gelişme olarak

²⁹⁰ Risseuw, a.g.m., ss. 4-5.

²⁹¹ Furkan Halit Yolcu, "Iran's Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives", *Bilgi*, S:33, Kasım 2016, s. 53.

²⁹² Sinkaya, 2017, a.g.m.

²⁹³ İşyar, a.g.e., s. 485.

ortaya çıkmıştır. Burada Suriye ikisi de kendi üzerinden geçecek olan projelerden Şii boru hattını tercih etmektedir.²⁹⁴ “Şii boru hattı”nın hayata geçmesi İsrail’in de bölgedeki enerji politikalarına ters düşmektedir. İsrail, Lübnan ve Suriye’deki doğalgaz yataklarıyla İran’ın enerji kaynaklarının dışarıya açılmasını istememekte, bu yüzden Suriye’de çok yapılı ve bölünmüş bir yapıyı öngörmektedir.²⁹⁵ Nitekim Suriye’de olayların başlaması İran’ı bölgedeki amaçlarından döndürememiş, 2011 yılının Temmuz ayında İran-İrak-Suriye arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır. 10 milyar dolarlık bu projenin 3 yılda tamamlanması planlanmış, ancak savaş sebebiyle proje hayata geçirilememiştir.²⁹⁶ Dış güçler Suriye krizinde rejimin dönüştürülmesini sağlayamamışsa bile bunu başarmış, bu süre zarfında İran’ın yaptırımlarını dışarıya açılacak boru hattı yardımıyla rahatlatmasına engel olmuşlardır. Bu projenin tekrar hayata geçirilip geçirilmeyeceği zaman içerisinde görülecektir. Ancak görüldüğü üzere ekonomik kaygılar da İran’ın Arap Baharı sürecinde Suriye hükümetine destek verme sebeplerinden birisidir. Bölgeyle ilgilenen İran da Suriye’yi Doğu Akdeniz’e açılan bir kapı olarak görmektedir. Akdeniz’e kıyısı olan Suriye, bulunduğu coğrafya bakımından da İran için oldukça önemlidir. Bu kapsamda İran Suriye’ye birçok yatırımda bulunmuştur.²⁹⁷

Özetle ideolojik, stratejik, ekonomik sebepler ile bölgesel güç olma hırsları; İranlı karar alıcıların politikalarını belirleyen faktörlerdir. Bunlar içerisinde en ağır basanı rasyonel çıkarlar olarak gözükmektedir. Ancak karar alıcıların çıkarlara yönelik algıları; devrim sonrası inşa edilen ideoloji, tarihi sürecin akıllarda bıraktıkları ve zamanla yerleşen stratejik kültürden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Zira İslam Cumhuriyeti’nin kurucusu Humeyni öngörülemez bir şekilde 40 yılı etkileyen radikal kararlar almış ve ideolojisi devletin en küçük ayrıntısına kadar işlemiştir. İdeoloji, ideoloji sonrası değişen politikalar, tarihi sürecin bıraktığı anılar; İran’da güvenlik odaklı, Batı ve İsrail karşıtı stratejik kültürün gelişmesine sebep olmuştur. Neoklasik realizm açısından bu iç faktörlerin hepsi, liderlerin Suriye’ye yönelik karar almasını

²⁹⁴ SDE Rapor, *Doğu Akdeniz’de Yükselen gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler*, 2019, s. 4.

²⁹⁵ İşyar, a.g.e., s. 478.

²⁹⁶ *Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler*, a.g.m., ss. 4-5.

²⁹⁷ İrem Bilgetürk, “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, *Ankasam*, Aralık 2018, C:2, S:2, s. 404.

etkilemektedir. Yani karar alıcılar her şeyden bağımsız salt çıkarlarını belirlememekte, tüm sayılan bu iç faktörlerin sonucunda çıkarlarını tanımlamaktadırlar.

İdeolojik hedeflerini gerçekleştirme, stratejik güvenliğini sağlama, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşma ve bölgesel güç olma noktasında Suriye'ye ihtiyaç duyan İran; Suriye krizi sırasında 30 yıllık müttefiki olan Esad rejiminin yanında yer almış, bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politikalar izlemiştir. Dengelerin pamuk ipliğine bağlı, ittifakların sürekli değiştiği ortamda İran bu amaçlarına her daim sadık kalmış, farklı siyasi stratejileri devreye sokarak çıkarlarını korumak istemiştir. Bu kapsamda İran'ın uluslararası kriz haline gelen Suriye iç savaşında nasıl bir siyaset izlediğini ortaya koymak ve verilen desteğin mahiyetini kapsamlı olarak incelemek gerekmektedir.

3.2.2. Suriye Krizinde İran Politikası

İran, Suriye'de iç savaşın başlamasından bu yana Rusya ile birlikte rejimin en büyük destekçisi olmuştur. Geçen onca zaman ve çatışmaya rağmen rejimin ayakta kalabilmesinin en önemli sebeplerinden birisi İran'ın desteğidir. İran savaş sürecine o kadar angaje olmuştur ki, çatışmalarda yaşanan her gelişmeye paralel olarak İran'la alakalı değerlendirilmeler yapılmaktadır. Rejim zafer kazandığında İran'ın yükselişe geçtiği konuşulurken, muhalifler kazanım elde ettiğinde İran'ın güçten düştüğü dile getirilmektedir. İran, mücadelenin o kadar içindedir ki rejim adına savaşan İranlılar, birçok Suriyeli tarafından bile bölgede “işgalci güç” olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁸

Sinkaya, Arap Baharı sonrası Suriye-İran ilişkilerini üç aşamada değerlendirmektedir. Sinkaya'ya göre Suriye krizinin başladığı ilk aşamada İran görece olarak ihtiyatlı bir siyaset izlemiştir. Krizin ilk zamanlarında İranlı karar alıcılar; Esad rejimine reform çağrılarını yapmış, sorunları diyalog yolu ile çözmesini tavsiye etmişlerdir.²⁹⁹ Bu kapsamda dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, halk ile yönetimin bir araya gelerek

²⁹⁸ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 132-133.

²⁹⁹ a.g.m., s.134.

anlaşmaya varması gerektiğini belirtirken öldürmenin kim tarafından gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin siyonist çıkarılara hizmet edeceğini vurgulamıştır.³⁰⁰

Tüm bunlarla birlikte İran; ilk aşamadan beri Suriye'de yaşananlara “batının oyunu” gözüyle bakmış, Suriyeli muhaliflere “aşırı gruplar” söylemiyle yaklaşmıştır. Nitekim Hamaney, 30 Haziran 2011’de gerçekleştirdiği konuşmasında Suriye’de yaşananlarda Amerika ve İsrail’in parmağı olduğunu vurgulayarak, Batı karşıtı hareketlerin her zaman destekleneceğini ifade etmiştir. İran bu dönemde rejime, gösterilerle baş edebilmesi için danışmanlık hizmetinde bulunmuş ve muhalifleri takip edebilmek adına teknik yardım sağlamıştır.³⁰¹ İran’ın bu dönemde yaptığı yardımlar rejime verilen desteğin küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

2012’nin ilk aylarında Esad güçleri ile muhalifler arasındaki çatışmalar yoğunlaşmış, dış güçler bölgeye daha fazla müdahil olmaya başlamışlardır. Sinkaya tarafından ilişkilerin 2. aşaması olarak ifade edilen bu dönemde İran, rejime yönelik askeri-ekonomik yardımlarını arttırırken rejimi koruma konusunda giderek daha kararlı ve agresif bir tutum izlemiştir. 2013 yılının başı itibariyle İran; Suriye politikasında 3. aşamaya geçerek bölgede bizzat savaşımaya başlamıştır. Suriye’de İranlı askerlerin ölüm haberlerinin duyulmaya başlaması bu dönemden sonrasına tekabül etmektedir. Ayrıca İran bu tarih itibariyle dünyanın dört bir yanından örgütlediği Şii grupları Suriye’de aktif olarak savaşımaya yönlendirmiştir.³⁰²

Küresel ve bölgesel gelişmelerden etkilenen İranlı karar alıcıların giderek sertleştirdiği politikalarını olayların akışı ile birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır.

3.2.2.1. Diplomasi ve Diyalog Yoluyla Çözüm Arayışları

Esad rejiminin Suriye’deki gösterileri güç kullanarak bastırması sonucunda reform taleplerinin gerçekleşmeyeceğini anlayan Suriyeli muhalifler, Haziran 2011’de Antalya’da toplanarak Suriye’de Değişim Konferansı’nı düzenlemişlerdir. Bu programda Baas yönetiminin sona erdiği ifade edilmiş ve yabancı ülkelerin müdahalesi

³⁰⁰ İran’dan Suriye’ye Sürpriz Çağrı, Hürriyet, 25.08.2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irandan-suriyeye-surpriz-cagri-18578284>, (01.19.2020)

³⁰¹ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 134,135.

³⁰² a.g.m., s. 135.

olmaksızın geçiş süreci öngörülmüştür.³⁰³ Konferansın ardından Temmuz 2011’de İstanbul’da yeniden toplanan muhalifler, Türkiye himayesinde Suriye Ulusal Konseyi’ni kurmuşlardır. Konseyin “Sürgünde Geçici Hükümet” olarak işlev görmesi öngörülmüştür.³⁰⁴ Konseyin ilk başkanı olan Burhan Galyun, tıpkı ABD’nin istediği gibi İran’la ilişkilerin koparılacak İsrail’e yakın adımlar atılmasını talep edenler arasında olmuştur.³⁰⁵ Böylelikle Suriye’nin İran’dan koparılması için gerekli ortam hazırlanmış ve Batılı devletlerin istekleri doğrultusunda bir zemin oluşturulmuştur.

İran açısından bakıldığında, Suriye’de rakiplerinin niyetleri doğrultusunda bir değişim İran’ın çevrenin oluşmasına sebep olabilecektir. Bunun farkında olan İran yöneticileri, yukarıda ifade edildiği üzere başta diyalog yolu ile çözüm öngörmüş ve reform yapmak suretiyle sorunun çözülmesini sağlamak istemiştir. Ancak İran yönetiminin Suriyeli muhaliflerle bağlantı kurma çabaları hiçbir fayda sağlamamıştır. Bunun üzerine Suriye’ye yönelik olası bir müdahalenin önüne geçmek isteyen İran, konunun bölge devletleri ile çözülebileceğini savunmuş ve “bölgesel çözüm” önerisinde bulunmuştur.³⁰⁶ Bu kapsamda Ahmedinejad, Tahran’da gerçekleştirdiği bir röportajda, Suriye’ye yönelik askeri müdahalenin doğru bir çözüm olmadığını belirtirken, bölge devletlerinin reformların uygulanmasında rol oynayabileceğini ve ülke sorunlarının çözümünde yardımcı olabileceklerini dile getirmiştir.³⁰⁷ Ancak İran’dan gelen bölgesel çözüm arayışları, Esad rejiminin korunma çabası olarak görülmüş ve İran, çatışmalara çözüm arama sürecinden uzak tutulmuştur.³⁰⁸

Suriye’de çatışmaların durmasına yönelik ilk bölgesel adım Arap Birliği tarafından atılmıştır. Arap Birliği 16 Kasım 2011 tarihinde Kahire’de yaptığı toplantıda Suriye’yi örgütten uzaklaştırma kararı alması da rejimin 15 gün içinde muhaliflerle görüşme suretiyle çatışmaları durdurmasını öngörmüş,³⁰⁹ Esad rejimini gözlemek üzere 500 kişilik bir gözlemci heyetinin Suriye’ye gitmesini talep etmiştir. Suriye hükümetinin olumlu yanıt vermemesi üzerine Kasım ayı başında Suriye’nin üyeliğini

³⁰³ Korkmaz, a.g.e., s. 157.

³⁰⁴ İşyar, a.g.e., s. 487.

³⁰⁵ a.g.e., s. 488.

³⁰⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 137.

³⁰⁷ Neil Macfarquhar, “In Shift, Iran’s President Calls For End to Syrian Crackdown”, *Herald Tribune*, 08.09.2011, <https://www.heraldtribune.com/news/20110908/in-shift-irans-president-calls-for-end-to-syrian-crackdown/2>, (03.09.2020)

³⁰⁸ Sinkaya, a.g.m., s. 137.

³⁰⁹ Arab League calls for Syria Dialogue Within 15 Days, *BBC NEWS*, 16.10.2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15330296>, (05.09.2020)

askıya alan Arap Birliği, Esad rejimine çeşitli ekonomik yaptırımlarda bulunmuştur.³¹⁰ İran Dışışleri Bakan Sözcüsü R. Mihmanperest, Arap Birliği'nin aldığı bu kararın çözüme yönelik hiçbir katkı sağlamadığı gibi krizi daha da derinleştirdiğini ileri sürmüş, emperyal güçlerin Suriye'nin içişlerine müdahale etmek isterken Arap Birliği'nin böyle kararlar almasını düşündürücü bulduğunu ifade etmiştir.³¹¹ Bununla birlikte İran yönetimi Arap Birliği'nin konuyu Birleşmiş Milletler'e götürmesi ve Esad rejiminin iktidardan ayrılmasını öngören geçiş planını da sert bir şekilde eleştirmiş, durumu Suriye'nin içişlerine karışmak olarak yorumlamıştır.³¹²

Kısacası ilk aşamada sorunun çözümüne yönelik bölgesel girişim söyleminde bulunan İran, bu çözüm girişimlerini Suriye'de yalnızca statükonun korunması adına istemiş, aksi girişimleri Suriye'nin egemenlik alanına müdahale olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda Arap Birliği'nin girişimleri ve Suriye'nin Dostları Konferansı'na şiddetle karşı çıkan İran yönetimi, Esad'ın yönetimden ayrılmasını şart koşmayan Annan Planı'na destek vermiştir.³¹³

Suriye krizini çözmek adına yapılan girişimlerden birisi Kofi Annan planıdır. BM ve Arap Birliği ortak Suriye Özel Temsilcisi pozisyonundaki Annan; Suriye'deki krize çözüm bulabilmek adına önce İran, Suudi Arabistan ve Türkiye ile görüşmüş, ardından rejim ve muhalifler ile bir araya geldikten sonra altı maddelik çözüm planını ortaya koymuştur. Annan bu çözüm planında çatışmaların durması, gösterilerin serbest bırakılması ve gazetecilerin özgür olmasını teklif etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından da onaylanan planın uygulamaya geçmesi için Cenevre 1 toplantısı düzenlenmiştir. İran bu toplantıya çağırılmamış olsa da toplantı sonrasında Annan tarafından bilgilendirilmiştir. Zira Annan, İran'ı çözüm girişimlerinden uzak tutmak isteyen aktörlere karşın onun süreçte var olması gerektiğine inanmıştır.³¹⁴ Ancak İran'ın

³¹⁰ Arap Birliği'nden Suriye'ye Yaptırım, *BBC News Türkçe*, 27.11.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111127_arab_syria, (01.09.2020)

³¹¹ İran'dan Arap Birliği'ne Suriye Tepkisi, *ABNA*, 14 Kasım 2011, <https://tr.abna24.com/service/middle-east/archive/2011/11/14/278201/story.html>, (05.09.2020)

³¹² Sinkaya, a.g.m., s. 138.

³¹³ a.g.m., s. 138.

³¹⁴ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 138.

da içinde olduğu ve onayladığı bu plan hayata geçirilememiş, Kofi Annan 2012 Temmuz ayında istifa ettiğini açıklamıştır.³¹⁵

2012 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin önerisiyle İran'ın da içinde olduğu yeni bir çözüm arayışına girilmişse de bu çabalar yine sonuçsuz kalmıştır. Böylece İran'dan gelen barışçıl çözüm vurguları ve muhaliflere yapılan yardımların kesilmesi çağrıları da bir kez daha boşa gitmiştir.³¹⁶ Nitekim İran, kendisinin dahil edildiği ve Esad'ın yönetiminde kalabileceği çözüm önerilerine her daim açık olsa da çoktan askeri yollara ağırlık vermeye başlamıştır.

3.2.2.2. Askeri Desteğin Arttırılmaya Başlanması

Uluslararası çözüm girişimlerinin yetersiz kaldığı süre zarfında Suriye'de çatışmalar giderek yoğunlaşmıştır. 2012 yılının başında ÖSO'da yer alan muhaliflerin sayısı 40.000'e ulaşmış,³¹⁷ çatışmalar başkent Şam'a ve hatta Halep'e kadar yayılmıştır. Giderek büyüyen çatışma ortamında askeri müdahale tartışmalarının başlaması İran'ın, Rusya ile birlikte bölgede daha fazla etkin olmasına sebep olmuştur.³¹⁸ İran bundan böyle daha agresif adımlar atmaya başlamış, diğer ülkeler gibi vekalet savaşları stratejisini devreye sokmuştur. Zira diplomatik arayış ve teknik yardımlar gibi çözüm arayışları devam etse de rejimin korunması konusunda yetersiz kalmıştır.

Suriye'deki çatışmalara giderek daha fazla angaje olan İran, milis kuvveler oluşturarak bu grupları savaşa dahil etmeye başlamıştır. Bu kapsamda 2012 yılının sonlarına doğru, 1963'ten beri rejimin yanında olan ve gerek olduğunda ayaklanmaların bastırılmasına yardım eden "Halk Komitelerinin" "Ulusal Savunma Gücü"ne dönüşmesini sağlamıştır. İran Devrim Muhafızları bu yerli milislere eğitim ve silah yardımında bulunmuş, gelişmelerinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Ulusal Savunma Gücü'ne bağlı kuvvetler hayati savaşlarda ön sıralarda yer almasa da elde edilen yerleşim yerleri bu gruplara bırakılmıştır. Zaten hali hazırda otuz yılın getirdiği tecrübeye de sahip olan bu gruplar Suriye'de buldukları yerleri korumakla

³¹⁵ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu Irak İran ABD Petrol Filistin Sorunu ve Arap Baharı (Cilt 2), a.g.e., s. 492.

³¹⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 139.

³¹⁷ Arı, a.g.e., s. 489.

³¹⁸ İsmail Sarı, "Suriye İç Savaşı Onuncu Yılına Girerken", *İram*, 26.03.2020, <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasi-onuncu-yilina-girerken/>, (01.10.2020).

görevlendirilmişlerdir. 2015 yılına gelindiğinde Ulusal Savunma Gücü adına çalışan savaşçıların sayısının 40 bin dolaylarına ulaştığıdır.³¹⁹

İran'ın yabancı milis kuvvetleri ise Suriye'de ilk kez 2012 yılının ortalarında görünür olmaya başlamıştır. Suriye'ye giren ilk yabancı savaşçılar; 2007 yılında Irak'ta Sadr Hareketinin Mehdi ordusuna düzenlediği operasyonlardan kaçıp Suriye'ye sığınan sığınmacılardan ve Iraklı Velayet-i Fakih doktrinini takip eden gönüllü savaşçılardan oluşmaktadır.³²⁰ Iraklı yabancı savaşçıların liderleri verdikleri röportajlarda İran tarafından silahlandıklarını açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu gruplar İran kamplarında eğitim gördükten sonra Suriye'de sahaya sürülmüşlerdir.³²¹

Yabancı savaşçıların organize olması 2012 yılında başlamışsa da söz konusu milis kuvvetlerin Suriye savaşında belirgin bir şekilde görülmesi daha çok 2013 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde muhalifler açık bir üstünlük sağlayarak ülkenin neredeyse üçte ikisini ele geçirmişlerdir. Rejimin muhalifler karşısında kaybedeceğinin öngörüldüğü bir dönemde Suriye'deki İran destekli Şii milislerin sayısında artış yaşanmış; 2013 yılında Afgan kökenli savaşçılar, Lübnan Hizbullah'ı, Irak Hizbullah'ı ve Irak'ın diğer önemli milis güçlerinden Asaib Ehlul Hak ile Seyid Şüheda Taburları'na bağlı yabancı kuvvetler Suriye iç çatışmalarına dahil olmaya başlamışlardır. Bu grupların Suriye rejimine önemli katkı sağladığı iddia edilebilir. Zira yabancı milis güçlerin mücadele içinde olması Suriyeli muhaliflerin durmasını sağlayarak rejimin tekrar yükselişe geçmesine sebep olmuştur. (Harita: 5) İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü tarafından yetiştirilip bölgeye getirilen milisler rejime özgüven kazandırmış, kaybedilen alanların yeniden ele geçirilmesini sağlamışlardır.³²² Bu kapsamda eskiden beri savaş tecrübesine sahip olan Hizbullah, kentsel mücadelede büyük bir başarı göstermiş ve özellikle rejimin Kusayr Kasabası'nı³²³ yeniden almasını sağlayarak savaşın gidişatında dönüm noktası yaratmıştır. Suriye'de en etkin milis

³¹⁹ Oytun Orhan, "The Shiite Militias in Syria and Political Solution", *Orsam*, S:26, Temmuz 2015, s. 6.

³²⁰ a.g.m., s. 7.

³²¹ a.g.m., ss. 10-11.

³²² Rahimullah Farzami, Ahmad Jaawid Türkoğlu, İsmail Sarı, "İran'ın Afgan Lejyonerleri Fatimiyun Tugayı", *İram*, Aralık 2016, s. 6.

³²³ Suriye'nin Batısında, Humus ilinin Güneybatısında yer alan Kusayr Kasabası, Suriye-Lübnan sınırında dağlık bir bölgede yer almaktadır. Hizbullah'ın burada verdiği savaş, Humus'un ele geçirilmesi ve Lübnan sınırının kontrol alınması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca bölge hem muhalifler hem de rejim açısından önemli bir erzak yoludur. Bu sebeple bölgenin ele geçirilmesi hem erzak yollarının kontrol altına alınması hem de Şam- Akdeniz arasında koridor açılması için de ayrıca önemli olmuştur.

kuvveti olarak kabul edilen Hizbullah, top ve füze bombardımanı yolu ile rejimin kasabayı geri almasını sağlarken, Humus'un yeniden ele geçirilmesinin de yolunu açmıştır.³²⁴ Bu arada Iraklı kuvvetler de Halep ve İdlib etrafının savunmasında önemli rol oynamıştır.³²⁵

İran, mezhebi bağlarını oldukça iyi kullanarak dünyanın her bölgesinden örgütlediği Şii grupları Suriye sahasına sürmeyi başarmıştır. Bölgede uyguladığı vekalet savaşları taktiği sayesinde rejime önemli bir katkı sağlamış, böylece çıkarları yolunda önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu kapsamda bazen ideolojik bazense ekonomik araçları devreye sokarak hareket etmiştir.

Yabancı savaşçıların büyük oranda sosyal medya üzerinden işe alındığı ortamda, daha ziyade ideolojik olarak 'kutsal yerlerin korunması' sloganı kullanılmıştır.³²⁶ Bu kapsamda İran tarafından Lübnan'da Hizbullah doğrudan aracı olarak kullanılırken, Irak'ta Ayetullah Ali Sistani'ye yakın dini ve askeri liderler sayesinde halkın savaşa çekilmesi sağlanmıştır. Bu kuvvetler kutsal mekanları korumak adına savaşa girse de daha çok rejimi korumak adına savaşmış, ÖSO'ya karşı düzenlenen operasyonlarda yer almışlardır.³²⁷ Ekonomik olarak Suriye'de savaşan yabancı savaşçıların çoğunluğunu oluşturan Afgan ve Pakistanlılar ise para ve mültecilik statüsü vaatleriyle savaşmaya teşvik edilmişlerdir.³²⁸

Yabancı milis güçlerinin kullanılmasının yanında İran, Suriye savaşına bizzat müdahil olmuş, kendi askerlerini de sahaya sürmüştür.³²⁹ Hatta öyle ki, birçok analist tarafından İran Devrim Muhafızları'nın burada en az Suriye ordusu kadar etkili olduğu ileri sürülmektedir.³³⁰ Bu kapsamda İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin adı sıklıkla Suriye iç savaşında anılır hale gelmiştir. Hatta öyle ki Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Halid Hoca, Kasım Süleymani'nin buradaki savaşı şahsen yönettiğini söylemiş ve savaşın komutanlarının bile onun

³²⁴ Orhan, a.g.m., s. 7.

³²⁵ a.g.m, s. 3.

³²⁶ Orhan, a.g.m., s. 10.

³²⁷ a.g.m., ss.10-11.

³²⁸ Sarı, a.g.m.

³²⁹ Uzun, a.g.e., s. 23.

³³⁰ Erman Yüksel, "İran'ın Suriye Savaşı", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-suriye-savasi>, (07.09.2020).

tarafından atandığını ifade etmiştir.³³¹ Nitekim Süleymani'nin 2012 yılında bölgeye asker göndereceklerini söylemesinin³³² ardından Suriye Savaşı'ndan İran askerlerinin ölüm haberleri gelmeye başlamıştır. İran'ın önemli komutanlarından biri olan Hassan Şateri'nin 2013 yılında Şam-Beyrut sınırında hayatını kaybetmesi ise bu yönde dış basına yansıyan ilk haber olmuştur.³³³ Bunun dışında İran Devrim Muhafızları ve ona bağlı Kudüs Gücü'nde çalışan birçok asker ve subayın Suriye Savaşı'nda yaşamını kaybettiği bilinmektedir.

İran'dan gelen açıklamalarda ise, İran'ın savaşta doğrudan yer reddedilmektedir. 2012 yılının Ağustos ayında 48 İranlı, Suriyeli muhalifler tarafından kaçırılmış, daha sonra bu kişilerin İran Devrim Muhafızlarına bağlı askerler olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak resmi makamlar İran Devrim Muhafızları'nın sadece danışmanlık ve eğitim için burada bulduklarını ifade etmişlerdir. Daha sonra İran Kudüs Gücü Komutanı Süleymani'nin yardımcısı İsmail Kaani, Hula katliamının ardından gerçekleştirdiği konuşmasında yer alan "İran Suriye'de yer almasaydı daha fazla insan vefat edebilirdi" ifadesiyle dolaylı bir itirafta bulunmuşsa da İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi, askerlerinin yalnızca Şam hükümetine destek olmak için Suriye'de yer aldığını dile getirirken yine burada savaşmadıklarını iddia etmiştir.³³⁴ Her şeye rağmen İran yönetiminin 2013 yılından sonra vefat eden Devrim Muhafızları için cenaze törenleri düzenlemesi bir yerde çatışmalarda yer aldıklarını kabul ettiklerini göstermektedir.³³⁵

Tüm bunlarla birlikte 'pragmatist lider' olarak bilinen Hasan Ruhani'nin Haziran 2013'te Cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran'ın Suriye politikasının yumuşayacağına dair bir inanç oluşsa da ikili ilişkilerde herhangi bir değişim gözlemlenmemiştir. Ruhani yemin töreninin ardından Suriye başbakanı Vail el-Halki ile olan görüşmesinde Suriye'de yabancı müdahaleleri ve terörist grupların varlığından söz etmiş, Esad rejimine verilen desteğin devam edeceğinin sinyallerini vermiştir. Yine Uzmanlar Meclisi'nde yaptığı konuşmasında da Suriye'de asıl sorunun terör ve yabancı

³³¹ Bilgetürk, a.g.e., s. 416.

³³² İran'ın Ortadoğu'daki Kılıcı Kasım Süleymani Kimdir?, *Independent Türkçe*, 3 Ocak 2020, <https://www.indyturk.com/node/112261/dünya/iranin-ortadoğudaki-kılıcı-kasım-süleymani-kimdir>, (20.11.2020).

³³³ İran Suriye Esed, *Kafkassam*, 16.9.2019, <https://kafkassam.com/iran-suriye-esed.html>, (20.11.2020).

³³⁴ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss.143-144.

³³⁵ Bilgetürk, a.g.m., ss.409-410.

müdahaleler olduğunu ileri sürmüştür.³³⁶ Nitekim bu dönemden sonra İran destekli Şii milislerin sayısı artmaya devam etmiş, Suriye’den gelen İranlı muhafızların ölüm haberlerinin arkası kesilmemiştir.

Ruhani ideolojik yönleri fazla ağır basan bir lider olmasa da Cumhurbaşkanı’nın Devrim Rehberliği karşısındaki konumu, İran’ın devlet yapısı ve dış politika öncelikleri dikkate alındığında Ahmedinejad’la benzer politikalar izlemesi anlaşılır olmaktadır. Kaldı ki Suriye yalnızca İran’da muhafazakâr kesim değil reformist kesim açısından da hayati bir önem taşımaktadır.³³⁷ Bunun sebebi önceki başlıklarda ifade edilen stratejik kaygılardır. Suriye’de rejimin korunması İranlı yetkililer tarafından güvenlik sebebi olarak yorumlanmakta ve hayati olarak görülmektedir. Ruhani’nin Doğu Guta’da meydana gelen saldırılar sonucunda rejimi korumak için çabalaması ve hükümeti sonuna kadar savunmasının sebebi de budur.

Ruhani İran’da başa gelmesinden iki ay sonra Doğu Guta’da meydana gelen kimyasal silah saldırılarında başta ABD olmak üzere birçok batı ve bölge ülkesi Suriye rejimini suçlamıştır.³³⁸ İran cumhurbaşkanı Ruhani ise kimyasal saldırıları kınayan bir açıklamada bulunmakla birlikte, söz konusu silahların Suriye hükümeti tarafından kullanıldığını reddetmiştir. Silahların muhalifler tarafından kullanıldığını iddia eden Ruhani saldırıların yapıldığı yerin BM uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından incelenmesine yönelik çağrıda bulunmuştur.³³⁹ Bununla birlikte kimyasal silah kullanmayı “kırmızı çizgisi” olarak ifade eden ABD’nin müdahalesi ihtimalinden çekinerek Rusya ile birlikte hareket etmiş, olası bir müdahaleye karşı sert uyarılar yapmıştır.³⁴⁰ Bu kapsamda Ruhani Suriye’yi korumak için her türlü gayreti göstereceklerini ve müdahaleyi gerçekleştiren ülkelerin en büyük yarayı alacağını ifade etmiştir.³⁴¹ Durumun yol açtığı kriz ancak Suriye’nin, Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesine taraf olması karşılığında ABD’nin dış müdahaleden

³³⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 136

³³⁷ Murat Yeşiltaş ve Mustafa Caner, “İran 2013”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2013, s.66.

³³⁸ Sinkaya, a.g.m.

³³⁹ Rohani Condemns Use of Chemical Weapons in Syria, *France24*, 24.08.2013, <https://www.france24.com/en/20130824-iran-rohani-condemns-chemical-weapons-syria> , (13.09.2020).

³⁴⁰ Sinkaya, a.g.m.

³⁴¹ “Rouhani: Iran To Do Its Ultimate To Prevent Any Syrian Invasion”, *ISNA*, 10 Eylül 2013, <https://en.isna.ir/print/92061911902/Rouhani-Iran-to-do-its-ultimate-to-prevent-any-Syrian-invasion>, (06.12.2020).

vazgeçmesiyle çözülmüştür.³⁴² Anlaşma, Suriye'nin bu silahları 2014 yılının ortalarına kadar imha etmesini ve başka bir ülkeye teslim etmemesini içermekteydi.³⁴³

Esasında İran her ne kadar olası bir müdahaleden çekinse de Suriye'nin Libya'dan farklı olduğunu ifade eden ABD, başından beri Suriye'ye doğrudan (kendi askerleriyle) müdahale taraftarı olmamıştır. Zaten “kırmızı çizgi” olarak ifade edilen kimyasal silahların kullanımı ile ilgili esas kaygı da insani sebeplerden ziyade İsrail'in güvenliğinden kaynaklanmaktadır. ABD'nin esas çekincesi bu silahların Hizbullah veya İhvan'a yakın Müslüman gruplar tarafından ele geçirilmesidir.³⁴⁴ Yoksa ABD, Amerikan askerlerinin doğrudan kullanılacağı bir müdahaleyi çıkarları açısından doğru bulmamıştır. ABD kendi askerlerini sahaya sürmekten ziyade vekalet savaşlarını tercih etmekte, aynı zamanda Türkiye gibi müttefikleri aracılığı ile müdahaleyi uygun görmektedir.

Yine de ABD'nin kimyasal silahlar hususunda dahi Suriye'ye müdahale etmekten kaçınması Rusya ve İran'ı cesaretlendirmiştir. Suriye krizinin diplomatik yollarla çözülebileceğine olan inanç artmış, Rusya ve ABD öncülüğünde Cenevre 2 Konferansının başlatılması öngörülmüştür. Ancak İran bu konferansa davet edildiyse de ABD'nin kabul etmemesi üzerine davet geri alınmış³⁴⁵ ve İran bir kez daha uluslararası çözüm girişimlerinin dışında bırakılmıştır. Nitekim 2014 yılına gelindiğinde gözler IŞİD'e çevrilmiş, tüm ülkelerin Suriye'deki odak noktası IŞİD'in yok edilmesi yönünde olmuştur. Bununla birlikte IŞİD ile mücadele kapsamında ülkelerin Suriye üzerindeki etkinliklerini de arttırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

3.2.2.3. IŞİD'in Yükselişi

2012 ve 2013 yıllarında çatışmaların artması sonucunda Suriye'de oluşan otorite boşluğu ülkede terör örgütlerinin daha rahat bir şekilde faaliyet gösterebilmesine imkan vermiştir. 2013 yılının başında yüzlerle ölçülen el Kaide unsurları birkaç ay içerisinde binlerle ifade edilmeye başlanmıştır.³⁴⁶ Bunlar içerisinde Ebu Bekir El

³⁴² Sinkaya, a.g.m.

³⁴³ Arı, a.g.e., ss. 497-498.

³⁴⁴ a.g.e., s. 496.

³⁴⁵ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 139-140.

³⁴⁶ Arı, a.g.m., s. 499.

Bağdadi, Irak El Kaidesinden ayrılarak 2013 yılının Nisan ayında IŞİD'i kurmuştur.³⁴⁷ Aşırı radikal uygulamaları olan örgüt kısa sürede yükselişe geçerek Irak ve Suriye'de kritik bölgeleri işgal etmeye başlamıştır. 2014 yılında Suriye'de Halep ve İdlib'i işgal eden IŞİD,³⁴⁸ 2015 yılına gelindiğinde Suriye'nin birçok bölgesini ele geçirmiştir. (Harita: 6)

IŞİD'in 2014 yılında yükselişe geçmesiyle birlikte diğer ülkeler gibi İran da bu örgütle mücadeleye odaklanmıştır. İranlı karar alıcılar, "tekfir ve teröristlere karşı savunma" söylemiyle hareket etmiş ve bölgedeki askeri varlığını arttırmışlardır. Bu noktada "tekfir" kavramının açıklanması gerekmektedir. Tekfir bir Müslüman'ın bir Müslüman'ı kafir olarak nitelendirmesidir ve İran'a göre modern dünyada Selefi cihatçı olan el Kaide örgütleri ile IŞİD bu kavramı sembolize etmektedir. İranlı yetkililer yaptıkları açıklamalarda bu örgüte karşı mücadele edeceklerini açıkça ifade etmişlerdir.³⁴⁹

İran, IŞİD'le mücadele kapsamında Suriye'deki askeri unsurlarını arttırmış ve bölgedeki nüfuz alanını genişletmiştir. 2014 yılı itibariyle daha fazla İran destekli yabancı savaşçı bölgeye giriş yapmaya başlamıştır.³⁵⁰ Ayrıca İran, selefi teröristlere karşı çeşitli işbirliklerinden yararlanmış ve geçici ittifaklar kurarak çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Bu ittifaklardan birisi PKK terör örgütü ile kurulan ilişkidir.³⁵¹ İran bu dönemde IŞİD'le mücadele etmek için PYD ve onun silahlı örgütü olan YPG ile işbirliğine gitmiştir.³⁵² Esasında İran'ın PKK/PYD ile kurduğu ilişki yeni değildir. İran, Suriye Krizi'nin başında PKK'yı Türkiye ile olan ilişkilerinde kullanmış ve Kürtleri kendi taraflarına çekebilmek için Esad'la anlaşıp, bu örgütün Suriye'nin kuzeyinde hakimiyet kurmasına izin vermiştir.³⁵³ Bu anlaşmayla beraber Suriye rejiminin Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı kuzey bölgelerinden çekilmesi sonucunda PYD'nin ileri gelenleri Suriye'ye dönerek burada YPG'yi aktif hale getirmişlerdir.³⁵⁴ Ayrıca bu dönemde

³⁴⁷ İsid'in Amacı Ne?, Bianet, 11.6.2014, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/156358-isis-in-amaci-ne>, (20.10.2020).

³⁴⁸ İşyar, Türk Dış Politikası, a.g.e., s. 532.

³⁴⁹ Uzun, a.g.e., s. 12.

³⁵⁰ Orhan, a.g.e., s. 3.

³⁵¹ Bilgetürk, a.g.m., s. 404.

³⁵² a.g.e., s. 420.

³⁵³ Hakkı Uygur, İran ve PKK Sorunu, *İRAM*, 27.03.2019, <https://iramcenter.org/iran-ve-pkk-sorunu/> (15.10.2020).

³⁵⁴ Bayram Sinkaya, "Suriye Krizi Çerçevesinde İran-PYD ilişkileri: Taktik Ortaklık", *Ortadoğu Analiz*, C:7, S:70, Eylül-Ekim 2015, s. 50.

Suriyeli muhalifler Türkiye'yi defalarca PYD'nin İran'ın güdümünde olduğu konusunda uyarılmışlardır.³⁵⁵ Yine de İran'ın bu örgütlerle olan ilişkisi 2013 yılına kadar daha çok istihbarat kanalları ve Devrim Muhafızları aracılığıyla yürütüldüğü için iddia niteliğinde kalan bu söylemler ancak istihbarat ve PYD karşıtı muhaliflere dayandırılabilir. Zira İran'ın PYD ile resmi olarak ilk görüşmesi 2013 yılının Ağustos ayında gerçekleşmiştir.³⁵⁶

PYD lideri Salih Müslim 2013 yılının Ağustos ayında İran ile olan görüşmesini 'tanışma toplantısı' olarak tanımlamıştır. Müslim bu görüşmeden sonra İran'ın Kürtlerin özerklik isteklerine saygı duyduğunu, bu duruma karşı çıkmayacaklarını belirtmiştir. Ona göre PYD Suriye'nin bölünmesini zaten istememektedir ve radikal Selefi örgütlerle mücadele konusu iki tarafı yakınlaştırmaktadır. Gerçekten de önceleri PYD'nin Nusra örgütü ile mücadelesine destek veren İran,³⁵⁷ ilerleyen zamanlarda onun IŞİD'le olan mücadelesine destek olmuş, bu kapsamda aralarında bir ortaklık ilişkisi oluşturmuştur. Yine de belirtmek gerekir ki bu ilişki taktiksel bir yaklaşımdır. İran esasında PYD'nin özerklik taleplerinden rahatsızlık duymakta örgütün başka ülkelerle olan bağlantısından endişe etmektedir. Suriye'deki gelişmelerin mevcut durumu İran'ı örgüt ile yakınlaştırmaktadır.³⁵⁸

2014-2015 yıllarında İran'ın Irak ve Suriye'de IŞİD'le mücadele kapsamında ABD ile olan ilişkisi epey tartışılan bir konu olmuştur. IŞİD'e karşı mücadele konusu bu dönemde iki tarafın da dış politikalarının temel bir unsuru olmuştur. Ayrıca bu dönemde nükleer müzakerelerde iki taraf arasında olumlu gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler bölgesel konulara dair pazarlıkları kapsamasa da taraflar arasında işbirliği sinyalleri gelmeye başlamıştır.³⁵⁹ Bu kapsamda 2014 yılında ABD Dışişleri Bakanı John F. Kerry "bölgede teröristleri yok edecek her türlü yapıcı işbirliğine açık olduklarını" ifade ederken, İranlı yetkililer de ABD'nin mücadeleye girmesi halinde birlikte çalışabileceklerini dile getirmişlerdir. Yine de iki taraf özellikle Suriye'de buldukları karşıt konum ve tarihi düşmanlıktan kaynaklanan sebeplerle bu durumun yalnızca kısa süreli bir taktiksel işbirliği olduğunu vurgulamışlardır. Zaten iki tarafın da birbirlerine

³⁵⁵ H. Akin Ünver, "Turkish-Iranian Energy Cooperation and Conflict: The Regional Politics", *Middle East Policy*, C:13, S:2, Yaz 2016.

³⁵⁶ Sinkaya, "Suriye Krizi Çerçevesinde İran-PYD ilişkileri: Taktik Ortaklık", a.g.e., s. 51.

³⁵⁷ a.g.e.

³⁵⁸ a.g.e., s. 52.

³⁵⁹ Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri" *İram*, Nisan 2017, s. 11.

karşı güvensizlikleri sona ermemiş; ABD'den gelen açıklamalarda, genelde İran'ın mezhepsel temelli politika gütmemesi gerektiği uyarıları yer alırken İranlı yetkililer de ABD'yi bölgeyi istikrarsızlaştırmaması konusunda ikaz etmişlerdir.³⁶⁰

Tüm bunlarla birlikte İran'da ılımlı kesim, ABD tarafından IŞİD'e yönelik gerçekleştirilen hava operasyonlarına olumlu bakarken; daha muhafazakâr olan taraf bu konudaki olası bir işbirliğini gerçek dışı olarak değerlendirmiştir. Zira İran'daki şahin kesime göre IŞİD'i yaratan unsur zaten ABD'dir. Bu kanattan gelen açıklamalara göre adı geçen örgüt, Müslüman dünyasını mezhep çizgileriyle ayrıştırmak isteyen ABD, İngiltere ve İsrail tarafından kurulmuştur.³⁶¹ Bu kapsamda Ayetullah Hamaney daha önce 25 Kasım 2014'te bu konu ile alakalı yaptığı bir konuşmasında IŞİD'in ABD ve Siyonist rejimler tarafından parayla desteklendiğini ileri sürmüştü ve bu güçleri komplo kurmakla suçlamıştı. Hamaney ilerleyen zamanlarda yaptığı açıklamalarda benzer ifadeleri kullanmaya devam etmiştir.³⁶² Nitekim Esad rejimi ile ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri arasında de facto bir koordinasyon sağlansa da, İran-ABD arasında doğrudan bir ittifak ilişkisi kurulamamış, karşılıklı güvensizlik doğrudan işbirliğine engel olmuştur.³⁶³ Ancak asla aralarında askeri işbirliği sağlanmasa da 2015 yılının temmuz ayında imzalanan nükleer anlaşması ile birlikte ABD ve AB İran'ın Suriye konusunda uluslararası çözüm girişimlerine katılmasına yönelik çağrıda bulunmuşlar³⁶⁴ ve İran ilk kez Cenevre 3 görüşmelerine davet edilmiştir. Ayrıca anlaşma sonrası İran, yaptırımların gevşetilmesi ile ekonomik açıdan rahatlamış, Suriye'ye daha fazla kaynak aktarma olanağına sahip olmuştur.³⁶⁵ İran'ın yabancı Şii savaşçıların sayısını arttırıp, Suriye sahasına sürdüğü dönemler aynı zamanda IŞİD'in yükselişine de tekabül etmektedir.

³⁶⁰ Jason Rezaian and Anne Gearan, "Iran, U.S. Signal Openness To Cooperation on Iraq", *The Washington Post*, 16 Haziran 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iran-us-signal-openness-to-cooperation-on-iraq/2014/06/16/5002c1f1-112c-4533-a530-4a4cbf274378_story.html, (01.12.2020).

³⁶¹ Uzun, a.g.e., s. 12.

³⁶² Ayatollah Khamenei's Opinion on Counter-Terrorism, *Khamenei.IR*, 22.11.2020, <https://english.khamenei.ir/Opinions/cterrorism>, (10.10.2020).

³⁶³ Bayram Sinkaya, "2011'den Astana'ya Suriye Politikasının İran'a Maliyeti", *Aljazeera Türk*, 24 Ocak 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, (01.12.2020).

³⁶⁴ Sinkaya, a.g.m., s. 120.

³⁶⁵ Hakkı Uygur, İran ve Bölgesel Gelişmeler, Siyasallılar Vakfı e-Konferans, 3.11.2020.

3.2.2.4. *İran'ın Suriye Politikasındaki Açmazlar ve Yeni İttifak Arayışları*

IŞİD'in bölgede yükselişe geçmesinin ardından işler rejim aleyhine bozulmaya başlamıştır. Zira IŞİD 2015 yılına kadar bölgede önemli kazanımlar elde etmeye başlamış, bölgenin neredeyse yarısına yakını ele geçirmiştir. Üstelik IŞİD'in ortaya çıkması sadece rejimin bölgede uğraştığı aktörleri çeşitlendirmekle kalmamıştır. IŞİD bu dönemde Irak'a yönelik saldırılar gerçekleştirmiş ve bu da İran destekli Irak Şii grupların kendi ülkelerinde mücadele etmeye gitmesine ve muhaliflerin yeniden öne geçmesine sebep olmuştur. Bu dönemde muhalif gruplar Suriye'nin Kuzey ve Güney alanlarında yeniden önemli yerler kazanmaya başlamış; bu kapsamda İdlib'i ele geçirmiş, Dera, Şam'ın etrafında ve Lübnan sınırında oldukça ilerleme kaydetmişlerdir. Rejim ise elde ettiği yerlerde ancak geçici bir hakimiyet sağlayabilmiş, kazandığı alanları kısa sürede yeniden kaybetmeye başlamıştır.³⁶⁶

Suriye iç savaşında muhalifler karşısında giderek etkisiz kalan İran, İsrail'in bölgede kendisine yönelik artan baskıları sonucu Rusya ile işbirliğini gerçekleştirmiş, bu ülkenin Suriye'ye doğrudan müdahalesini kabullenmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın müdahalesi İran'ı muhalifler karşısında yenilmekten kurtarıırken, onun Suriye'deki etkinliğini kıran önemli bir gelişme olmuştur. Zira İran Devrim Muhafızları ve İran'a bağlı yabancı savaşçıların etkinliği azalmış, hepsi Rusya Hava Kuvvetleri'ne bağlanmaya başlamışlardır.³⁶⁷ İki ülke bir araya gelerek Esad rejimini korumayı başarsalar da sahada Rusya'nın etkinliği daha baskın hale gelmiştir.

İran'ın Suriye konusunda Rusya ile işbirliği geliştirmesinin akabinde ABD'de Trump işbaşına gelmiş, bu da İran-ABD arasında oluşan ılımlı havanın sona ermesine sebep olmuştur. Trump, Obama'yı İran politikasından ötürü sert bir şekilde eleştirirken, ilişkilerin tekrar katılaşacağının sinyallerini vermiştir.

2016 yılındaki başkanlık seçimlerinde iktidara gelen Trump, Obama'yı İran'a karşı fazla merhamet göstermekle eleştirmiş ve bu politikaların İran'ın yeniden büyük bir güç haline gelmesine sebep olduğunu belirtmiştir. İran'ın Hizbullah, Hamas, El Kaide gibi terör örgütlerinin destekleyicisi olduğunu vurgulayan Trump, nükleer

³⁶⁶ Orhan, a.g.e., ss. 3-4.

³⁶⁷ Muhammed Abdulmecid, "Suriye'de Artan İran-Rusya Rekabeti", *İram*, Mayıs 2019, s. 4.

anlaşmayı onayladığı takdirde Ortadoğu'da terör örgütlerinin silahlanacağını ifade etmiştir.³⁶⁸ Bu kapsamda yaptırımları yeniden uygulamaya koyan Trump'ın, İran'ı ekonomik olarak daraltmak suretiyle sıkıştırmak istediğini söyleyebiliriz. Ekonomisi genişleyen bir İran nasıl ki Suriye'ye, Hizbullah'a kaynak aktarma konusunda rahatlık yaşıyorsa, yaptırımların geri gelmesiyle birlikte İran'ın bölgede harcama yaparken zorlanabileceği anlaşılmalıdır. Obama, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını engelleyen İran'ı diplomasi yoluyla dönüştürmeye çalışırken, Trump agresif politikaları tercih etmiştir. Zaten ABD'de Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasındaki fark da bu noktada belirgin hale gelmektedir. Aynı amaçla hareket etseler bile demokrat kesim yumuşak politikalarla hedeflerine ilerlemeye çalışırken cumhuriyetçi kesim dahasert politikalarla amaçlarını gerçekleştirmek istemektedir.

Kısacası iki taraf arasındaki ilişkinin kısa sürmesine çok da şaşdırmamak gerekir. Zira iki ülkenin de Suriye üzerindeki çıkarları oldukça farklıdır. İran Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını isterken, ABD burada daha parçalı bir yapı hayal etmektedir ki, PYD'yi de bu amaç için enstrüman olarak kullanmıştır. IŞİD tehlikesi sona erdiğinde bile PYD'nin misyonunu tamamlayıp birdenbire gitmeyeceği açıktır. Nitekim IŞİD neredeyse sona erdiğinde ABD bu örgütün yükselişinin yolunu açmış ve PYD bölgede kantonlaşmaya başlamıştı. Tüm bunların farkında olan ve durumun çıkarları aleyhine işlediğini gören İran, yeni bir ittifak arayışına girmiş; Rusya ve Türkiye'yle yakınlaşmıştır.³⁶⁹ Krizin başından beri Atlantik cephesinde yer alan Türkiye'nin İran'la aynı anda ABD ile arasında bazı sorunlar yaşıyor olması ve PYD konusunda iki ülke arasında çıkar ortaklığının Türkiye-İran birlikteliğini stratejik bir hale getirmiştir.

3.2.2.5. Diyalogun Kurumlaşması: Astana Süreci

PYD'ye verdiği destek ve 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde yaptığı açıklamalar sonucu ABD'ye eskisi kadar güvenmeyen Türkiye, Suriye'de politik bir açmazın içine düşmüş ve Rusya ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 24 Haziran 2016 tarihinde iki ülke (Türkiye-Rusya) arasında mektuplaşma gerçekleşmiş ve

³⁶⁸ Bilgetürk, a.g.e., s. 425.

³⁶⁹ a.g.e., s. 411.

taraf lar 9 Ağ ustos'ta bir araya gelerek Suriye konusunda iş birli ğ i yapmaya karar vermiş lerdir. Bu karardan 15 gün sonra Türkiye, Suriye'de Fırat Kalkanı Operasyonu'nu baş latmış ve ABD tarafından oluşturulmak istenen Kürt koridorunu engellemiş tir. Bu operasyonla Türkiye'nin güvenliğ ine yönelik bir tehlikenin önüne geçilirken, Rusya'nın Avrupa'ya giden enerjisine alternatif hat çekilmesi önlenmiş tir. Ayrıca Suriye rejimi de bir nebze olsun rahatlamış tir. Bu olaydan sonra İran-Türkiye-Rusya yakınlaş ması gerçekleş miş, üç ülke arasında Troika kurularak Astana Süreci baş lamış tir.³⁷⁰

İran, Türkiye ve Rusya arasında baş latılan Troika görüş meleri sonucunda 30 Aralık 2016 tarihinde Suriye'de ülke genelini kapsayacak şekilde ateş kes ilan edilmiş tir. 23-24 Ocak 2017 tarihinde yapılan Astana görüş meleri ile ÖSO gibi ılımlı Suriyeli muhaliflerin rejimle birlikte toplantıya katılımı sağ lanmış tir. Savaş ın tarafları arasında ateş kesin daimi kılınması öngörölmüş, sorunların siyasi çözü müne odaklanan bu görüş melerde Türkiye, ılımlı muhalefetin garantörü olurken Rusya; rejim ve İran'ın destekledi ğ i grupların garantörü olarak kabul edilmiş tir. Ayrıca görüş melerinin sonunda rejim güç leri ile muhalif gruplar arasındaki görüş melerin Astana'da baş lamasının desteklendi ğ i belirtilmiş ve Suriye'nin toprak bütünlü ğ ü, bağı msızlı ğ ı vurgulanmış tir. Yine bu toplantılarda ateş kesin İran-Türkiye-Rusya tarafından kontrol edilmesi ve IŞ İD, el Nusra gibi örgütlerle mücadele edilmesi hususunda anlaş ılmış tir.³⁷¹ 1. Astana görüş mesinin ardından çok geçmeden bir ay içerisinde Astana 2 görüş meleri baş lamış tir.

Astana 2 görüş meleri 15-16 Şubat 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda taraflar birbirlerini suçlamış lar ve sorunun somut çözü müne ilişkin net bir adım atılamamış tir. Görüş melerde Rusya'nın parçalanmış Suriye haritasını öngörmesi muhalifler tarafından tepki çekmiş tir.³⁷² Nitekim rejim de Rusya'nın yeni planına destek vermemiş tir.³⁷³ Kısacası Astana 2 görüş meleri ilkinde göre sönük kalmış ve yaklaşık bir ay sonra Astana 3 toplantılarına geçilmiştir. Bu toplantıya İran, Türkiye ve Rusya katılırken muhalifler, rejim ateş kesine uymadığı için katılmamış lardır. Suriye sorununa ilişkin somut adımların atılması ise ancak dördüncü görüş melerde gerçekleştirilebilmiştir. 3-4 Mayıs 2017'de yapılan bu görüş melerde çatış masız ve

³⁷⁰ İş yar, a.g.e., ss. 546-550.

³⁷¹ Arı, a.g.e., ss. 506-508.

³⁷² a.g.e., s. 509.

³⁷³ İş yar, a.g.e., s. 551.

güvenlikli bölgeler oluşturulması yönünde karar alınmıştır. Bu karara göre Güney Dera, Kuneytra, Doğu Guta, Hama, Halep ve Lazkiye'nin bazı bölümleri ile İdlib'in tamamı "çatışmasızlık bölgesi" olarak ilan edilirken; Esad yönetiminin hakimiyeti altında olan yerler arasında kalan bölgelerin güvenlikli bölgeler olması öngörülmüştür. Burada güvenlikli bölgelerin güvenliğinin garantör ülkelerin öncülüğünde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Tabi bu noktada uluslararası koalisyonun IŞİD'le mücadele kapsamında yapılan operasyonları hariç tutulmuştur. Astana 5 görüşmelerinde, üç ülke aralarında Ortak Çalışma Grubu oluşturmaya karar vermiş ve toplantılara devam edilmesi öngörülmüştür.³⁷⁴

Görüldüğü üzere Astana görüşmelerinde Suriye krizine ilişkin köklü bir çözüm bulunamasa da Cenevre görüşmelerine göre daha somut adımlar atılmış, daha net kararlar verilmiştir. Türkiye-İran-Rusya yakınlaşması ABD'nin bölgedeki etkinliğini azaltmış, Türkiye'nin yaptığı operasyonlar Kürt koridorunun kurulmasına engel olmuştur.

Tabi bu üç ülke arasında koordinasyon sağlanmış olsa da her birinin Suriye'ye yönelik farklı amaç ve stratejileri vardır. Bu durum Astana sürecinde zaman zaman üç ülke arasında uyumsuzluk yaşanmasına ve reel politik temelli gelgitlere sebep olmuştur.

3.2.2.6. Suriye Üzerinde İran Türkiye Rekabeti

Türkiye Suriye'de toprak bütünlüğünün sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesi konusunda İran'la hemfikirdir. İki ülke bu kapsamda Astana sürecinde bir araya gelmişlerdir. Bununla birlikte aralarında PYD'ye bakış ve bu örgütle mücadele konularından kaynaklı bazı problemler de ortaya çıkmaktadır. Türkiye, terör örgütü PYD ve IŞİD'e karşı operasyonlarını ÖSO ile gerçekleştirmekte ve kontrol sağladığı alanlarda ÖSO'yu hakim kılmak için çabalamaktadır. Bu durum ise Suriye'de Esad rejiminin korunmasını önemseyen İran için oldukça rahatsız edicidir. Nasıl ki Türkiye IŞİD'e karşı PYD'yle yapılacak bir operasyonu doğru bulmuyorsa, muhalifleri terörist ve bölgedeki amaçlarına tehlike olarak algılayan İran da Türkiye'nin ÖSO ile operasyon gerçekleştirmesini hoş karşılamamaktadır.

³⁷⁴ Arı, a.g.e., s. 509-510.

İran, Türkiye'nin 24 Ağustos 2016 yılında başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu'na başta fazla tepki göstermese de Türk silahlı güçlerinin ÖSO ile birlikte El Bab'a girmesinden rahatsızlık duymuştur.³⁷⁵ İran Dışişleri Bakanı Sözcüsü Behram Kasimi Eylül 2016'da gerçekleştirdiği konuşmasında; terörle mücadelenin tüm ülkelerin sorumluluğunda olduğunu belirtmiş, ancak bunun egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkesini ihlal etmek için bir gerekçe olmadığı konusunda Türkiye'yi uyararak; meşru hükümetle koordinasyon halinde olmayan bu operasyonu eleştirmiştir. Kasimi Türk kuvvetlerinin bölgeden hızla çekilmesi çağrısında bulunmuştur.³⁷⁶ Ancak Türkiye El Bab'taki en stratejik noktaları ele geçirmiş ve El Bab'a kadar olan Fırat Kalkanı bölgesinde güvenli bölge oluşturmak istemiştir. Bununla birlikte bir sonraki hedefini IŞİD'in karargâhı durumundaki Rakka olarak belirlemiştir.³⁷⁷

Türkiye bu arada ABD ile bazı yakınlaşma girişimlerinde bulunmuş ve ara sıra İran karşıtlığı söylemi üzerinden onunla ilişki kurmaya çalışmıştır. İran'dan bu duruma yanıt ise gecikmemiş, Kasimi Türkiye'nin hatalı politikalarından kurtulamadığını belirterek, sabırlarının bir sonu olduğu konusunda sert bir uyarıda bulunmuştur. Nitekim ABD'nin, kendisini PYD ile uyumlaştırma politikasından vazgeçmemesi üzerine Türkiye tekrar eski haline dönerek, Avrasya cephesine yaklaşımını sürdürmeye devam etmiştir.³⁷⁸

Tüm bunlarla birlikte Türkiye Ocak 2018'de Suriye'ye yönelik Zeytin Dalı Operasyonunu başlatmış, bu da elbette yine İran'la olan ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyona ilk tepki İran Dışişleri Bakanlığı'ndan gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen açıklamada gelişmelerden duyulan kaygı ifade edilirken Türkiye'den bir an önce operasyonu sonlandırmaları istenmiştir. Yine İran Genel Kurmay Başkanı Muhammed Bakiri, Suriye'nin egemenlik ve bağımsızlığını vurgulamış ve "*Türkiye, Suriye topraklarında gözü olmadığı konusundaki tavrını netleştirmelidir.*" diyerek konuya bakışını ifade etmiştir.³⁷⁹ Bu söylemden de

³⁷⁵ Oytun Orhan, "Fırat Kalkanı'nda El-Bab ve Sonrası", *Orsam*, 20.02.2017, <https://orsam.org.tr/tr/firat-kalkani-nda-el-bab-ve-sonrasi/>, (20.11.2020)

³⁷⁶ Sevil Erkuş, "Iran Does not Favor Turkey's al-Bab Offensive, prefers regime Operation", *Hürriyet Daily News*, 14.01.2017, <https://www.hurriyetcailynews.com/iran-does-not-favor-turkeys-al-bab-offensive-prefers-regime-operation-108514>, (20.11.2020)

³⁷⁷ İşyar, a.g.e., ss. 557-558.

³⁷⁸ a.g.e., ss. 562-564.

³⁷⁹ Süleyman Gündere, "İran Medyasında Zeytin Dalı Harekatı", *İram*, 29.01.2018, <https://iramcenter.org/iran-medyasinda-zeytin-dali-harekatı/>, (20.11.2020).

anlaşılacağı üzere İran, Türkiye'nin Suriye rejimine zarar verecek şekilde politika üretmesinden çekinmekte ve bölgede nüfuz kurmasından endişelenmektedir. Sonuçta İran için birinci öncelik Esad rejiminin başta kalması ve toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. Türkiye'nin PYD koridorunu yıkarken onun yerine ÖSO'yu ikame etmesi İran'ın çıkarlarına ters düşmektedir. Zaten İran'ın Türkiye ile bir araya gelme motivasyonu bile diplomasi yoluyla ateşkes sağlanarak meşru hükümetin korunmasıdır.

Görüldüğü üzere 2016 sonrası süreçte iki ülke Türkiye'nin operasyonları konusunda birbirlerinden ayrılmıştır. Türkiye hedefleri çerçevesinde ABD ile yeniden yakınlaşma ihtimaline sırtını dönmemiş ve zaman zaman ABD ile yakınlaşma çabası içerisinde olmuştur. Nitekim Türkiye, ABD'nin YPG'yi desteklemesi; İran da ABD ve bölgedeki düşmanlardan aldığı tehdit sebebiyle Astana görüşmeleri kapsamında aralarındaki işbirliğini sürdürmeye devam etmişler, krizleri fazla uzatmamışlardır. İki taraf, aralarında tarihsel iddialar ve rekabetten kaynaklı sınırlar kapsamında karşı karşıya gelmemeye gayret eden ve Suriye konusunda uzlaşmaya çalışan bir süreç geçirmişlerdir. İran'ın fazlaca güvenlik odaklı yaklaşımı ve Türkiye'nin de sürekli değişken çıkarsal yaklaşımı olmasa iki ülkenin Suriye konusunda daha fazla işbirliği içinde olabileceğini söyleyebiliriz.

3.2.2.7. Suriye Üzerinde İran-Rusya Rekabeti

İran ve Rusya, Suriye'de Esad rejimini destekleyen temel iki ülke olmuştur. Rusya jeostratejik, ekonomik çıkarları gereği Suriye'de statükonun korunmasını isterken İran; ideolojisi, güvenliği ve bölgesel güç olma politikaları bakımından Esad rejiminin devamlılığını hayati olarak görmüştür. Bu kapsamda Rusya bölgedeki çıkarları gereği kendisi ile ortak paydada buluşan İran'la işbirliğine gereksinim duymuştur. İran da başta Rusya'nın bölgede askeri varlığını hoş karşılamasa da rejime bağlı hava kuvvetlerin dört yılın ardından iyice yıpranması ve İsrail'in İran Hava Kuvvetleri'nin varlığına sorun çıkarması gibi sebeplerden dolayı Rusya'yla birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. İki devlet aralarındaki çıkar çatışmalarını görmezden gelerek işbirliği gerçekleştirmişler, ve her iki ülke ortaklaşa tertipledikleri operasyonlar

ve izledikleri müşterek politikalar vasıtasıyla Esad rejimini ayakta tutmayı başarmışlardır.³⁸⁰

Tüm bunlarla birlikte, iki ülke arasındaki ilişki yalnızca taktiksel işbirliği boyutunda kalmış, tam bir müttefik ilişkisine dönüşmemiştir. Krizin yatışması ve diplomatik sürecin başlaması ile iki devletin çatışan çıkarları gün yüzüne çıkmış,³⁸¹ konu pastadan pay almaya gelince iki ülke de kendi amaçlarını gerçekleştirmeye odaklanmışlardır.³⁸² Her iki devlet de bölgede hakim güç olmak istemekte ve Suriye'nin stratejik bölgelerinde nüfuz kurmayı arzulamaktadırlar. Bu da iki devlet arasındaki bazı ihtilaflara sebep olmuştur.

İran, Arap Baharı sürecinde Suriye sahasında büyük kazanımlar elde etmiş, bölge üzerindeki nüfuzunu oldukça arttırmıştır. Bu durum da Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya eski ortağı İran'la oluşan rekabeti kapsamında onu oyun dışı bırakmak istemekte, bu yolda çeşitli politikalar izlemektedir. Bunlardan en önemlisi İran'ın Suriye'deki askeri varlığını azaltma girişimidir. İran'a yakın yabancı savaşçıları dağıtmak isteyen Rusya, 2018 yılında İsrail ve ABD ile işbirliğine gitmiş ve Suriye'deki İran destekli milis kuvvetlerin buradan çıkarılması üzerine anlaşmaya varmıştır. Zaten ebedi olarak yabancı güçleri burada tutamayacağını farkında olan İran ise bu durum karşısında yerel milis güçler oluşturma projesine başlamıştır. Tabi Suriye'de Şiiiler azınlıkta olduğu için İran, bu milisleri para ve çeşitli vaatler yoluyla Sünnilerden oluşturmaktadır. Rusya, böyle bir oluşuma gidilmesini önlemeye çalışmakta, aynı zamanda İran taktiği ile Suriye'de kendisine yakın milisler inşa etmektedir. Rusya İran'a yakın milis kuvvetlerini dağıtırken bazen de bu grupları kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Filistinli Kudüs Tugayı ve Kaplan Güçleri buna bir örnektir.³⁸³

Rusya'nın İran'ın bölgedeki etkisini kırma girişimleri son zamanlarda iki ülkenin çatışmalar yaşamasına sebep olmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılının Ocak ayında Rusya'ya bağlı Kaplan Güçleri ile İran'ın desteklediği Mahir Esad

³⁸⁰ Abdulmecid, a.g.e., s. 4.

³⁸¹ a.g.e.

³⁸² Sinan Hatahet, "Russia and İran: Economic Influence in Syria", *Middle East and North Africa Programme*, March 2019.

³⁸³ Abdulmecid, a.g.e., s. 5.

komutasındaki grup arasında çatışmaların başladığı duyulmuştur.³⁸⁴ Rusya'ya bağlı kuvvetler bu çatışmalarda, İran'ın etkin konumda olduğu yerlerdeki nüfuzunu arttırmış; oldukça stratejik konumda olan bu noktalarda İran'ı geri planda bırakmıştır.³⁸⁵ Sonraki tarihlerde olay daha da ileriye giderek Rus askerleri ile İran Devrim Muhafızları arasında çatışmaya kadar varmıştır.³⁸⁶

Tüm bunlarla birlikte Rusya ile İran arasındaki mücadelenin diğer bir sebebini yeniden inşa süreci oluşturmaktadır. İki ülke de Suriye'nin yeniden inşa sürecinde yer almak istemekte, bu kapsamda rekabet etmektedir.

İran ve Rusya'nın yeniden inşa etme konusunda belirledikleri politikalar birbirinden oldukça farklıdır. Rusya, Suriye'nin tam egemenlik kapasitesini geliştirerek devlet üzerindeki nüfuzunu kurumsallaştırmayı istemektedir. Bu kapsamda Suriye üzerinde uzun vadede çıkarlarının sağlanması için kendi yatırımlarına ihtiyaç duyacak, nüfuz kurabileceği dostane merkezi otokratik bir rejim kurması gerektiğine inanmaktadır. Rusya yeniden imar sürecinde tüm silahlı aktörleri Suriye ordusuna entegre ederek kurulacak tek ordunun tüm bu aktörlerin üzerinde olmasını sağlamaya çalışmaktadır.³⁸⁷ Öte yandan İran ise Esad rejimi üzerindeki etkisini sürdürürken, kendi hedeflerine sempati besleyen yerel ortaklarla çalışmak istemekte ve aşağıdan yukarıya taktiğiyle yerel müttefiklerini devlet işlevlerine dahil etmeye çalışmaktadır. İran bölgesel rakipleri olan Körfez ülkeleri ve Türkiye karşısında Suriye'yle geleneksel devletlerarası ilişkinin ötesinde bir ilişki kurmak için çabalamaktadır.³⁸⁸

İran ve Suriye Savunma Bakanları 2018 yılının Ağustos ayında Suriye'deki Silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılması için bir anlaşma imzalamışsa da Rusya 2017 yılının son aylarında çoktan kendine yakın bir güvenlik teşkilatı oluşturmaya başlamıştır. Rusya bu kapsamda İran'a yakın bazı komutanları görevden almış, bazılarını emekliye sevk etmiş, tutuklamak veya sürmek suretiyle askeriyeden uzaklaştırarak orduyu kendi çıkarları doğrultusunda yenilemeye koyulmuştur. Bu

³⁸⁴ Suriye'de Beşşar Esad rejimi İçin Savaşan Rusya ve İran Destekli Gruplar Arasında Çatışma Çıktı, *CnnTürk*, <https://www.cnnturk.com/dunya/suriyede-rus-ve-iran-destekli-gucler-arasinda-catisma-cok-sayida-olu-ve-yarali-var>, (25.11.2020)

³⁸⁵ Abdulmecid, a.g.e., s. 6.

³⁸⁶ Rus Askerleri ve İran Güçleri Arasında Çatışma, *ahaber*, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2019/04/19/rus-askerleri-ve-iran-gucleri-arasinda-catisma>, (25.11.2020)

³⁸⁷ Hatahet, a.g.e., ss. 2-3.

³⁸⁸ a.g.e., s.3.

uygulamalar Rusya'ya yakın olan komutanların hareket alanını arttırmıştır. Yine de İran bölgedeki güvenlik kurumlarına destek vermeye, silah sanayisini inşa etmeye ve özellikle kendisine yakın 4. Orduyu yenilemeye devam etmektedir.³⁸⁹

Esad'ın kendisine borçlu olduğunu düşünen ve zararlarını karşılamak isteyen iki ülke bölgedeki kaynaklardan olabildiğince imtiyaz kazanmak istemektedir.³⁹⁰ Bu kapsamda hem Rusya hem de İran yerel iş adamları ile ittifak kurmakta bu ilişkileri ilerletmek için kurdukları iş konseyinden faydalanmaktadır.³⁹¹ Bu da Suriye'den ticari imtiyaz elde edilmesi konusunu İran ve Rusya arasında, yeniden inşa kadar önemli bir rekabet alanı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Kısacası Esad rejimini korumak için bir araya gelen İran ve Rusya, rejimin görelî bir zafer kazanmasının ardından bölgede hakimiyet oluşturmak ve imtiyaz kazanmak adına mücadeleye girmişlerdir. Sonuçta hem Rusya hem de İran, Esad rejimini korumak için buraya ciddi kaynak aktarmışlardır. Artık ikisi de gösterdikleri çabanın karşılığını almak istemektedir.

Yine de belirtmek gerekir ki İran'ın Esad rejimini korumak adına bölgeye aktardığı kaynak Rusya'nınkilere göre oldukça yüksek maliyetlidir. ABD Dışişleri Bakanlığı verileri İran'ın 2012'den 2019'a kadar 16 milyar dolarlık harcama yaptığını göstermektedir.³⁹² Ali Ekber Velayeti'ye göre ise İran her yıl rejimin ayakta kalması için 8 milyar dolar harcama yapmıştır.³⁹³ Bu kapsamda İran'ın Suriye'de yaptığı harcamaların ve ilişkilerin ekonomik boyutunun da incelenmesi gerekmektedir.

3.2.3. Arap Baharı Sürecinde İlişkilerin Ekonomik Boyutu

Arap Baharı sürecinde Esad rejiminin korunması yönünde politika izleyen İran; rejime ekonomik anlamda da destek vermiş, bölgeye milyar dolarlık kaynak aktarımı sağlamıştır. Bu yardım; karşılıklı ticaret anlaşmalarından kredi sağlanmasına, askeri

³⁸⁹ Abdülmecid, a.g.e., s. 6.

³⁹⁰ a.g.e. s.7.

³⁹¹ Hatatet., a.g.e., s. 1.

³⁹² Iran Action Group, Outlaw Regime: A Chronicle of Iran's Destructive Activities, *Washington: US State Department*, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-03-08RussiaAndIranEconomicInfluenceInSyria.pdf>, s. 11, (25.11.2020).

³⁹³ Hatahet, a.g.m., s. 3.

imkan sağlanmasından yeniden imara kadar çok çeşitli içerikleri kapsamaktadır. Verilen desteğin içeriği ve amaçları, döneme ve konuya göre çeşitlilik göstermektedir.

Esasında Arap Baharı öncesi Suriye-İran ilişkilerinde ideolojik ve stratejik boyutlar ağır basmaktadır. Ekonomik ilişkiler ise bu dönemde bir adım geri plandadır. 2010 yılında İran, Suriye'nin dış ticaretinde 11. sırada yer almış, toplam ithalat ve ihracatının küçük bir kısmını oluşturmuştur. Bu dönemde ekonomik ilişkilerin büyük bir çoğunluğu mühendislik hizmetlerinden meydana gelmiştir.³⁹⁴ Bununla birlikte çatışmaların patlak vermesinden bir süre öncesine kadar ikili arasında ekonomik ilişkilerin ilerletildiği de görülmektedir. Financial Tribune'nin yayınladığı tabloya göre (Tablo: 1) ikili ilişkilerdeki ticaret hacmi 2010 yılında, diğer yıllara göre nispeten yükselmiştir.³⁹⁵ İran'ın Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon yataklarına ulaşmak için Suriye'ye çeşitli yatırımlar yaptığı daha önceden ifade edilmişti. Nitekim kriz öncesi iki ülke arasındaki ticaret hacminin atması bu yatırımlarla da ilişkilendirilebilir.³⁹⁶

Tüm bunlarla birlikte Suriye, iç savaş sürecinde Avrupa Birliği, Arap Birliği ve ABD'nin uyguladığı yaptırımlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. İran, bu yaptırımların etkisini azaltmak amacıyla ilk olarak Suriye ile 17 Aralık 2011'de "Serbest Ticaret Antlaşması" imzalamışlardır.³⁹⁷ İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanı Yardımcısı Hamid Safdel bu anlaşmayla madencilik, sanayi ve tarımdaki ticaretin artmasını amaçladıklarını belirtmiş, anlaşmanın iki tarafın yıllık ticaret hacminin 5 milyar dolara çıkmasının önünü açacağını ifade etmiştir.³⁹⁸ Anlaşmanın imzalanmasından sonra dönemin Suriye Başbakanı Adel Saffar, İran'ın verdiği katkılarla yaptırımların olumsuz etkisinin azaltıldığını söylemiştir.³⁹⁹

2012 yılının Şubat ayında İran ve Suriye arasında, Suriye'de elektrik santrali ve rafinerisi inşa etmek üzere 400 milyon Euroluk bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İran elektriğinin, Irak, Suriye ve Lübnan'a bağlanması ve ihraç edilmesi

³⁹⁴ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 13.

³⁹⁵ Iran's Exports to Syria on the Rise, *Financial Tribune*, 27 Kasım 2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise>, (21.11.2020).

³⁹⁶ İşyar, a.g.e., s. 485.

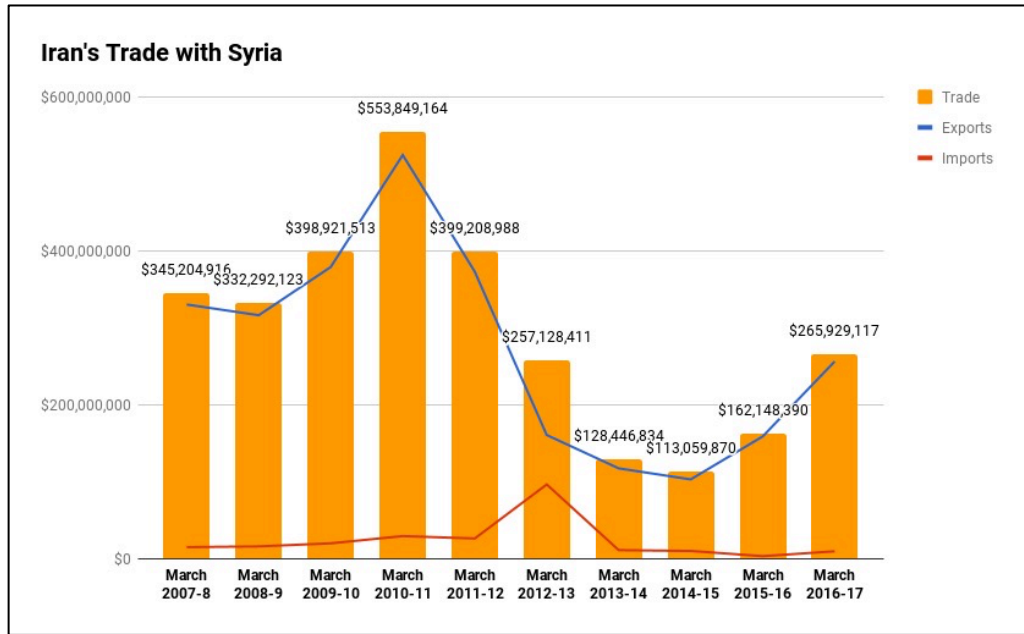
³⁹⁷ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 13.

³⁹⁸ Iran, Syria ink Free Trade Agreement, *bilaterals.org*, 18.12.2011, <https://www.bilaterals.org/?iran-syria-ink-free-trade&lang=en>, (21.11.2020)

³⁹⁹ Sinkaya , a.g.m., s. 13.

planlanmıştır.⁴⁰⁰ İran bu anlaşma ile İslam dünyasının en büyük elektrik şebekesini kurmayı amaçlamaktadır.⁴⁰¹

İran 2013 yılına kadar ekonomik işbirliğini geliştirmek suretiyle Esad rejimine destek olmuştur. 2013 yılından itibaren ise Suriye hükümetine doğrudan mali yardım yapma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda Suriye'ye; Ocak 2013'te kriz öncesine göre %50 düşen gelirleri için 1 milyar dolarlık, aynı yılın Ağustos ayında yaptırımlar sonrası %90 düşen petrol gelirleri için 3.6 milyar dolarlık kredi sağlamıştır.⁴⁰² İran açtığı krediyi 2015 yılında 1 milyar dolar daha arttırmıştır. Ekonomistler bu krediler sayesinde Suriye ekonomisinin ayakta kaldığını ifade etmektedir.⁴⁰³

Tablo 1: İran – Suriye Ticaret Hacmi

Kaynak: Iran's Exports to Syria on the Rise, *Financial Tribune*, 27 Kasım 2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise>, (21.11.2020)

Tablodan da görüleceği üzere İran-Suriye ticaret hacmi 2014-2015 yılından itibaren yükselme göstermektedir. Özellikle 2016-2017 Mart dönemine bakıldığında İran'ın Suriye'ye ihracatı önemli bir yükseliş göstermektedir.

⁴⁰⁰ a.g.m., s. 14.

⁴⁰¹ Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

⁴⁰² Selam el-Saadi, "Iran's Stakes in Syria's Economy", *Carnegie Endowment For International Peace*, 02.06.2015, <https://carnegieendowment.org/sada/60280>, (21.11.2020).

⁴⁰³ Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

Ocak ayının başlarında ekonomik olarak yeni bir sayfa açan iki ülke, 17 Ocak 2017 tarihinde tarım arazi tahsisi, GSM Operatörü tesisi, maden işletmesi, petrol ve doğalgaz deposu inşaatı, arazi tahsisi gibi konuları kapsayan beş mutabakat zaptını imzalamışlardır.⁴⁰⁴ Suriye İran'a tarım için 5000 hektar, petrol ve gaz deposu için 1000 hektar vermeyi kabul etmiş, ayrıca hayvancılık için de arazi vermeyi taahhüt etmiştir.⁴⁰⁵

İran, daha önce belirtildiği üzere Suriye'ye yaptığı harcamaların meyvesini almak istemekte ve ülkenin yeniden yapılandırma sürecinde yer almak istemektedir. Bu kapsamda Ruhani ve birçok İranlı yetkili defalarca kez İran'ın yeniden inşa sürecinde yer almak istediklerini dile getirmişlerdir.⁴⁰⁶ Nitekim 2018 yılında İran'ın Suriye'nin yeniden inşasında yer alacağı duyurulmuştur. İki ülke 15 Ağustos 2018 yılında aralarında Şam, Halep ve Humus'taki 30 bin konutun inşasının İranlı firmalara verilmesine dair anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre İran, Suriye'nin demiryolları ve ulaşım alt yapısının yeniden inşasını da üstlenmiştir.⁴⁰⁷ Ayrıca 26 Ağustos 2018 tarihinde iki ülkenin Savunma Bakanı, Suriye'de silahlı kuvvetlerin yeniden inşası adına iş birliği anlaşması imzaladıklarını duyurmuşlardır. 1 Kasım'da ise yine İran Enerji Bakanı ve Suriye Elektrik Bakanı Lazkiye'de enerji santralinin İran tarafından inşa edilmesine yönelik anlaşma sağlamışlardır.⁴⁰⁸

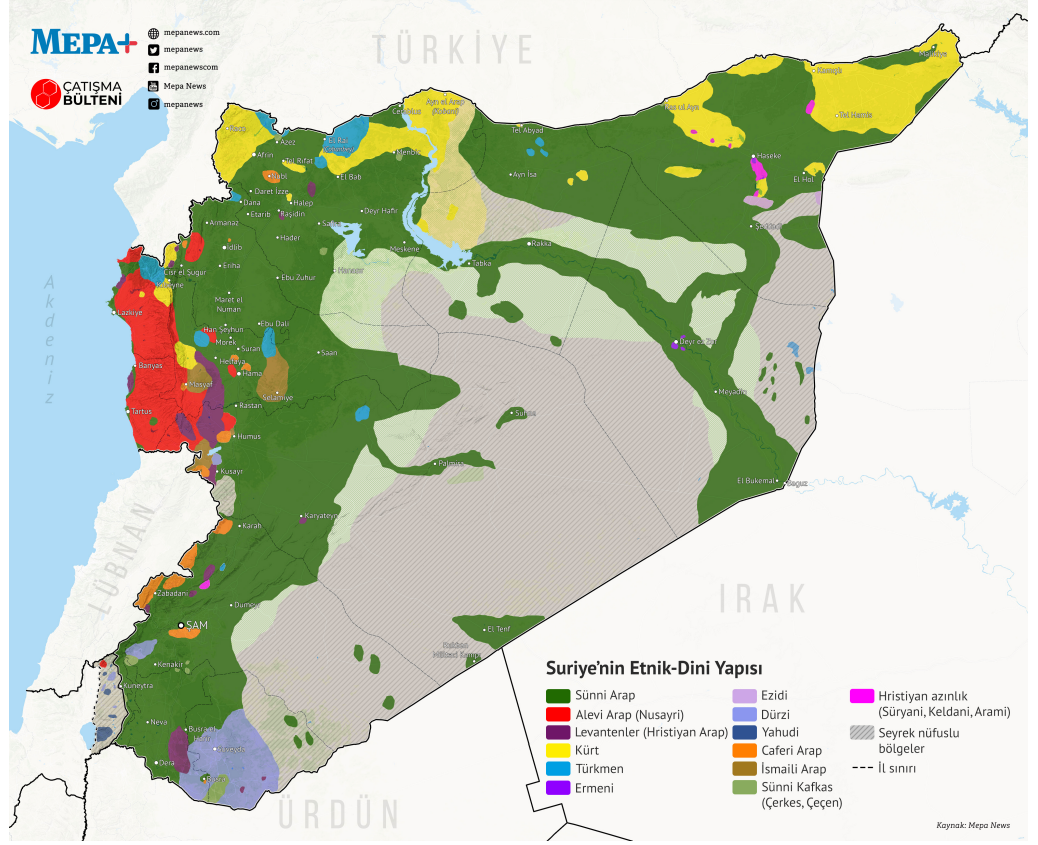
⁴⁰⁴ Son İki Yılda Suriye ve İran Arasında İmzalanan İş birliği Anlaşmaları, *İram*, <https://iramcenter.org/son-iki-yilda-suriye-ve-iran-arasinda-imzalanan-is-birligi-anlasmalari/>, (20.11.2020).

⁴⁰⁵ Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

⁴⁰⁶ a.g.m.

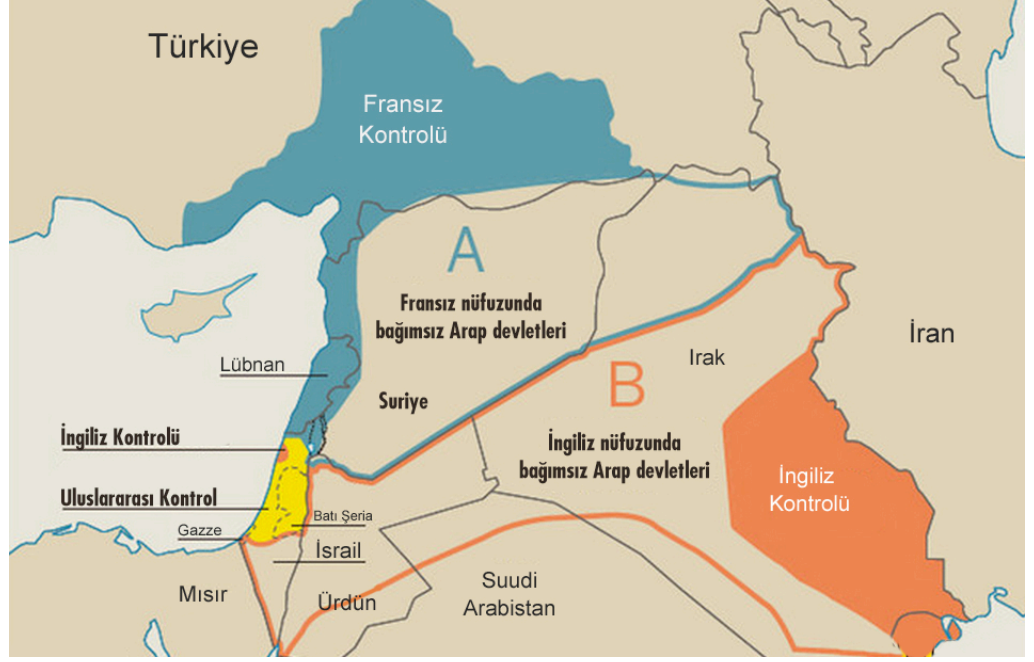
⁴⁰⁷ İran Suriye'nin Yeniden İmarından Pay Alacak, *AA*, 01.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-suriyenin-yeniden-imarindan-pay-alacak/1243926>, (21.11.2020).

⁴⁰⁸ Son İki Yılda Suriye ve İran Arasında İmzalanan İşbirliği Anlaşmaları, a.g.m.

Harita. 1: Suriye'nin Etnik ve Dini Yapısı

Kaynak: Mepa News, 06.03.2020, <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>, (20.10.2020)

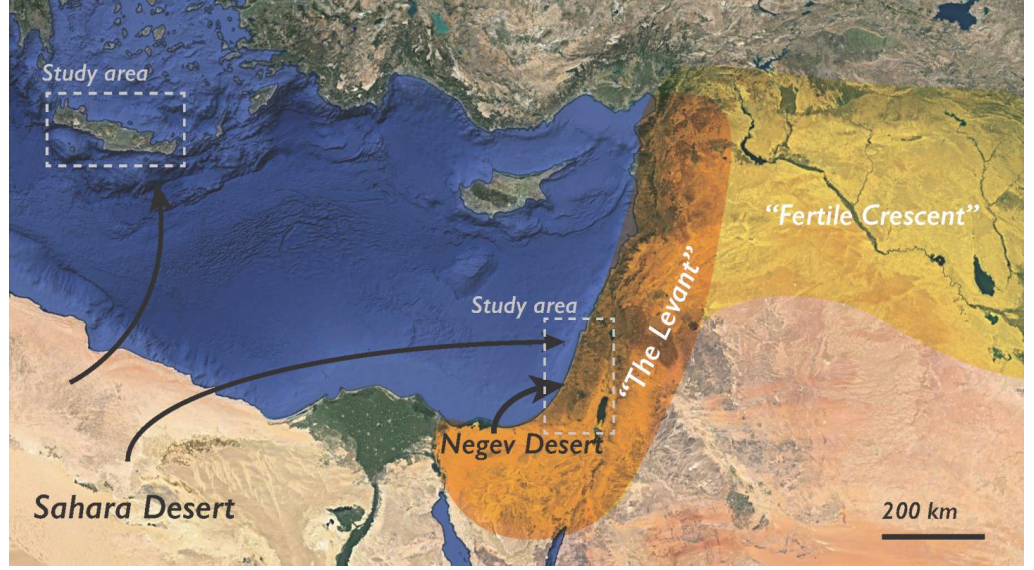

Harita. 2: 1. Dünya Savaşı sonrasında Biladu'ş Şam'da nüfuz bölgeleri
Kaynak: İslami Analiz, Ortadoğu'yu Anlatan 40 Harita,
<https://www.islamianaliz.com/ortadogu/>, (20.10.2020)

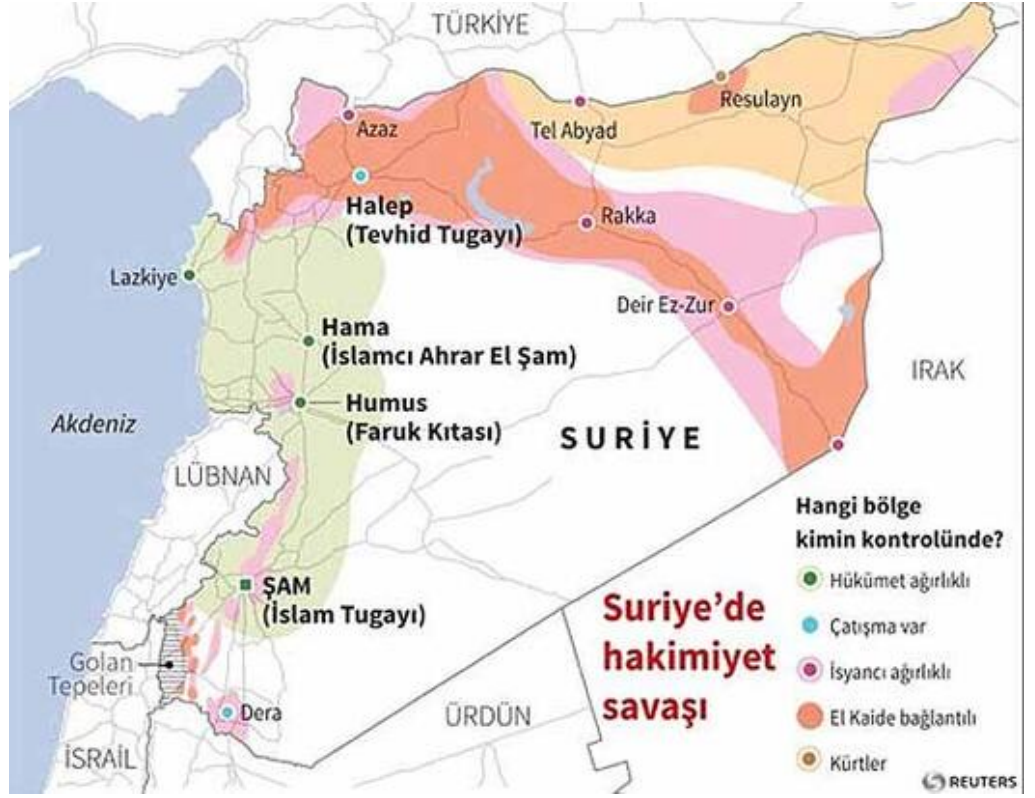
Harita. 3: Bereketli Hilal Bölgesi

Kaynak: Ahaber, 4.9.2020, <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/son-dakika-turkiye-yeni-musul-komplosuna-izin-vermiyor-dogu-akdenizde-neler-oluyor>, (20.10.2020)

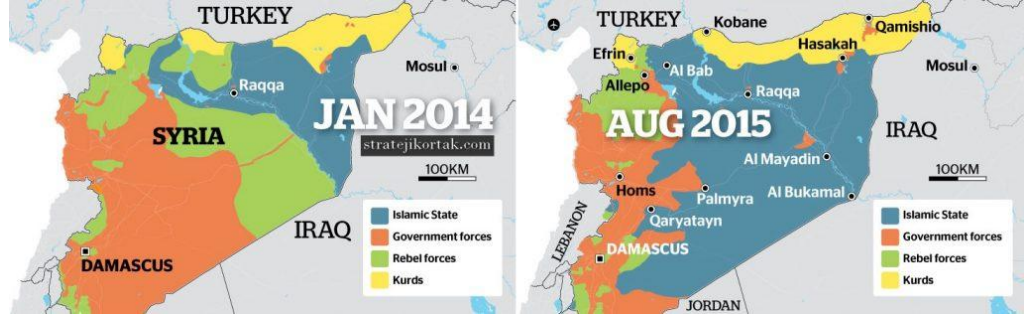
Harita. 4: Levant Bölgesi

Kaynak: EurekaAlert, <https://www.eurekaalert.org/multimedia/pub/243006.php>
(20.10.2020)

Harita. 5: Eylül 2013 Suriye Genel Durum Haritası

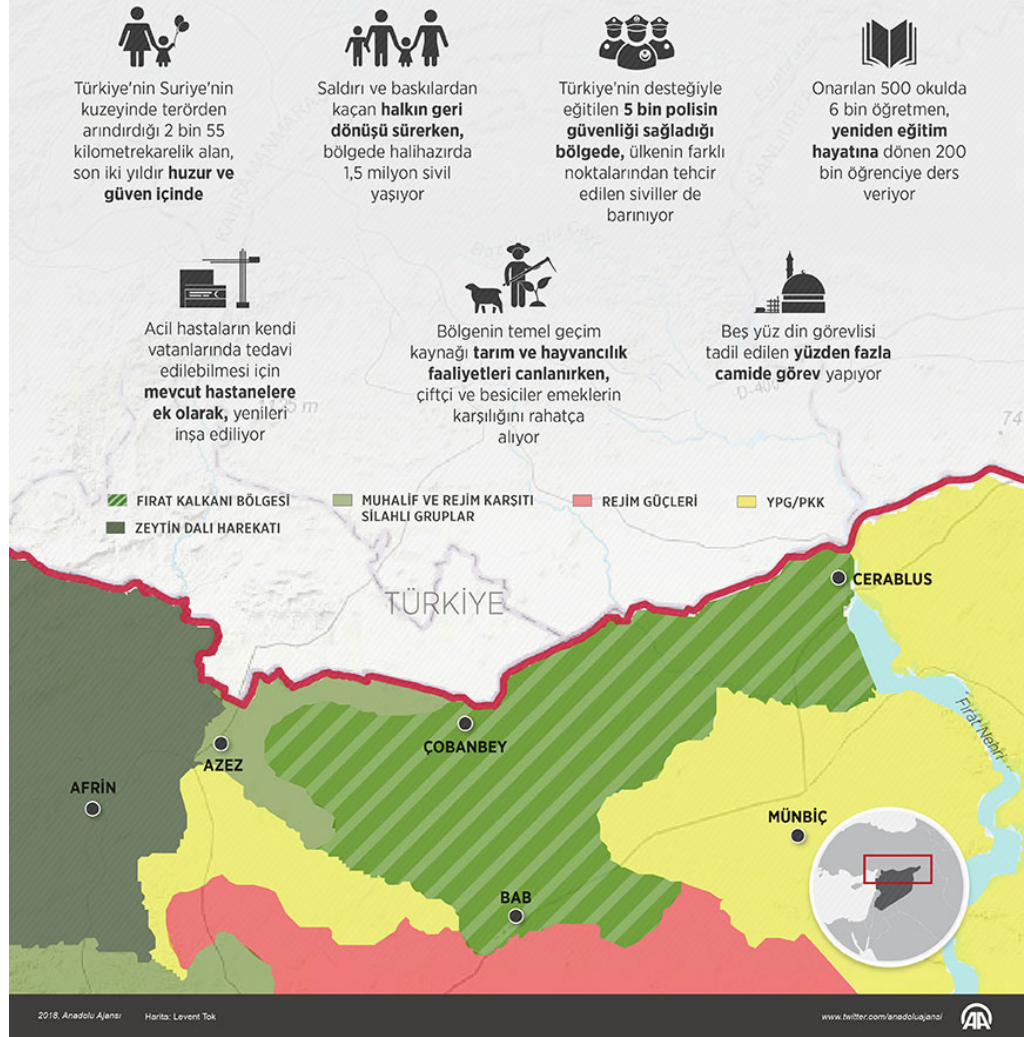
Kaynak: Milliyet, 21.9.2013 <https://www.milliyet.com.tr/dunya/suriyede-700-farkli-muhalik-grup-savasiyor-1766595> (20.10.2020)

Harita. 6: 2014-2015 Suriye iç çatışmasında meydana gelen farklar

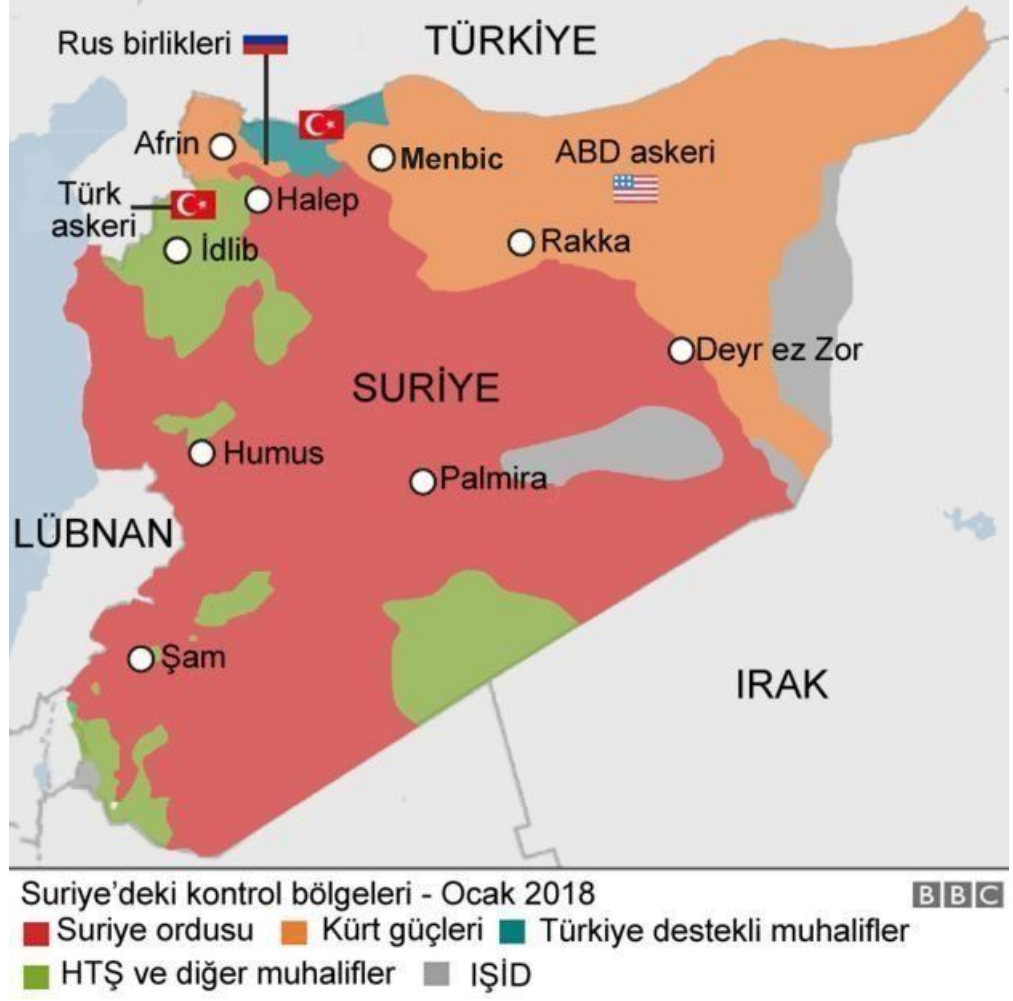
Kaynak: Stratejik Ortak, 15.8.2018 <https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>, (20.10.2020)

FIRAT KALKANI BÖLGESİ, HAREKATIN 2. YILINDA SURİYE'NİN 'YENİ YÜZÜ'

Harita. 7: Fırat Kalkanı Harekatı

Kaynak: Anadolu Ajansı, 22.8.2018 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/firat-kalkani-bolgesi-harekatin-2-yilinda-suriyenin-yeni-yuzu/1237188>, (20.10.2020).

Harita. 8: 2018 Yılında Suriye'de Genel Durum

Kaynak: BBC News, 30.01.2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>, (20.10.2020)

Harita. 9: 2019 Yılında Suriye’de Genel Durum

Kaynak: Star, 16.01.2019 <https://www.star.com.tr/politika/kurtlerin-umudu-guvenli-bolge-haber-1426871/>, (20.10.2020)

SONUÇ

Arap Baharı ayaklanmalarının Mart 2011’de Suriye’ye sıçramasının ardından Esad yönetimi gösterileri güç kullanarak bastırmaya çalışmış, bu da olayların hızla büyüyüp iç savaşa dönüşmesine yol açmıştır. Dış güçlerin müdahil olduğu karışık ortamda rejime en büyük destek İran tarafından gelmiştir. İran, 35. Vilayeti olarak gördüğü Suriye’de rejimi korumak adına tüm gücünü ortaya koymuş, savaşla birlikte anılır hale gelmiştir.

İran’ın Suriye rejimine sağladığı desteğin arkasında esas olarak stratejik ve güvenlik kaygıları yer almaktadır. Bununla birlikte stratejik çıkarlar, İran’ın Arap Baharı sürecinde Suriye politikasını belirleyen tek etmen değildir. İran’ın Suriye politikasını belirleyen farklı etmenler de bulunmaktadır. Aslında bunlar hem ilişkileri doğrudan etkilemekte hem de stratejik kaygıların tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zaten stratejik çıkarları her şeyden bağımsız olarak ele almak devrim öncesinde İran nezdinde bu kadar önemli olmayan ikili ilişkileri açıklamak noktasında yetersiz kalmaktadır.

İslam Devrimi öncesinde İran ile Suriye arasında olumlu ilişkiler gözlemlemek zordur. Zaman zaman ikili arasında iyi ilişkiler görülmüşse de ilişkilere genel bir güvensizlik hâkimdir. Soğuk Savaş zamanına denk gelen bu dönemde ikili farklı kutuplarda yer almış, birbirlerini tehdit olarak görmüşlerdir. Devrimden sonra ise ilişkiler birden dönüşüme uğramış, ikili kısa zaman içerisinde 40 yılı aşacak bir ittifaka temel atmıştır. Bu ilişki en büyük sınavını Arap Baharı sürecinde vermiş, testi de başarıyla geçmiştir. İran ve Suriye bu süreçte birbirlerine daha sıkı tutunmuşlardır.

Devrim öncesi ve devrim sonrası dönemlerin her ikisinde de ilişkilere politik çıkarlar hakimdir. Ancak aynı uluslararası sistemde dönüşüm geçiren İran’ın ideolojik kimliği ve devlet yapısı, onun çıkar ve politikalarının yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışma; devrimle birlikte değişen ve Arap Baharı sürecine yansıyan İran-Suriye ittifakını, İran’ın dönüşen devlet yapısı (iç faktörleri) ile birlikte ele almakta ve 3 ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde devletlerin aynı uluslararası sistemde farklı davranışlar sergileyebileceğini iddia eden neoklasik realizm ele alınmaktadır. Neoklasik realizm, devletlerin dış politikalarını hayati kararları alan liderlerin algıları üzerinden

açıklamaktadır. Teoriye göre bu algılar liderin kişilik yapısı, hayata bakışının yanında devletin yönetim şekli, muhalefeti, büyüklüğü, ideolojisi, tarihi süreçte yaşadıkları ve kurumsal yapısı gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Yani liderler sistemden gelen uyarıları, devletin içsel faktörlerinin de etken olduğu algıları çerçevesinde değerlendirmekte ve politikaya dönüştürmektedir. Bu kapsamda ilk bölümde neoklasik realizmin temel varsayımlarına değinilirken, İran'ın devrim sonrası aynı uluslararası sistemde farklı kalıplar içeren dış politika davranışlarını ve Suriye ile olan ilişkilerini açıklamak için alt yapı kurmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; İran'ın devlet yapısı ve karakteristiğinin devrimle birlikte nasıl bir dönüşüm geçirdiği, bunun ikili ilişkilere nasıl yansıdığı ve ittifak ilişkisinin nasıl başlayıp, nasıl devam ettiği sorularına cevap aranmıştır. İran'ın devrim öncesi ve sonrası Suriye ile olan ilişkileri; tarihi süreç içerisinde, devlet karakteristikleri ve lider algılamaları ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde İran İslam Cumhuriyeti'ni kuran ve onun ilk lideri olan Humeyni'nin ideolojik görüşlerinden bahsedilmiş, bu görüşlerin ülkenin dış politikası ve Suriye ile olan ilişkileri nasıl etkilediği ortaya koyulmuştur. Bu bölümün yazılmasındaki amaç neoklasik realizm teorisi çerçevesinde İran'ın devrim sonrası değişen dış politikası ve Suriye ile olan ittifak ilişkisinin arkasında yer alan etmenleri ortaya koymak, İran'ın Suriye konusunda değişen çıkarlarını belirleyen dinamiklerin anlaşılmasını sağlamaktır.

İlgili bölümden saptanmaktadır ki devrim öncesinde halkın desteğini alamayan ve ülkeyi diktatörlükle yöneten Şah, kendisine karşı oluşan muhalefete karşı büyük bir gücü arkasına almak istemiş ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu da ABD ve İsrail'le iyi ilişkiler kuran İran'ın, İsrail'i en önemli düşmanı olarak gören ve daha ziyade Sovyetlere yakın olarak bilinen Suriye ile farklı kutuplarda konumlanmasına yol açmıştır. Bölgesel dinamiklerin de etkin olduğu ikili ilişkilerin bu döneminde İran ile Suriye'nin stratejik çıkarları birbiri ile uyum sağlamamış, ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla samimi olamamıştır. Bununla birlikte durum devrim sonrasında tümüyle değişmiştir. Devrimle birlikte Pehlevi Hanedanlığı'ndan çok farklı bir devlet yapılanması oluşturulmuş, bu da İran'ın dış politikası ve Suriye ile olan ilişkilerine doğrudan etki etmiştir.

Her şeyden önce Humeyni'nin bireysel ideolojik görüşlerinin devrim sonrasında İran dış politikasına doğrudan yansımaları olmuştur. Bu liderin dış çevreye bakış açısı ve sistemden gelen uyarılara yönelik algıları devletin dış politik davranışlarını dönüştüren önemli bir etken olmuştur. Humeyni, İslam Cumhuriyeti'ni kurarken ideolojisini başta anayasa olmak üzere devlet yapılanmasının en küçük ayrıntısına kadar işlemiş, kendisinden sonra gelecek liderlerin sahip olması gereken özelliklere kadar her ayrıntıyı ele almıştır. Devlet yapılanmasının Humeyni'nin bireysel ideolojik fikirleri doğrultusunda şekil alması ve devletin tamamen ideolojik bir karaktere bürünmesi, bundan sonra gelen Cumhurbaşkanı ve dini liderin karar almasında bizzat etkin olmuştur. Kısacası Humeyni'nin fikirleri ölümünden sonra dahi İran'ın dış politikasında önemli bir rol oynamıştır.

İran'ın devrim sonrası Humeyni tarafından formüle edilmiş olan dış politikası, onun Suriye'yle olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi anti-Siyonist ve anti-Amerikanist politikalar. Çalışmanın 2. Bölümünde görülmektedir ki iki ülke farklı sebepler ve amaçlarla da olsa bu ideolojide birleşmişlerdir. Ortak ideolojik noktada birleşen ve devrim sonrası iyi başlayan ilişkiler, daha sonra ortak tehdit ve çıkarlar altında ittifak ilişkisine dönüşmüştür. Bu kapsamda Irak-İran Savaşı ise önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Irak'la olan savaşı boyunca yalnız kalan İran'a en büyük destek Suriye tarafından gelmiştir. ABD ve Arap ülkelerinin çoğunluğunun Irak'a destek verdiği bu savaş; İran'da güvenlik odaklı bir bakışa yol açmış, İran bundan böyle dışardan gelen tehditleri dışarda yok etme stratejisine dayalı politika izleyerek nüfuz alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Bu da Suriye'nin daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. İki ülkenin İsrail karşıtlığı çerçevesinde işbirliği yaparak Hizbullah'ı kurması ise Suriye'nin önemini bir kez daha arttırmıştır. Suriye iki aktör arasında köprü görevini üstlenerek İran'ın Hizbullah aracılığıyla Lübnan'da nüfuz kurmasını sağlamıştır. Böylece İran'ın güvenlik stratejisinin bir parçası olan Suriye, onun diğer bir parçası olan Lübnan'la arasında köprü görevi görmesiyle birlikte İran için giderek hayati hale gelmiştir. Bundan böyle 11 Eylül olayları, Irak'ın işgali sonrası ABD'den alınan ortak tehdit faktörleri ve Irak'ta İran'a yakın bir hükümetin kurulması sonrası Ortadoğu'da beliren kutuplaşma ikilinin giderek yakınlaşmasına ve birlikte hareket etmesine sebep olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünden çıkarılan ana sonuç; devrimden sonra İran-Suriye ilişkilerini değiştiren ana etmenin devletin büyük bir dönüşüm geçirerek ideolojik kimliğe bürünmesi olduğudur. Burada İran'ın geçirdiği ideolojik dönüşümün ikili ilişkilere tek yansımaları Amerika ve İsrail karşısında birleşmeleri değildir. İran ideolojik kimliği doğrultusunda kendisine stratejik hedef ve uygulamalar belirlemiş, bu durum iki ülkenin ortak konularda strateji üreterek yaklaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte İran'ın devrim sonrası devrim ihracı söylemleri ile Amerika ve İsrail karşıtı tutumu İran'ın çokça düşman kazanmasına yol açmış, bu da İran'ın kendi güvenliğini tehlike altında hissetmesine ve bu dönemde yakın olduğu Suriye'ye stratejik bir önem atfetmesine sebep olmuştur. Kısacası İran'ın geçirdiği dönüşüm sonrası edindiği ideolojik kimlik, stratejik çıkarlarını yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Teorik çerçeveden bakıldığında devlet karakteristiğindeki değişim, içsel unsurlar ve değişen lider yapısı ülkenin dış politikası ve Suriye ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İkinci bölüme dair tüm bunların anlaşılması İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye'ye verdiği desteğin sebeplerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Çalışmanın 3. Bölümünde, tezin esas konusu olan Arap Baharı sürecinde İran-Suriye ilişkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak Arap Baharı sürecinden bahsedilmiş, daha sonra İran'ın bu dönemde Suriye dışındaki ülkelere karşı tutumu gözlemlenmiştir. Burada İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye dışındaki ülkelerde rejim karşıtı muhalifleri desteklediği görülmüştür. İran bu süreci mazlum halk-zalim devletler bakış açısıyla yorumlamış, ayaklanmaları Amerika destekli rejimlere karşı yapılan isyanlar olarak değerlendirerek süreci kendi devrimiyle özdeşleştirmeye çalışmıştır. İran, Ortadoğu'da Suudi Arabistan çizgisine yakın Amerika destekli rejimlere karşı gerçekleştirilen ayaklanmaları bir fırsat olarak görüp, değişimde öncü bir rol oynamak istemiştir. Ancak olaylar Suriye'ye sıçradığında her şey aleyhine dönen İran, otuz yıllık müttefikini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

2003 yılında Irak'ta İran'a yakın Şii bir hükümet kurulmasından bu yana kutuplaşmaya başlayan Ortadoğu ülkeleri arasındaki ayrım Arap Baharı sürecinde giderek derinleşmiştir. Özellikle İran ile Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabet Arap Baharı sürecine doğrudan yansımış, taraflar arasındaki problemler giderek büyümüştür. Kartların yeniden karıldığı bu süre zarfında iki ülke karşıt konumlarda yer alarak süreci kendi lehine döndürmeye çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın yanı sıra ABD, Türkiye ve

İsrail'in, İran'ı gücünü sınırlandırmak istediği ortamda Suriye olayları patlak vermiş ve bu kutuplaşma tarafların Suriye'deki pozisyonuna doğrudan yansımıştır.

İran, devrimden bu yana Esad rejimiyle dosthane ilişkilere sahip olmuştur. Devrimden sonra yaşanan süreç içerisinde çeşitli faktörlerle ilişkiler giderek sıkışmış, Suriye İran için önemli bir pozisyonda yer almıştır. Bu durum Arap Baharı sürecinde devam etmiş, İran diğer ülkelerde olduğunun aksine Suriye'de hükümetten yana tavır alarak, rejimin ayakta kalmasını sağlamaya çalışmıştır. İran diğer ülkelerdeki isyanları Amerikan destekli hükümetlere karşı ayaklanmalar olarak görürken Suriye'deki isyanın ABD tarafından kışkırtıldığını ifade etmiş, zalim devletlere karşı mazlum halkın yanında olma söylemlerinin aksi şekilde davranmıştır. Bunun sebepleri tarihi süreçteki ikili ilişkiler ile küresel ve bölgesel kutuplaşmalarla doğru orantılıdır.

Yapılan çalışmada İran'ın Suriye'de mücadeleye girmesinin 4 ana sebebinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinin, ikili ilişkilerin başlangıcını teşkil eden ideolojik sebepler olduğu tespit edilmiştir. Devrimle birlikte başlayan ABD ve İsrail karşıtlığının Arap Baharı döneminde de ikili ilişkilere etki ettiği saptanmaktadır. İranlı yöneticilerin, Suriye'de bu ülkeler lehinde bir gelişme olmasını istemediğine, zaten çıkan ayaklanmaların onlar tarafından kışkırtıldığına yönelik ifadeleri ise bu çıkarımı doğrulamaktadır. Bazı araştırmacılar ve bazı ülke yöneticileri İran'ı Suriye'de yönlendiren ideolojik etmenin mezhepsel olduğunu düşünse de İranlı yöneticiler durumu İsrail'e karşı direniş cephesiyle açıklamaktadır. Kısacası araştırmadan çıkan sonuca göre Amerika ve İsrail karşıtlığı İran'ın Arap Baharı sürecine etki eden bir gelişme olarak göstermektedir. İranlı karar alıcıların söylemleri mezhepsel değil, ABD ve İsrail karşıtlığı ile alakalıdır. Nitekim İran'ın Azerbaycan-Ermenistan örneğinde olduğu gibi her zaman Şiilere destek vermediği görülmektedir.

Çalışmadan çıkarılmaktadır ki Suriye'de savaşa girmesinin diğer sebebi stratejik kaygılardır. İran'ın dışardaki tehditleri dışarda yok etme stratejisi bulunmaktadır. Suriye hem bunun bir parçası hem de diğer parçası olan Lübnan'la İran arasındaki bağlantıdır. Yani Suriye coğrafi olarak da kritik bir konumdadır. Suriye'nin İran etkinliğinden çıkması İran'ın güvenlik stratejisinin çökmesine sebep olacaktır. Ayrıca düşmanlarının Suriye'de muhaliflere destek olması da İran'ın pozisyonunu etkilemektedir. Güvenlik kaygıları yüksek olan İranlı yöneticiler Suriye'de

düşmanlarının pozisyonunu kendisine tehdit olarak algılamaktadır. Zira Suriye'deki savaşın İran'ın gücünü kırmak adına yaşandığına inanmaktadırlar. Araştırmadan çıkarılan sonuca göre; İran'ın başını çektiği direniş eksenini yalnızca ideolojik değildir. İran'ın nüfuz alanları, onun stratejik derinliğini de oluşturmaktadır. Lâkin ideoloji sebepleriyle stratejik sebepleri birbirinden kesin çizgiyle ayırmak güçtür. Yapılan araştırma, hem İran'ın ideolojik karakteristiğinin hem de bu karakteristiğinin tarihi sonuçlarının, ülkenin stratejik çıkarlarını doğrudan etkilediklerini ortaya koymaktadır.

İran'ın Suriye politikasını oluşturan üçüncü etmenin; bölgesel güç olma arzusu olduğu tespit edilmiştir. Aslında İran'ın bu arzusu devrimle başlamamıştır. İran tarihi boyunca bölgede etkin bir güç olmak, büyük bir devlet olmak istemiştir. İran'ın Levant bölgesine ilgisi tarihi bir ilgidir. Suriye İran'ın bölgedeki konumunu güçlendirmektedir. Araştırmadan çıkan sonuca göre İran devlet yapısı itibarıyla büyük bir oranda değişime uğrasa da geçmişten gelen bazı kodlarını hala devam ettirmektedir. Bölgesel güç olma arzusu da bunlardan birisidir. Yalnız bölgede etkin bir güç olmak adına Suriye'yle kurulan ilişkinin devrim sonrasında belirginlik gösterdiği görülmektedir.

İran'ı Suriye politikasını etkileyen son motivasyon ekonomik etmenler olduğu belirlenmiştir. Doğu Akdeniz'deki kaynaklara ulaşma arzusu ve Suriye'nin İran'la yapmış olduğu anlaşma savaşın tetikleyicisi olmuştur. İran'ın ekonomik etkenlerle savaşa sürüklenmesi diğer kaygılar kadar belirleyici bir etken gözükmemektedir. Ancak araştırmadan çıkan sonuca göre savaşı ve savaş pozisyonlarını etkileyen bir faktör olmuştur.

İran yukarıdaki etkenlerin sonucunda Suriye'de rejimin yanında yer almış ve yönetime gereken her türlü desteği sunmuştur. Rejimin yenileceğinin öngörüldüğü zamanlarda dünyanın birçok bölgesinden topladığı Şii gruplar aracılığıyla rejimin ayakta kalmasını sağlamıştır. Ayrıca İran kendisi de bizzat bölgede savaş vermiş, Suriyeli muhalifler tarafından işgalci güç olarak görülmüştür. Ayrıca İran Suriye'ye diplomatik ve ekonomik anlamda da destek sağlamış, bu konuda tüm gücünü sarf etmiştir. En büyük problemlerinden biri işsizlik, enflasyon olan ve yaptırımlar yüzünden ekonomik olarak sürekli daralmakta olan İran'ın Suriye için büyük harcamalarda bulunması dahi Suriye'ye atfettiği önemin büyüklüğünü göstermektedir.

Özetle İran'ın Suriye'de mücadele etmesini sağlayan çeşitli dinamikler bulunmaktadır. Bunlar arasında en belirgin gözükeni stratejik çıkarlardır. İran Suriye'yi dış tehditlere karşı geliştirdiği stratejik derinliğin bir parçası olarak görmekte, hatta daha ötesi bu ülkeyi kendini savunma hattında ön cephe olarak değerlendirmektedir. İran'ın kendisine en büyük düşman olarak gördüğü ülkelerden biri olan İsrail'e karşı oluşturduğu direniş hattının orta kırılma noktasında olması ise Suriye'ye ayrı bir önem atfetmesine sebep olmaktadır. Tüm bunlar ve İran doğalgaz petrol hattını Lübnan'a taşıma hususunda Suriye'ye ihtiyaç duyulması gibi hususlar, İran'ın Suriye krizi boyunca rejimin yanında yer almasını sağlamıştır. Ancak tüm bu çıkarları besleyen çeşitli dinamikler bulunmaktadır. Devrim öncesi çıkarların çok farklı olduğu düşünüldüğünde devrim sonrası İran'ın yeni devlet yapısının dış politika ve çıkarlarını etkilediği görülmektedir. Neoklasik realizm bakış açısıyla bakıldığında İran'ın devrim sonrası edindiği devlet karakteristiği, ideolojik yapısı liderlerin algısına etki etmektedir. Dış politikadaki dönüşüm ve stratejik çıkarların yeniden sistemsel faktörlerin yanında İran'ın içsel faktörlerin dönüşümü ile alakalıdır. Yapılan çalışma sistemsel faktörlerin İran dış politikasına etkilediğini dikkate almakta ancak bu faktörleri, ancak bu faktörleri devletin karakteristik yapısından etkilenen liderlerin algıları ile açıklamaktadır.

Kaynakça:

- ABDULMECID Muhammed, “Suriye’de Artan İran-Rusya Rekabeti”, *İram*, Mayıs 2019.
- AKÇADAĞ ALAGÖZ Emine, “Stratejik Kültür Perspektifinden Kuzey Kore’nin Nükleer Programı”, *Uluslararası İlişkiler*, C: 16, S: 61, 2019.
- AKDOĞAN İsmail, “Arap Baharı’nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2012.
- AL-MOUSSAWI Abdul Hamid Al Eed, “Iran and the Syrian Crisis”, *Journal of US-China Public Administration*, C: 14, S: 3, Mart 2017.
- AL-SMADI Fatıma, “Yaptırımlara Rağmen İran’ın Bölgesel Varlığını Koruma Sebepleri”, *Alsharq Forum*, 7 Aralık 2018.
- ALAM Kamal, “The View From Damascus Tabrizi”, *Understanding Iran’s Role in the Syrian Conflict*, Ed: Aniseh Bassiri Tabrizi & Raffaello Pantucci, *Ağustos Rusi*, 2016.
- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, 6. Baskı, Bursa: Dora, C:1, 2014.
- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu 2. Cilt*, Bursa: Alfa, 2017.
- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 22. Baskı, İstanbul: Timaş 2017.
- ATLIOĞLU Yasin, “Suriye Dış Politikasındaki Güç ve Güvenlik İlişkisi”, *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, 2009.
- BANİ NASUR Nader İbrahim M., “Syria-Iran Relations (2000-2014)”, *International Journal of Humanities and Social Science*, C:4, S: 12, Ocak 2014.
- BİLGETÜRK İrem, “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, *Ankasam*, Aralık 2018, C:2, S:2.
- BLACK Ian, DENGHAN Saeed Kamali, “Iran Uprising Turns Bloody”, *The Guardian*, 16 Temmuz 2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/jun/15/iran-elections-protests-mousavi-attacks>, (20.04.2021).
- BURCHILL Scott, LINKLATER Andrew, “Giriş”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- ÇALIŞKAN Burak, “Küresel Bilek Güreşi”, *İnsamer, Analiz 17*, Kasım 2016.
- DJALILI Mohammad Reza, KELLNER Thierry, “Iran’s Syria Policy in The Wake of the Arab Springs”, *Turkish Review 4*, 2014, S: 4.
- DOĞAN Soner, “Filistin-Ürdün Kara Eylül Olayları, El Fetih, İç Savaş”, *Acedemia*, https://www.academia.edu/11869466/Filistin_Ürdün_Kara_Eylül_Olayları_El_Fetih_İç_Savaş, (18.05.2020)
- DONNELLY Jack, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

- EFEGİL Ertan, “Suriye ve Lübnan’ın Dış politikalarını Etkileyen Faktörler”, *Ortadoğu Analiz*, Orsam, C.5, S.50, Şubat 2013.
- EISENSTADT Michael, “Iran’s Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011”, *Strategic Forum*, National Defence University, Nisan 2011.
- EKİNCİ Didem, “Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Alternatif Politika*, 2019, C:11, S: 1, 2019.
- EL-SAADİ Selam, “Iran’s Stakes in Syria’s Economy”, *Carnegie Endowment For International Peace*, 02.06.2015, <https://carnegieendowment.org/sada/60280>, (21.11.2020)
- ELHAN Nail, “Hizbullah İnan İlişkileri”, *İRAN*, Şubat 2019.
- ERDEM Gökhan, “Lübnan’da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL’den Hizbullah’a”, *The Turkish Yearbook Of International Relations*, C. 49, 2018.
- ERKUŞ Sevil, “Iran Does not Favor Turkey’s al-Bab Offensive, prefers regime Operation”, *Hürriyet Daily News*, 14.01.2017, <https://www.hurriyetaailynews.com/iran-does-not-favor-turkeys-al-bab-offensive-prefers-regime-operation-108514>, (20.11.2020)
- ERTOY Birkan, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C: 1, S:1.
- FARZAMİ Rahimullah, TÜRKÖĞLU Ahmad Jaawid, SARI İsmail, “İnan’ın Afgan Lejyonerleri Fatimiyyun Tugayı”, *İram*, Aralık 2016.
- FIROOZABADI Jalal Denghani, ASHKEZARI Mojtaba Zare, “Neo-classical Realism in International Relations”, *Asian Social Science*, C. 12, S: 6, Mayıs 2016.
- GOODARZI Jubin Moazami, *The Formative Years of The Syrian-Iranian Alliance: Power Politics in the Middle East 1979-1989*, Tez, 2002.
- GOODARZI Jubin Moazami, “Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment”, *Ortadoğu Etütleri*, Ocak 2013, C: 4, S: 2.
- GÜNDERE Süleyman, “İnan Medyasında Zeytin Dalı Harekatı”, *İram*, 29.01.2018, <https://iramcenter.org/iran-medyasinda-zeytin-dali-harekat/>, (20.11.2020)
- GÜRSON Ali Poyraz, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 2. Baskı, Ankara: Kripto, 2014.
- HALHALLI Bekir, *Humeyni Dönemi İnan Dış Politikası (1979-1989)*, İstanbul: Birey ve Toplum, C: 4, S: 8, 2014.
- HATAHET Sinan, “Russia and İnan: Economic Influence in Syria”, *Middle East and North Africa Programme*, March 2019.
- HUMEYİNİ, *Vasiyetname*, İstanbul: Objektif Yayınları, 1991.
- HUMEYİNİ, *Velayeti Fakih*, 1. Baskı, Tahran: İmam Humeyni’nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, 1. Baskı.
- İBRAHİMOV Röyşen, “Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması”, *Academia*, https://www.academia.edu/9894311/ULUSLARARASI_ILISKILERDE_REA

LİSTLER VE REALİZM PARADİGMASI Rövşen İbrahimov,
(20.02.2020)

- İŞYAR Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Analizi*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2017.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2017.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözülmemeyen Dügümü*, 2. Baskı, İstanbul: Sayda, 2018.
- KAYMAL Cansu, “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:2, S:1., 2018.
- KHAMENEİ Ali, “Leader Leads Tehran Fridays Prayers”, *The Supreme Leader’s Official Website*, 2011, <https://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers>, (12.10.2020)
- KILINÇ Ahmet, “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 7, S:1., 2008.
- KİRAZ Sami, “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, Ankara: *Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C:20, S:2, 2018.
- KİTCHEN Nicholas, “Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation”, *LSE Research Online*, C: 36, S: 1, Ocak 2010.
- KOÇ Mehmet, *İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1 Devrim Rehberliği*, İRAM, Mayıs 2018.
- KONUĞU Yasemin, *İran’ın Suriye Hesapları ve Soçi Süreci*, *Ordaf*, Aralık 2017, <http://ordaf.org/iranin-suriye-hesapları-ve-soci-sureci/> (20.10.2020)
- KORKMAZ Yusuf, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, İstanbul: Matbuat, 2015.
- KÖRPE Özgür, “Stratejik Kültür ve Güncel Kuramsal Tartışmalar” *Güvenlik Stratejileri*, s:24, 2012.
- KURT Menderes, Safevi Dönemi Şiî Ulema ve Velâyet-i Fakih’in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine, *İran Çalışmaları Dergisi*, Ağustos 2018, Cilt: 2, S: 1.
- MACFARQUHAR Neil, “In Shift, Iran’s President Calls For End to Syrian Crackdown”, *Herald Tribune*, 08.09.2011, <https://www.heraldtribune.com/news/20110908/in-shift-irans-president-calls-for-end-to-syrian-crackdown/2>, (03.09.2020)
- McGLINCHEY Stephen, WALTERS Rosie, GOLD Dana, “Getting Started with International Relations Theory”, *E-International Relations*, 24 Aralık 2017.
- MACHİAVELLİ, *Prens*, Çev: Nazım Güvenç, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2. Baskı, 1994.

- MALONEY Suzanne, “The Roots and Evolution of Iran’s Regional Strategy”, *Atlantic Council, ISSUE BRIEF*, Eylül 2017.
- MEARSHEIMER John J, WALT Stephen M, İsrail Lobisi ve Amerika Dış Politikası, Çev: Hasan Kösebalan, İstanbul: Küre Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- MORGENTHAU Hans J., *Politics Among Nations The Struggle For Power and Peace*, New York: McGrawHill, 7. Basım, 2005.
- MUNHOFEN Nicholas Blair, *The Origins of Hizbollah: Lebanon’s Islamic Resistance to Israeli Occupation*, Yayınlanmamış Tez, 2010.
- MUSTAQ Abdul Qadir, AFZAL Muhammad, “Arap Spring: Its Causes And Consequences”, JPUSHİ, C:30, S:1, Temmuz 2017.
- ORHAN Oytun, “Fırat Kalkanı’nda El-Bab ve Sonrası”, *Orsam*, 20.02.2017, <https://orsam.org.tr/tr/firat-kalkani-nda-el-bab-ve-sonrasi/>, (20.11.2020)
- ORHAN Oytun, “The Shiite Militias in Syria and Political Solution”, *Orsam*, S:26, Temmuz 2015.
- ORUÇ Haydar, Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği: 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri, *Academia*, 2006 Kış, Sayı: 33.
- ÖZDAL Barış, KARACA Kutay, *Diplomasi Tarihi 2 ders notları*, Bursa: Dora, 2018.
- ÖZDEMİR Özge, “İran İslam Devrimi 40. Yılında: Şah Karşısı Solculara Ne Oldu?” *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, (26.04.2021).
- POSCH Walter, “İran’ın Bölgesel Güvenlik Politikaları: Irak ve Suriye Örnekleri”, *Alsharq Forum*, 21 Mayıs 2017.
- RAHMAN Zulkanain Abdul and GHAZALİ Amer Saifude and FAUZİ Rosmadi and YACOOOP Norazlan Hadi, “Britain, the United Nations and the Iranian Crisis of 1946” *Middle-East Journal of Scientific Research*, C.18, S.11, 2013.
- REZAIAN Jason and GEARAN Anne, “Iran, US. Signal Openness To Cooperation on Iraq”, *The Washington Post*, 16 Haziran 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iran-us-signal-openness-to-cooperation-on-iraq/2014/06/16/5002cf1f-112c-4533-a530-4a4cbf274378_story.html, (01.12.2020).
- RIPSMAN Norrin M., “Neoclasical Realizm, Oxford Research Encyclopedia International Studies”, *International Studies Association and Oxford University Press USA*, Temmuz 2011.
- RISSEEUW Rafke, “The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation”, *Brussels International Center*, 2018.
- ROSE Gideon, “Neoclasical Realism and Theories of Foreign Policy”, *Cambridge University Press*, C:51, S:1, 1998.
- ROSE Sunniva, “Musa Sadr and the 40-year Disappearance That Landed Gaddafi’s son in Prison”, *World*, 2 Eylül 2018, <https://www.thenationalnews.com/world/mena/musa-sadr-and-the-40-year-disappearance-that-landed-gaddafi-s-son-in-prison-1.766249> (18.05.2020)

- SADE Muhammed Ebu, "İsrail'in Bakış Açısından İran'ın Suriye'deki Varlığının Geleceği", İran'ın Suriye'deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ekim 2017, *İRAM*.
- SALİHİ Emin, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi", *Bilge Strateji*, C:2, S:4, 2011 Bahar.
- SANDIKLI Atilla, SEMİN Ali, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", *Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Rapor No:52, Kasım 2012.
- SARI İsmail, "Suriye İç Savaşı Onuncu Yılına Girerken", *İram*, 26.03.2020, <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasi-onuncu-yilina-girerken/>, (01.10.2020)
- SARISAMAN Sadık, "Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S:25, Güz 2018.
- SCHWELLER Ranadall L., "Unanswered Threats: A neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Securty*, C: 29, S: 2, 2004.
- SDE Rapor, *Doğu Akdeniz'de Yükselen gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler*, 2019.
- SHADMEHR Mehdi, "Khomeini's Theory of Islamic State and the Making of the Iranian Revolution", 2017.
- SLİM Hugo, TROMBETTA Lorenzo, "Syria Crisis Common Context Analysis", *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, New York, 2014.
- SİNKAYA Bayram, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, C:3, S:33, 2011.
- SİNKAYA Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *Seta Analiz*, S: 53, 2012.
- SİNKAYA Bayram, "Suriye Krizi Çerçevesinde İran-PYD İlişkileri: Taktik Ortaklık", *Ortadoğu Analiz*, C:7, S:70, Eylül-Ekim 2015.
- SİNKAYA Bayram, "Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", *Akademik Ortadoğu*, C:10, S:1, 2015.
- SİNKAYA Bayram, "İran'ın Suriye Stratejisi", *Akademik Ortadoğu*, C: 11, S: 2, 2017.
- SİNKAYA Bayram, "2011'den Astana'ya Suriye Politikasının İran'a Maliyeti", *Aljazeera Türk*, 20 Ocak 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, (01.12.2020).
- SUN Degang, ZHANG Shuai, "Marriage Without Certificate: On Syria-Iran Quasi-alliance From the Iranian Revolution to the Arab Revolution", *David Publishing*, C: 5, S: 9, 2017.
- ŞEN Gülriz, "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etiütleri*, C:3, S:2, Ocak 2012.
- ŞEN Gülriz, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", *İRAM*, Nisan 2017.
- TALLA Maan, "İran'ın Suriye'deki Askeri Politikası", İran'ın Suriye'deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ed: M. Abdolmajid, *İram*, Ekim 2017.

- TAEB Mahdi, “Evleviyete Suriye baraye İrans bîsh az Huzistan est”, *Radiofarda*, 14 Nisan 2013, <https://www.radiofarda.com/a/fl1-mahdi-taeb-says-Syria-is-more-important-than-oil-rich-khouzestan/24902500.html>. (15.04.2021)
- TUĞTAN Mehmet Ali, “Güç, Anarşi ve Realizm”, *Küresel Siyasete Giriş*, Evren Balta (ed.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- ÜNAL Bekir, “İran’ın Suriye Krizindeki Tutumu”, *Bilgesam*, 6 Kasım 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.XN3iLoVOL4i>. (17.05.2019)
- ÜNVER H. Akin, “Turkish-Iranian Energy Cooperation and Conflict: The Regional Politics”, *Middle East Policy*, C:13, S:2, Yaz 2016.
- UYGUR Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, *Seta Analiz*, Mart 2012.
- UYGUR Hakkı, İran ve Bölgesel Gelişmeler, Siyasallılar Vakfı e-Konferans, 3.11.2020.
- UYGUR Hakkı, İran ve PKK Sorunu, *İRAME*, 27.03.2019, <https://iramcenter.org/iran-ve-pkk-sorunu/> (15.10.2020)
- UZUN Ezgi, “Iran’s Foreign Policy in Iraq and Syria After 2011”, *Global Relations Forum Young Academics Program Analysis Series*, S: 6, Ocak 2020.
- VAKIL Sanem, “Understanding Tehran’s Long Game in the Levant”, *Uluslararası İlişkiler*, C: 15, S: 60, 2018.
- WALTZ Kenneth N., *Theory of International Politic*, California: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- WILKIN Sam, “Advisor to Iran’s top Leader Calls Fate of Syria’s Assad a ‘Red Line’”, edit: Simon Cameron, 6.12.2015, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iran-idUSKBN0TP04320151206>, (05.10.2020)
- YAYLAR Yasin, “Uluslararası İlişkiler Teorileri özet”, der: Ramazan Gözen, *Acedemia*, https://www.academia.edu/20201624/ULUSLARARASI_ILISKILER_TEORILERI_ozet (20.01.2020)
- YEĞİN Abdullah, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, *Seta Perspektif*, S: 32, 2014.
- YILMAZ Adem, “Suriye’deki Savaş Öncesi İran-Suriye İlişkilerinin Seyri”, 28 Mart 2018, *Suriye Gündemi*, <https://www.suriyegundemi.com/suriye-deki-savas-oncesi-iran-suriye-iliskilerinin-seyri>, (20.03.2020)
- YOLCU Furkan Halit, “Iran’s Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives”, *Bilgi*, S:33, Kasım 2016.
- YÜKSEL Erman, “İran’ın Suriye Savaşı”, *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-suriye-savasi>, (07.09.2020)
- ZAKARIA Fareed, “Realism and Domestic Politics: a Review Essay”, *International Security*, 1992, C: 17, S:1.
- ZULFQAR Saman, “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, *Perceptions*, Güz 2018, C:13, S:1.

Diğer Kaynaklar

- A Brief History of Iran, *History Extra*, <https://www.historyextra.com/period/ancient-history/iran-history-facts-islam-shiism-religion-persia/#:~:text='Iranian'%20history%20proper%20begins%20with,emerged%20in%20the%20third%20millennium>, (23.04.2021).
- Ahaber, 4.9.2020, <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/son-dakika-turkiye-yeni-musul-komplosuna-izin-vermiyor-dogu-akdenizde-neler-oluyor>, (20.10.2020)
- Aftabnews, 10.04.2012, <https://aftabnews.ir/fa/news/150445/>
مقام-معظم-رهبري-ايران-از-سوريه-دفاع-خواهد-کرد , (02.10.2020)
- Anadolu Ajansı, 22.8.2018 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/firat-kalkani-bolgesi-harekatini-2-yilinda-suriyenin-yeni-yuzu/1237188>, (20.10.2020).
- Arab League calls for Syria Dialogue Within 15 Days, *BBC NEWS*, 16.10.2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15330296>, (05.09.2020)
- Arap Birliği'nden Suriye'ye Yaptırım, *BBC News Türkçe*, 27.11.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111127_arab_syria, (01.09.2020)
- Ayatollah Khamenei's Opinion on Counter-Terrorism, *Khamenei.IR*, 22.11.2020, <https://english.khamenei.ir/Opinions/cterrorism>, (10.10.2020)
- BBC News, 30.01.2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>, (20.10.2020)
- Eurekalert, <https://www.eurekalert.org/multimedia/pub/243006.php>, (20.10.2020)
- History of Syria, *Fanack*, 22 Ağustos 2010, https://fanack.com/syria/history-of-syria/?gclid=EAIaIQobChMIiZuM8qKS8AIV9IODBx0GiA8qEAAAYBCAAEgKoAvD_BwE, (22.04.2021).
- Huzistan Neresidir?, *Sabah Sözlük*, <https://www.sabah.com.tr/sozluk/cografya/huzistan-neresidir>, (20.04.2021).
- Iran Action Group, Outlaw Regime: A Chronicle of Iran's Destructive Activities, *Washington: US State Department*, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-03-08RussiaAndIranEconomicInfluenceInSyria.pdf>, s. 11, (25.11.2020)
- Iran's Exports to Syria on the Rise, *Financial Tribune*, 27 Kasım 2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise>, (21.11.2020)
- İran'dan Arap Birliği'ne Suriye Tepkisi, *ABNA*, 14 Kasım 2011, <https://tr.abna24.com/service/middle-east/archive/2011/11/14/278201/story.html>, (05.09.2020)
- İran'dan Suriye'ye Sürpriz Çağrı, *Hürriyet*, 25.08.2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irandan-suriyeye-surpriz-cagri-18578284>, (01.19.2020)

- İran'ın Ortadoğu'daki Kılıcı Kasım Süleymani Kimdir?, *Independent Türkçe*, 3 Ocak 2020, <https://www.indyturk.com/node/112261/dünya/iranin-ortadoğudaki-kılıcı-kasım-süleymani-kimdir>, (20.11.2020)
- İran Suriye Esed, *Kafkassam*, 16.9.2019, <https://kafkassam.com/iran-suriye-esed.html>, (20.11.2020)
- İran Suriye'nin Yeniden İmarından Pay Alacak, *AA*, 01.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-suriyenin-yeniden-imarindan-pay-alacak/1243926>, (21.11.2020)
- Iran, Syria ink Free Trade Agreement, *bilateral.org*, 18.12.2011, <https://www.bilaterals.org/?iran-syria-ink-free-trade&lang=en>, (21.11.2020)
- İslami Analiz, Ortadoğu'yu Anlatan 40 Harita, <https://www.islamianaliz.com/ortadogu/>, (20.10.2020)
- İşid'in Amacı Ne?, *Bianet*, 11.6.2014, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/156358-isid-in-amaci-ne>, (20.10.2020)
- Mepa News, 06.03.2020, <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>, (20.10.2020)
- Milliyet, 21.9.2013 <https://www.milliyet.com.tr/dunya/suriyede-700-farkli-muhalif-grup-savasiyor-1766595> (20.10.2020)
- Rouhani Condemns Use of Chemical Weapons in Syria, *France24*, 24.08.2013, <https://www.france24.com/en/20130824-iran-rohani-condemns-chemical-weapons-syria> , (13.09.2020)
- Rouhani: Iran To Do Its Ultimate To Prevent Any Syrian Invasion", *ISNA*, 10 Eylül 2013, <https://en.isna.ir/print/92061911902/Rouhani-Iran-to-do-its-ultimate-to-prevent-any-Syrian-invasion>, (06.12.2020).
- Rus Askerleri ve İran Güçleri Arasında Çatışma, *ahaber*, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2019/04/19/rus-askerleri-ve-iran-gucleri-arasinda-catisma>, (25.11.2020)
- Son İki Yılda Suriye ve İran Arasında İmzalanan İş Birliği Anlaşmaları, *İram*, <https://iramcenter.org/son-iki-yilda-suriye-ve-iran-arasinda-imzalanan-is-birligi-anlasmalari/>, (20.11.2020)
- Soviets Announce Withdrawal from Iran, *History*, 13 Kasım 2009, <https://www.history.com/this-day-in-history/soviets-announce-withdrawal-from-iran>, (22.04.2021).
- Star, 16.01.2019 <https://www.star.com.tr/politika/kurtlerin-umudu-guvenli-bolge-haber-1426871/>, (20.10.2020)
- Stratejik Ortak, 15.8.2018 <https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>, (20.10.2020)
- Suriye'de Beşşar Esad rejimi İçin Savaşan Rusya ve İran Destekli Gruplar Arasında Çatışma Çıktı, *CnnTürk*, <https://www.cnnturk.com/dunya/suriyede-rus-ve-iran-destekli-gucler-arasinda-catisma-cok-sayida-olu-ve-yarali-var> , (25.11.2020)